

Сакрат Яновіч

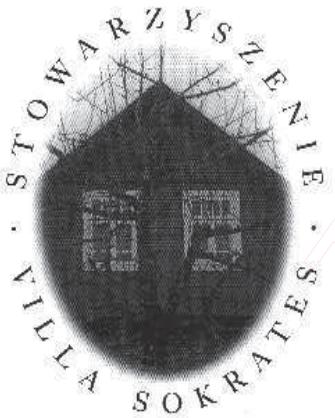
Пад знакамі Арла й Пагоні

KAMUNIKAT.org

Крынкі 2003

Ад Аўтара

Упершыню з цыклам гутарак „Пад знакамі Арла й Пагоні”
мелі магчымасыць пазнаёміцца
Слухачы Беларускай Службы Радыё Палёнія ў 1992 годзе.

Рэдактар: др Ніна Баршчэўская

Тэхнічны рэдактар: Яраслаў Іванюк

Выдавец: Villa Sokrates, Крынкі (Польшча)

ISBN 83-913706-3-1

Друк: *Offset-Print*

Спонсар: Маршалкоўская Ўправа Падляшскага
ваяводства (Беласток)

Сардэчна дзякуем Генадзю Сагановічу за дапамогу
ў графічным афармленні кнігі

Кнігка „Пад знакамі Арла й Пагоні” ўяўляе
сабою збор кароткіх гутарак, прысьвеченых
польска-беларускім судносінам у гісторыі.
Гэта ня выклад гісторыі Беларусі, але вольны
пераказ цікавейшых момантаў у фармаваныні
беларускай нацыянальнай сывядомасыці, куль-
туры, таксама пад уплывам палякаў; менавіта — момантаў, якія павінны зацікавіць Ша-
ноўнага Чытача й заахвоціць да заглыбленьня
ў родную мінуўшчыну.

Беларусы фармаваліся пад заходнім уплывам
(а ня ўсходнім), галоўным чынам праз польскую
насярэдніцтва, найперш у рамках Рэчы Паспа-
літай Абодвух Нацодаў. Расейскія ўздзеянні не
адыгрывалі тады істотнай ролі ў Белай Русі
з увагі на азіяцкую адсталасыць і прымітывізм
самое Расеі.

Нацыя як найвышэйшая форма разьвіцця
этнічнае супольнасці — гэта тытова эўра-
пейская зъява. Без нацыянальнае сывядомасыці
немагчымы цывілізацыйны рост. Несувядомых
сваіх каранёў чакае альтэрнатыва — альбо
асыміляцыя ў чужароднасць, альбо адстой.

Трэцяга выхаду не існуе.

1. Пачаткі

Беларуска-польскія сувязі ў літаратуры, як і ў культуры наогул, маюць сярэдневяковую традыцыю. Іх пачаткаў трэба шукаць у палітычным яднаньні паміж Вялікім Княствам Літоўскім і Польскай Каронай часоў караля Ягайлы. Саюз, у які ўваходзілі гэтыя дзяржавы, натуральным чынам выклікаў супольнасць галоўных мэтаў у іхнай дзеянасці, што й абумоўлівала працэс фармавання адзінага лёсу. І хоць да шчыльнай фэдэрациі, званай Люблінскай вуніяй, заставалася больш за паўтары сотні гадоў, узаемныя ўплывы, асабліва ў сфэры духоўнасці братніх народоў, нарасталі хуткімі тэмпамі. На працягу цікавага нам XV стагодзьдзя яны былі аднак слаба дакумэнтаваны з прычыны надзвычай вузкай элітарнасці пісьма. Тады здаралася, што нават манархі здолелі толькі падпісацца на патрэбным указе... Ва ўмовах адсутнасці друку кніга каштавала даражэй за золата.

Пісьмовая культура Польшчы тae эпохі развівалася ў рамках латыні, а ў Вялікім Княстве Літоў-

Ягайла, вялікі князь літоўскі
(1377-1392)
і кароль польскі (1386-1434)

скім абавязвала царкоўна-славянскае выслоўе. Чытаць і сяк-так пісаць умелі тады ксяндзы й папы, а таксама манахі, ад якіх вучыліся гэтага некаторыя вяльможы й баяры, замажнейшыя шляхцічы. Асьвета не лічылася абсалютна кожнаму неабходнай у зямным жыцці: у лепшым выпадку была яна патрэбнай для чытаньня святое кніжыцы або дзяржаўнага закону, пэргамэнту з каралеўскай канцыляры, ці права на маёмасную ўласнасць. Мала інакш жыла ўся тагачасная Эўропа.

Старабеларуская мова й творчасць на ёй, як і старопольская, высьпявалі ў асноўным па-за запісам, ананімна. Але ад Захаду ўжо набліжаўся пералом у культурным поўніце цэлых народаў — Рэнэанс, у якім шырокія славіны сельніцтва адчулуі вялікую прагу да ведаў, адукаванасці. Знакаміта паспрыяла гэтай зъяве вынаходніцтва Гутэнбергам шрыфту й заснаваныне першых друкарняў, якія масава выпускалі папяровыя ды недарагія кнігі. Рэвалюцыя ў свядомасці прыйшла на нашыя землі ўсё ж пазней.

У самым магутным у Белай Русі горадзе Палацку, што на Дзвініне, у купецкай сям'і Лука Скарыны нарадзіўся ка-

Акт Крэўскай вуніі 1385 г., якая пачала працэс палітычнага юдданіння Вялікага Княства Літоўскага і Польскай Кароны

ля 1490 году сын, якога ахрысьцілі імем Францішак. Род гэтых славіўся, несумненна, сваім ба-гацьцем, маючы пры-быткі ня зь нейкага дробнага, мясцовага значэння, гандлю, але з абаротаў у кантынэнтальным руху тавараў (прыкладам кажучы, гісторыкі ўстанавілі арганізацыю Скарынічамі ўласнае факторыі аж у Познані, адкуль выяжджалі абозы з дабром у Нямеччыну і ў Данію). Яшчэ бязвусым юнаком Францішак Скарына пайшоў вучыцца ў Кракаўскую

Акадэмію — адзіны ў тулоу пару ўніверсітэт на неэўрапеізаваным усходзе славяншчыны, калі памятаць, што з гэры Вавель бачыліся прыкарпацкія царкоўкі галіцкіх русінай-лэмкай.

І адразу натыкаемся на некалькі загадак, ня высьветленых па сённяшні дзень, у жыцця пісе гэтай геніяльнай у гісторыі Беларусі постаці. І так, найпершая: адкуль у яго тыпова каталіцкае імя Францішак, і то далёка не ў аристакратычным доме? Рыма-каталіцтва на тым сутыку стагодзьдзяў было мінімальна пашыраным і ў літоўскіх вярхох, а звычайны народ спаквала вызнаваў праваслаўе (акрамя Жамойці). Будучы перакладчык на старабеларускую мову Бібліі ніколі не называў сябе палякам. І наступная, інтрыгуючая нас, няяснасць: якім чынам у хлапечым узроўніце спазнаў ён лацінскае чытаньне й пісанье, без чаго не магло быць і гутаркі аб выезьдзе на навуку ў Кракаў, дзе па-польску не выкладалі, і не было нават думкі ўводзіць нацыянальны слоўнік у адкуацыйны ўжытак (нела-

Партрэт Скарыны зь кнігі „Ісус Сірахаў”. Гравюра 1517 г.

цінскі кніжнік, Мікалай Рэй, зъявіўся толькі праз пакаленне, клічучы: *Палякі — ня гусі, сваю мову маюць!*).

Тым на менш, не чакаючы спадзяваных адкрыццяў скарынаўцаў, мы на зробім памылкі, калі скажам, што вельіч таленту Францішка Скарыны абудзілася ў рэалізавалася ў рэшце рэшт у выніку зъяўлення менавіта польскіх упłyваў, выхадзячы настустрach якім інтэлектуальна ўражлівая асока атрымлівала магчымасці дзеля разумовага працэсу. Іншага шляху далучэння Беларусі да цывілізацыйных краінаў не існавала.

У гэтым месцы даходзім упрытык да проблемы, наступішай праз век пасъля, палянізацыі. Аб tym, што праходзіла яна не пад нейкім татальнym прымусам, але як прыродная перавага культурна мацнейшага над слабейшым, няхай съведчыць той факт, што авалодала неўзабаве ѹ царскім дваром Раманавых у Крамлі: сам Пётр I у маладосці дэкламаваў польскія вершы — такая цана адсталаўцы. I Польшча раней заплаціла яе, паступова пераўтварыўшыся ѹ нямецкамоўную правінцыю, разам з tym

жа Кракавам, у якім славуты Пётр Скарга выпрасіў у караля даць суроўы загад, каб хоць у адным туэтайшым касыцёле гаварыў ксёндз казань па-польску. Высокі вал культуры каціўся ад Італіі, Францыі, цераз Нямеччыну ды Аўстрыю.

Польскія слова або фразы пранікалі ѿ беларуское маўленне, вядома, часцей. Напрыклад: *выволаць, гжэчны, дажывотны, захавацца, кішталцоны, маецнасьць, малжонак, панна, панства, пекны, ўо.* Дастаткова зазірнуць

„Біблія руска” Францішка Скарыны

у *Статут Вялікага Княства Літоўскага*, каб пераканацца ѿ мнóstве палянізмаў, якія не зъявіліся зь дня на вечар, а ўкараніліся пры жыцьці яшчэ папярэdnіх пакаленняў. Ня ўсе прыняліся, а перанятая падлягалі пазнейшым зъменам у адпаведнасці з нормамі беларускага маўлення: *Сэйм* мадыфікаваўся ѿ *Сойм*, *пенкны* — ѿ *пекны*, *маецнасьць* — ѿ *маёмасць*. Польская мова займела ад беларускай параўнальна мала, аднак беларусізымы бытуюць у ёй і па сёньняшні час, аб чым маюць прыблізнае ѿўзленне цяпер выключна філёлягі. Папулярнымі запазычаннямі зь Белай Русі лічацца слова: *hałas, harować, hodowla, hulaka, odywiec, pohulanka* ды сумежныя з імі формы.

Бітва пад Воршай 8 верасьня 1514 г., важнейшая бітва часу Ф. Скарыны, у якой войскі Вялікага Княства Літоўскага пад камандаваннем К. Астрожскага перамаглі маскоўцаў

2. Далучэньне

Бяз кніжкі няма культуры. Непісменны чалавек нічога не пабудзе вышэй фальклёру, народнага съветабачаньня. Таму невыпадкова інтэнсіўнасьць узьніканьня нацыяў на кантынэнтыце добра ілюструе мапа разъмашчэнья на ім друкарняў, асяродкаў кнігадрукаваньня. На пераломе XV і XVI стагодзьдзяў працаўалі ўжо сотні станкоў: у паўночнай Італіі, паўднёвой Нямеччыне, Францыі, Нідэрляндах і Англіі. На ўсход ад іх было некалькі ў Чэхіі й літаральна адзін у Польшчы: канкрэтна — у Кракаве, заснаваны немцам Швайпольтам Фіёлем. Няхутка зъявіцца другая тут, яшчэ адна друкарня, у Вільні, устаноўленая пераехаўшым з Прагі Францішкам Скарынаю. А ізаляваная Маскоўская Русь будзе зынішчаць уласных друкароў, і толькі праз век „з гакам” потым, амаль напярэдадні славу-

Прага. Гравюра Г. Шэдэля. 1493 г.

тага „швэдзкага патопу”, прычакае першай кніжкыцы ў сябе, у Маскве (будзе ёю сціпленькі букварык).

Старабеларуская культура, разгортаючыся ў непасрэдных контактах са старапольскаю ды старанімецкаю ў прыбалтыскай паласе, прыйшла ўсе важнейшыя этапы эўрапейскага раззвіцця — у літаратуры й грамадзкой думцы перш за ўсё, але і ў архітэктуры, асьвеце, прыгожых мастацтвах. Нашы выдатныя людзі шмат у чым апярэдзілі дагэтульшня дасягненіні, прыкладам, у закона-творстве, складаючы нечуваную дасюль у Эўропе сваеасаблівую канстытуцыю — менавіта *Статут Вялікага Княства Літоўскага*, якім моцна пакарысталіся ў выпрацоўцы свайго права не адны палякі, але таксама немцы зь нідэрляндцамі.

У старажытнай Беларусі адбываўся сынтэз грэка-бізантыйскай і заходнє-эўрапейскай культурных плыній. Гэткая зъява скрыжаваньня як надзвычай пладаносная ў чалавечай духоўнасьці спарадзіла творчага гіганта Францішка Скарыну, а побач з ім і Міколу Гусоўскага, у той час вядомага ў сьвеце паэта й гуманіста. На жаль, біографічных звестак пра яго зусім мала. Вучоныя мяркуюць на падставе зъместу паэтычных твораў гэтага стваральніка новалацінскай літаратуры на славянскім усходзе, што нарадзіўся ён недзе ў магілёўскім Прывініпроўі... У съвет вывеў яго Вітэльюс — сакратар вялікакняжацкай канцылярыі ў Вільні, біскуп з надвісленскага Плоцка. Ён гэта натхніў — немаладога ўжо — Гусоўскага напісаць незабытную паэму *Песьня пра зубра*, выдадзеную ў 1523 годзе ў Польшчы. Зь ягонай спадчыны чэрпалі польскія лі-

Тытульны аркуш „Песьні пра зубра” М. Гусоўскага. 1523 г.

Друкаваньне кніг у Чэхіі. Гравюра XVI ст.

таратары: аўтар *Чырвонай Ruci* Сэбастыян Кляновіц, а найбольш поўна ўзяў Адам Міцкевіч, працуючы над эпапеяй *Пан Тадэвуш*.

У кракаўскі пэрыяд жыцьця Мікола Гусоўскі перапрацоўваў свае ранейшыя творы й ствараў наступныя, як, напрыклад, дайшоўшую да нас паэму *Новая й славутая перамога над туркамі ў літве* на месцы, складзеную ім за адзін дзень — як мы сказали б — па гарачых съядох здарэння, у 1524 годзе. Адчувальна паўплываў ён на

разьвіцьцё жанру герайчнай паэмы й хронікі ў польскай літаратуре, між іншым, у творчасці выдатнага Яна Каханоўскага, а таксама Мацея Стрыйкоўскага й Мацея Сарбеўскага.

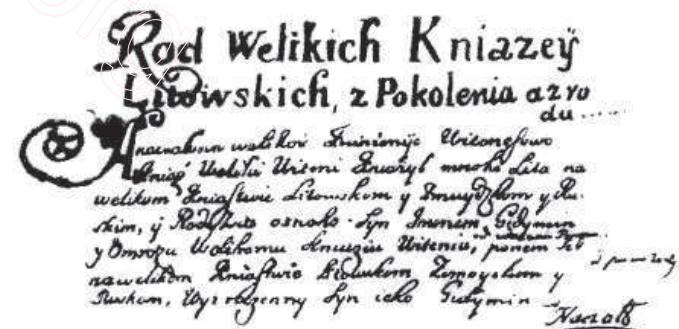
У 1525 годзе Мікола Гусоўскі напісаў паэму *Жыцьцё подзвігі святога Гіяцынта*, прысьвечаную кракаўскаму ваяводзе Хрыстафору з Шыдлоўца. У гэтым дыдактычным творы гаворыць пра глыбокі сэнс хрысціянскай ахвярнасці дзеля народу. Гусоўскі звязратае ўвагу на тое, што Польшча й Русь зъяднаныя сваімі славянскімі каранямі, што знакаміта ўсъведамляў сабе таксама съяты Гіяцынту, які дзейнічаў на гэтай тэрыторыі.

У выпадку Міколы Гусоўскага маём дачыненіне з пісьменнікам, які функцыянуваў адначасна ў абедзівых літаратурах — гэта значыць, прыналежаў ён таксама й польскай пісьмовасці. Пачынаючы ад яго, такая творчая сітуацыя назіраецца штогод часцей, і ня толькі зь беларускага боку, як пераканаемся падчас аналізу бліжэйшых да нас эпох. У культуру Белай Русі — найчасцей называнай тады Літвою, бо ад імя самой дзяржавы, Вялікага Княства Літоўскага — уваходзілі й палякі, прыкладам кажучы, народжаны мазаўшчанін Сымон Будны, аўтар першай беларускай кнігі (пра што пойдзе гутарка крыху далей).

Традыцыя беларуска-польскіх культурных узаемасувязяў мае больш чым паўтысячы гадоў. Знакаміты пачатак

даў ёй вядомы летапісец Польскага Каралеўства Ян Длу́гаш, які ў сваёй векапомнай *Гісторыі* паслужыўся й *Летапісцамі вялікіх князёў літоўскіх* — гэтым самым раннім гісторычна-літаратурным помнікам старабеларускай мовы, узыніклым, праўдападобна, напрыканцы дваццатых гадоў XV стагоддзя ў Смаленску, у асяроддзі, набліжаным да мясцовага ўладыкі Герасіма, апалягета Вялікага Вітаўта. Іншы летапіс, гэтак званая *Хроніка Быхаўца* цалкам увайшла ў *Хроніку польскую, літоўскую, жамойцкую і ўсяе Ruci* Мацея Стрыйкоўскага, імя якога мае істотнае значэнне ў аналах польскай культуры.

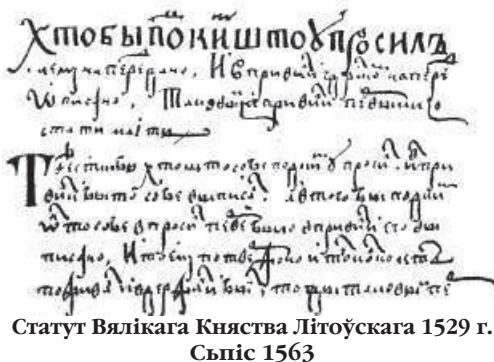
Пра што съведчаць гэтыя факты? Інтэграцыя культур наших двух суседніх старажытных народаў адбывалася як на платформе палітычнага яднання, што выяўлялася ў імкненіі да фэдэрацыі дзяржаваў у адзін грамадзка-палітычны арганізм, гэтак і ў шырэйшым аспекте — дзялчэныя да агульнаэўрапейскай цывілізацыі, якая прасыціралася памалу да сутокаў Дняпра й Прыпяці. Лёс Беларусі рабіўся тоесным зь лёсам Польшчы, што ў будучыні дакладна спрайдзілася. Беларусы, жадаючы сабе росквіту, не маглі не спаглядаць на Захад, туды, дзе жылося лепш і цікавей.

Фрагмент „Хронікі Быхаўца”

3. Рэнэанс

Эўропа ў XVI стагодзьдзі займала тэрыторыю толькі да ўсходніх рубяжоў тагачаснае Рэчы Паспалітае. Прыйшоўшы ад яе ў Беларусь адраджэнскі культурны рух, званы Рэнэансам, ажывіў съвецкую думку, прыдаочы ёй — нечуваны ад античных часоў — размах. Дамінуючы рэлігійны съветапогляд аднак настолькі быў укаранелым у паўсюднай съядомасці, што славуты астроном Мікалай Капэрнік адважыўся апублікацый друкам свае адкрыцці толькі ў апошнія месяцы перад съмерцю, у 1543 годзе (шэсць кніг пад агульным загалоўкам *Пра абарачэнне нябесных цел*). За доказы, што Зямля круціцца вакол Сонца, пагражала пакутлівая канчына ў агнішчы, шчодра раскладзеным фанатыкамі са Святое Інквізыцыі. Так загінула потым шмат прыхільнікаў ягонае тэорыі, і то ня ў цёмных барбарскіх краінах, але ў самай Італіі.

Стара беларуская культура ў пачатковай фазе яскрава праявілася якраз не ў дакладных навуках, але ў літаратуры ды за канадаўстве. Адной з галоўных прычынаў такога становішча была

Шылдагенштага Града короля Его мастні
жнівнінъта трэцега накірнацын
Букварнівіе выданы ўрок 8
А ф пн.

Друковано вільнянскімъ друкарніемъ,

Бадубарні дому магінітев.

Заласкі іншынільца короля Его мастні

Тытульны аркуш Статута Вялікага Княства Літоўскага 1588 г.,
выдадзены ў Вільні ў друкарні Мамонічаў. Трэцюю рэдакцыю
Статута ў Эўропе спаткала „зусім фантастычная кар'ера”.

адсутнасыць уласнага навуковага цэнтру, унівэрсытэтца-
га асяродка, які заснуюць езуіты ў Вільні праз паўеку
пасыля. У Польшчы, у Кракаве, існаваў унівэрсытэт ад дру-
гое паловы XIV стагодзьдзя, можна сказаць — на дзесяткі
гадоў раней. Дзякуючы яму зьявіліся ў нас Францішак Ска-
рына й Мікола Гусоўскі. Вялікі талент гэтых людзей не
знайшоў бы росквіту ў паўнітэлігенцкіх умовах элітарных
колоў у Вялікім Княстве Літоўскім.

Скарына й Гусоўскі мелі ўжо за сабою самыя значныя дасягненыні свайго жыцця, калі ў 1529 годзе было закончана складаньне першага *Статуту Вялікага Княства Літоўскага*, збору законаў фэадальнага права, сфармуляванага ў блізу трохсот артыкулах. Адразу, бо ў наступным годзе, быў ён перакладзены са старабеларускай мовы на лацінскую, а неўзабаве й на польскую. Як трэба разумець гэткую папулярнасць? А так, што беларусы аказаліся першапраходцамі ў юрыдычным упрадкаваньні грамадзкага і дзяржаўнага жыцця. Добрым прыкладам пакарысталіся зразу палякі,

**Канцлер Вялікага Княства
Літоўскага Леў Сапега.
Гравюра пачатку XVII ст.**

Разам з цывілізацыйным і культурным прагрэсам у старой Беларусі ўзынікалі новыя запатрабаваньні на юрысдыкцыю. І так, у 1566 годзе быў апрацаваны другі *Статут Вялікага Княства Літоўскага*, пашыраны да 367 артыкулаў, зъмешчаных у 14 разьдзелах. Адлюстроўвалі яны грамадзка-палітычныя зьмены, што адбыліся на працягу амаль сарака гадоў ад моманту першай кадыфікацыі. Замацаваны ў іх адміністрацыйна-тэрытарыяльны падзел і судовая сыстэма. Назіралася выразная тэн-

дэнцыя да ўстанаўленыя нормаў пісанага права, замест пераважаючага звычаёвага. Адгэтуль бралася наважыт-насыць у трактоўцы міжчалавечых адносінай, месца адзін-кі ў супольнасыці, рэляцыяй паміж народам і ягонай ула-даю. Захавалася аж 27 сыпісаў гэтага Статута, таксама ў ін-шамоўных перакладах. Можна задумоўвацца над тым, як гэта сталася, што ніхто не апярэдзіў старабеларусаў у выпрацоўцы прававых нарматываў...? Зусім фантастыч-ная кар'ера на ёўрапейскім кантынэнце спаткала чарго-вую рэдакцыю Статута, трэцюю, зноў моцна пашыраную, і гэтым разам надрукаваную. Прадмову да яго напісаў сам канцлер Леў Сапега, а адбіткі рабіліся ў вядомай вілен-скай друкарні Мамонічаў. Паслужыў ён узорам для нямец-кіх праваскладальнікаў, а ў Рasei — пры цары Аляксандры I — і для расейскіх. Цікава, што хоць Вялікае Княства Літоўскае даўно пропала, Статут гэты заставаўся дзеяйным у судох Віцебшчыны й Магілёўшчыны да 1831 году, а ў Віленскай, Гарадзенскай і Менскай губэрнях аж да 1840, гэта значыць, больш за 250 гадоў! Пад панаваньнем маскоўскіх імпэратараў ахоўваў ён такім чынам нашых прадзедаў ад драпежных указаў. Забараняў перасъеды за супраціўнае веравызнаныне, прыкладам кажучы, альбо пе-радачу вольнай людзіны ў няволю, ці бяскарнае забіванье паншчыннага мужыка шляхцічам; прадугледжваў кры-

А въ самомъ Бога ибо вѣстѣю справѣ мнозѣньи градо смирилъ
тво изрѣніе въсѣ твѣрдѣ чеснка мнози съѣдѣ россїй иконою
изчадиша ванати иго въ линии + приближѣ зѣбѣногъ хоробре азъ
настолѣтствѣ иже приступиши иконою помочи. А вѣстѧши
нестрѣль иже боягъ я быкъ. Аспидъ Элбисъ мѣсто подѣлѣ
лишь гримъ ислобви убилиши въ мнози былинѣ истовѣти си и
антихристъ є҃зуномъ шлоби + вѣстѧтиши мнози паврѣдъ съ
пикастѣнѣ тополи ѿбѣщалъ и приступиша панѣ багровѣнїици въ дико
му пастюровѣ иѣдѣ спрадѣлъ иже бѣзѣлъ вѣснинскаго града спасого.
избѣгѣши мнози иконосовѣ съ стороны иконою иконою иконою
їзбѣгѣши иго запишишати иконостасѣ граду иконою иконою

Фрагмэнт артыкулу Статута 1588 г., які пацьвярджаў дзяржаўнасць беларускай мовы

мінальную кару за парушэнне асабістасе годнасыці, што здавалася дзіўным мікалаеўскім адміністратарам паняволенага Беларускага Краю, таму й па стараліся яны вывесыці з практикі гэты акт. Знамянальнае, што супала гэта з пачаткам русыфікацыінае палітыкі ў Беларусі — у тым жа саракавым годзе XIX стагодзьдзя, у апагей мікалаеўшчыны, было забаронена публічнае ўжыванье беларускай мовы, а нават і самое назвы Беларусь, ды была апавешчана барацьба супроты іншавернікаў. Калянізацыя нашых земляў выявілася яшчэ і ў тым, што адміністрацыя была ачышчана ад тутгэйшых службоўцаў, перададзена цалкам у рукі прыеждžых з глыбіні расейскіх правінцыяў; даходзіла да таго, што царкоўныя прыходы былі пазбаўленыя мясцовых, нярэдка заслужаных, съятароў, пасады якіх займалі расейцы.

Кодэкс, згодна з якім дзеянічаў Галоўны Трыбунал - найвышэйшы апеляцыйны суд Вялікага Княства Літоўскага

4. Залаты век

Уплывы Польскага Каралеўства ў Вялікім Княстве Літоўскім, вядома, нарасталі. Саюз дзівюю дзяржаваў, замацаваны толькі асобаю польскага караля, якім мог быць ня хто іншы, як Вялікі Князь Літоўскі, раней ці пазней мусіў давесыці да фэдэрацыі. Эпоха Ягайлівічаў працягнулася да 200 гадоў і набліжалася да канца. Сытуацыя партнэрства паміж Кракавам і Вільніем, так прыкметная пасля Грунвальдской бітвы ды ў час княжаньня Вітаўта Вялікага з ягонымі амбіцыямі на асобную манаршую карону, выразна пахінулася ў бок замажнейшай Польшчы ў скрынінскую дэкаду дваццатых гадоў, закончаных знакамітым першым Статутам.

Акрамя эканамічных судносінаў, некарысных больш адсталай старабеларускай Літве, радыкальна зьмянілася і палітычная канфігурацыя ў гэтым рэгіёне Эўропы. Зынікла менавіта супольная небяспека з боку татара-манголаў, у якіх Вітаўт адбіў ускраінныя землі з выхадам да берагоў Чорнага мора за Дзікім Палямі, а крыжакі канчаткова капітулявалі, васальна падпарадковаўшыся ў 1525 годзе перада-пошняму з Ягайлівічаў, Жы-

Жыгімонт I Стары.
Дрэварыт з XVII ст.

Іван Грозны
Тагачасная гравюра

Стан безупыннай мабілізацыі сілаў, пры слабой гаспадарчай базе, на якую апіраўся ваенны высілак, давёў Вялікае Княства Літоўскае да поўнай залежнасці ад польскай дапамогі. Эта натуральным чынам выклікала ѹ культурны заняпад у Беларускай Старонцы.

Пакуль Іван Грозны займаўся анексіямі вакол Маскоўшчыны ды ў Вялікім Стэпе, Беларусь пасыпела ўчыніць самы доўгі тады крок наперад у сваім духоўным разьвіцьці. Свядомасць уласнай высокай вартасці ёсьць, несумненна, найпершай праявай усенароднай актыўнасці ѹ сферы культуры. Быццам бы пераклікаючыся з папулярным заклікам аднаго з пачынальнікаў польскай літаратуры, Мікалая Рэя, што толькі дурні не шануюць роднай мовы, у другім *Статутзе Вялікага Княства Літоўскага* з 1566 году паявіўся асобны запіс, юрыдычна сіла якога абавязвала адміністрацыю пазбягаць іншамоўя (відаць, усё часьцей і часьцей паяўляліся дакументы на лацыні альбо ѹ пальшчызьне).

Нешта надзвычай сымбалічнае ёсьць у tym, што наоўгут першую ѹ гісторыі беларускую кнігу напісаў і выдаў зусім не беларус, а ўраджэнец карэннае Польшчы — жыхар Мазовіі. На ўвазе маецца геніяльная для нас постаць

гімонту Старому. Палякі ўвайшлі ѹ гэтак званы Залаты век правялі сельскагаспадарчую рэформу пад кіраўніцтвам славутага італьянкі — Боны; усталіваўся гарадзкі гандаль, грашовы і таварны абарот. А Літве ўвесь час вецер дзьмуў у вочы: вырас чарговы вораг, зь якім яна дагэтуль мала лічылася, а менавіта, Маскоўскае Царства. Дастатковая прыгадаць, што будаўніком яго стаў Іван Грозны, страшны для Вільні, але не для Krakava.

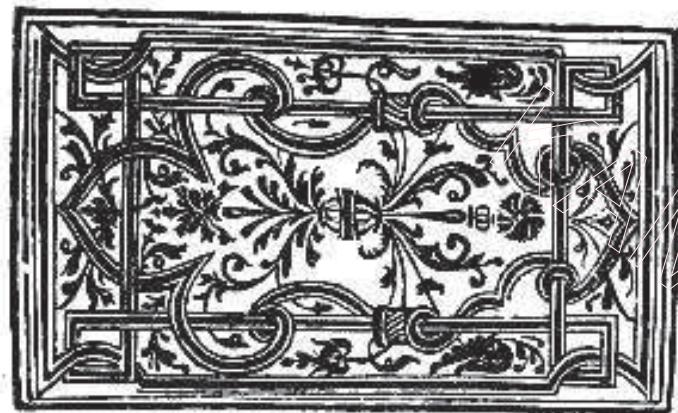
Сымона Буднага, якога энцыкліпэдысты харктарызуюць як гуманіста і асьветніка, тэоляга і рэлігійнага рэфарматара, філёзафа і гісторыка, філёляга і паэта Літвы. Скончыў ён факультэт свабодных мастацтваў Ягелёнскага Ўніверсітэту ды вучыўся яшчэ ѹ праславутай швейцарскай Базэлі. Пасляўшыся ѹ Вільні, гэты малады і добра адукаваны паляк у 1558 годзе выкладаў на беларускай мове ѹ мясцовай пратэстанцкай школе. Будучы адначасова чалавекам энэргічным, ён — супольна зь іншымі — неўзабаве заснаваў у Нясвіжы друкарню, у якой выдаў па-беларуску Катэхізіс. Быў тады 1562 год. Запамятайма гэтую дату, бо ёсьць яна датаю зьяўлення на съвет менавіта тае першае кніжкі, цалкам напісанай і надрукованай на нашай мове, хоць яе аўтар — не беларус ад нараджэння (падобныя факты няраз падтвядацца, і таму варта адзначыць пры нагодзе: нацыяналізм і нацыянальная ідэяльця не назіраюцца сярод інтэлектуальнай эліты). Цывілізаваная Эўропа зацікаўлася ѹ свой час Міколам Гусоўскім, які стварыў у Рыме і апублікаў у Krakave паэтычны твор *Песня пра зубра*. Захапляе яна і сёньня, праз паўтысячы гадоў пасля. І вось ашаломленаму Захаду прадставіўся наступны „русін”, Сымон Будны, глыбокі мысленік, інтэлектуал сусьветнага фармату і разам з тым імпэтны абаронца духа Белай Русі, прадаўжалінік традыцый Францішка Скарыны ѹ становленні нацыянальной самасвядомасці.

Сярэдзіна XVI стагодзьдзя — гэта эўрапейскі Рэнэанс і фармаваныне беларускай нацыянальной культуры побач з польскай, загасаныне дынастыі Ягайлавічаў, у шэррагу якой толькі апошні палічыў патрэбным навучыцца гаварыць па-польску, Жыгімонт Аўгуст, які, як і яго бацька, Жыгімонт Стары, вельмі неах-

Сымон Будны
Шаржаваны партрэт XVI ст.

вотна выяжджаў зь Вільні ў Кракаў, бо ён — запісана ў хроніцы — Літву мілаваў. Характэрная дэталь: бязъдзетны Жыгімонт Аўгуст памёр у Кнышыне, што каля цяпешняга Беластоку, на мяжы з Польшчай, быццам бы не хацеў даць перавагі ніводнаму з прысуджаных на супольны лёс народаў.

КАТЕХІЗІСЪ
ТО ЕСТА,
НАДЖА СТАРОДАВЛІННЯ ХРІСТІАНЪ
СКАН СВЕТОГО ПІСНЯ, ДЛЯ ПРО
СТЫХЪ ЛЮДЕЙ: НАЗЫКА РУСКОГО, ВЪПЫТАНІЯХЪ: О.
КАЗІХЪ СБОРЯНІЯ.

Ô ПЕРВАГО СВЕТОГО АПОСТОЛА
Петра посланія Зачало 3.
Готовы пінно къ ўѣхати въ склону въ поспішючемъ вѣ,
слово Свяшчнѣ Упокійній Святынії и спрахъ,
свѣтлыя нимѣре ўѣху и прозялъ.

Тытульная старонка „Катехізісу”, выдадзенага Сымонам
Будным ў 1562 г. у Нясвіжы

5. Мовы

Мы не заўсёды ведаем пра тое, што польска-беларускія ўзаемныя ўплывы ў той старажытны час пульсавалі ў вельмі спэцыфічных умовах, перш за ўсё, у сферы моўных кантактаў. Маецца тут на ўвазе недастаткова ясная кожнаму тая акаличнасць, што польская мова ня толькі ў Сярэднявеччы, але й пасля, ня мела рангу афіцыйнай. Латынь — дарэчы будзе зноў прыгадаць — дамінавала ва ўсей заходнеўрапейскай дзяржаўнай ды культурнай зоне (прикладамкажучы, у Вэнгріі вывелі яе з адміністрацыйнага ўжытку недзе толькі ў палове XIX стагодзьдзя). На ёй абавязковая пісаліся дыплёмныя працы ў Віленскім Універсытэце часоў Адама Міцкевіча. А ў Нямеч-

Панарама Кракава. Гравюра Г. Шэдэля. 1493 г.

Рыгор Хадкевіч,
вялікі гетман літоўскі
(1566-1572)

пачатковую літаратурную шліфоўку набыла яна разам зь перакладамі *Вісыліцка-Пятркоўскіх Статутаў* і *Судзебніка* ў 1468 годзе. Калі што польскае прыходзіла ў Вялікае Княства Літоўскае, у яго духоўнасць, дык няй-начай, як у лацінскім адзеніні. Гэта быў псыхалягічны бар'ер на славянскім усходзе, поўная незразумеласць. Гэтую ситуацыю разбурыў рэфарматарскі рух у Каталіцкім Касыцёле, які закончыўся ўзынікненнем пратэстантызму. Менавіта пратэстанты, выступаючы таксама ў за набліжэньне Бога да простага чалавека, узвысілі народную гаворку да кніжнай. Таму прыгаданы рэфарматарскі дзеяч Сымон Будны ўзяўся пісаць па-беларуску. Людзі не разумелі добра стараславяншчыны, ні тым болей латыні. І, гаворачы пра эпоху Рэнэсансу, вяртанье грамадзства ў съвецкасць арганізавалася праз сетку прафесійных друкарняў у Княстве, прадукцыя якіх сталася ня толькі ідэалагічнай патрэбай, але і выбарам, продажам дзеля заробку. Самая вялікая і даўгавечная была наладжаная ў 1550 годзе ў Берасці (праіснавала да восьмідзесятых гадоў XVI стагодзьдзя); затым — у Нясвіжы, Лоску, Слуцку, Цяпіне. Гісторыкі падлічылі, што 90% кніг выдавалася па-польску, 8% — на латыні, і дробная ўсяго рэшта на старабеларускай мове. Аб'ектыўная праўда. Яна, як аніякая іншая, усъведамляе нам стан асьветы ў Вялікім Княстве Літоўскім, а таксама ѹ матэрыяльны яго ўзро-

чыне першая лекцыя на роднай — для студэнтаў — мове адбылася ў 1720 годзе. Навукова апрацаваная польская граматыка павілася прыблізна на адзін век хутчэй за беларускую, калі Рэч Паспаліту ўжо дзялілі паміж сябе ейныя магутныя суседзі.

Стара беларуская пісьмовасць зьявілася нават раней за старопольскую, калі памятаць пра стабільныя яе праівы, не выпадкова-аказійныя, тыпу *Верша пра паводзіны за сталом*. Сваю

вену. Бракавала свайго ўніверситету, які Польшча мела ад няпамятных пакаленіньняў. Культурныя славы народа здавалі адукацыйную выпраўку ў Кракаве, гэта значыць, у сталіцы Польскага Каралеўства, а не ў правінцыйнай Вільні, сталіцы Княства. Здольнасць чытаць па-беларуску скарачалася. І другі, нямала важны фактар палінізацыі — гэта той, што ў нашмат бяднейшай за Польшчу Літве назіраўся параўнаўча невялікі попыт на кнігу. Друкарскія фірмы елі хлеб, збываючы свой культурны товар у гарадох даліны Віслы: у Кракаве, Любліне, Варшаве, Плоцку, Торуні, Гданську зь ягоным выхадам у шырокі сьвет. Туды вывозілі купцы зь Берасця многа, ды зь неблагім прыбыткам. Салідныя грошы ляжалі ня ў Горадні і ня ў Менску ці Магілёве, а ў камяніцах асьвечаных мяшчанаў Сандромежа, Казімежа, Вісьліцы. Ад іх ішоў гандаль лацінскіх друкаў у Познань і далей — у Чэхію ў Швэйцарыю, Францыю, Нідэрлянды. Бо ў Вялікім Княстве Літоўскім, праўда, сяк-так чыталі, але на ўсход ад Смаленска стаяла глуш, тыранія й бесправасцьце: Францішак Скарына некалі быў завёз у Москву сваю *Біблію рускую*, дык амаль яго там разам зь ёю не спалілі; маскоўскія друкары зьявіліся пад царскім Крамлём праз цэлы век „з гакам” пазней, пачуліся бяспечнымі толькі пры Пятры Вялікім. Вось такія колеры XVI і бліжэйшых стагодзьдзяў. Яны дуўта ня блякні, даючы адмоўны водбліск на ўсю культурнасць Вялікага Княства Літоўскага. А культура нязменна залежыць ад эканамічнага фундамэнту пад ёю.

Панарама Берасця. Гравюра XVI ст.

На тагачасныя беларуска-польскія духоўныя зносіны мы глядзім з пазыцыяў сучаснага патрыятызму, дапускаючы тым самым кардынальную памылку негістарычнасці альбо — іначай кажучы — неадчуваўня й неразуменія тых людзей і падзеяў. Тэорыю палянізацыі даўняе Літвы стварылі значна пазней, і не беларусы, а расейцы, вучоныя мужы імпэратора Мікалая I, які вырашыў абмежаваць ідэю Польшчы да абрэзанага Польскага Каралеўства, пераназванага ў Прывіслянскі Край. Дэкабрыстам пакуль што Расея канчалася ўсё-такі на Дзьвіне й Дняпры...

Паўстае пытаныне: ці кіраўніцтва Вялікага Княства Літоўскага бачыла пагрозу страты адметнага ablіčча сваёй дзяржавы? Так, і энэргічна супрацьдзеяла гэтаму, уводзячы канстытуцыйную забарону карыстацца латыніяй з пальшчызною, а прыежджым не даючы права на куплю маёнткаў, займаныне пасадаў. Трэба прызнаць, што сродкі самаабароны былі вострыя. І нічога не памагло. А чаму? — задумаемся, разглядаючы здарэнні ў беларуска-польскім сужыщы.

Горадня. Фрагмэнт гравюры XVI ст.

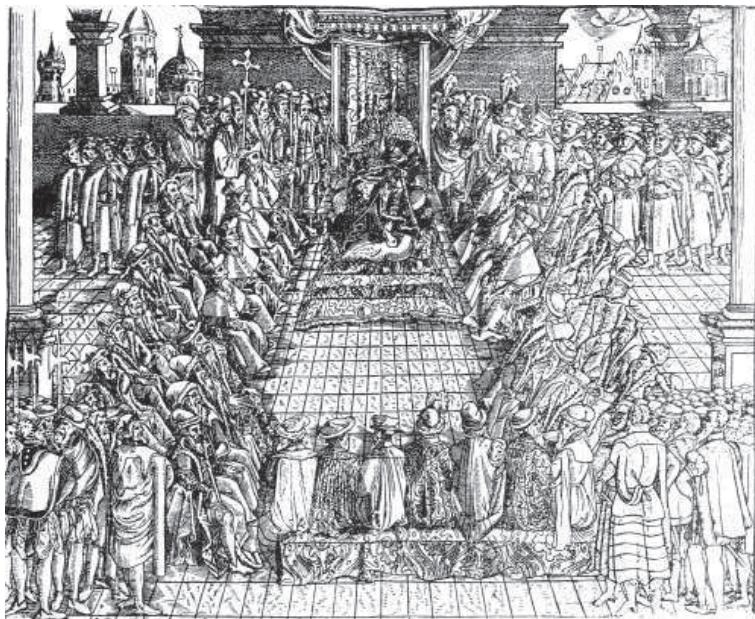
6. Застой

Разгляд культурных ды палітычных фактаў, якія так густа адбываліся паміж старабеларусамі і старапалалякамі на працягу XVI стагодзьдзя, аказваецца значэнне для зразуменія далейших падзеяў гэтага гісторычнага часу ў нашым рэгіёне Эўропы.

Напачатак трэба зрабіць некалькі заўвагаў. Гаворым — Вялікае Княства Літоўскае ў эпоху Скарны, Гусоўскага, Буднага, забываючы дарэшты, што тады ўяўляла яно сабою тэрыторыю, на якой сёньня бачым шэраг дзяржаваў між Расеяй і Польшчай, ад Чорнага мора да Балтыйскага. І характэрна, што цывілізацыйным ядром таго велізарнага Княства была пазнейшая Беларусь, арэал паміж Нёманам, Дзьвіною й Дняпром. Ускраінныя землі (мала асвоены стэп) не давалі істотнай сілы, а нялага разъвіты

Фрагмэнт карты Вялікага Княства Літоўскага, 1613 г.

патэнцыял Галіччыны здаўна прыналежаў Польскаму Каралеўству, быў анектаваны яшчэ Казімірам Вялікім. Гаспадарчая магутнасць палякаў канцэнтравалася ў басейне Віслы. Магістральны шлях, злучаючы дынамічную Поўнач зь ня менш актыўным закарпацкім Поўднем, дзейнічаў, нібы гігантычны комін: несыціхана гудзела ў прывісьлянскай паласе канъюнктураю, праз гданскі порт прапускалася безыліч тавараў, прадуктаў, сыравіны. Княства ж на мела „свайго Гданска”, і не валодала цалкам ніводнай зь вялікіх рак: вусыці Дзівіны, Нёмана, Дняпра знаходзіліся ў чужых, прычым варожых, руках. Нарошчваньне сілы, немагчымае бяз лучнасці з кантынэнтальнімі рынкамі, праходзіла ва ўмовах быццам бы закаркаванае бутэлькі. Гэта таму ў Познані была гандлёвая факторыя купецкага дому Скарыйнічаў з прыдзьвінскага Полацка, хоць, здавался б, куды бліжэй і таніней было б ім завесьці свае гешэфты ў Рыгу... Але Рыгу трymалі немцы, потым швэды, а за дняпроўскімі разылівамі сядзелі васалы Тур-

Люблінскі сойм 1569 г. Гравюра XVI ст.

цыі, крымскія татары. Тым часам Маскоўская Русь прабралася да заходнеэўрапейскага бізнэсу праз Архангельскую бухту, вылупіўшыся зь неабсяжных абшараў Вяліканогарадзкай рэспублікі, па-бандыцку зыніштожыўшы яе. Наступнымі на чарзе гэтай Іванавай арганізацыі былі Прыбалтыка й Вялікае Княства Літоўскае. Так мы даходзім да векапомнае даты 1569 году, да гэтак званай Люблінскай вуніі, у выніку якой узьнікла супольная дзяржава — Рэч Паспалітая Абодвух Народаў. Гэта быў канец імперыі старобеларусаў: Вільні не хапала сродкаў, каб адбівацца ад цара Грэznага й ад Вялікага Стэпу. Паны літоўскія плацалі на люблінскім замку, падпісваючы ў прысутнасці апошняга дынаста, Жыгімонта Аўгуста, акт фэдэрациі, адрачэння ад поўнае незалежнасці й ад Украіны. Але на мелі яны выйсьця, калі не хацелі страціць усяго.

Затым — царкоўная вунія ў Берасьці ў 1596 годзе была ўжо простым наступствам і зьявілася праз пакаленіне ад тae люблінскe міждзяржаўнаe карпарацыі.

У старобеларускай літаратуре знаходзім зоркага сьведку тых падзеяў, палітыка й літаратора Хведара Еўлашоўскага. Захаваліся ад яго занатоўкі, названыя дыярыюшам альбо дзённікам. Гэты дакумэнт нашае пісьмовасці цікавы найперш тым, што напісаны ён беларуска-польскім жаргонам, які адлюстроўвае тагачасную культуру мовы літоўскай эліты. Еўлашоўскі жыў і дзейнічаў на Наваградчыне, у самым цэнтры роднай стыхіі. Дасыеднікі ягонае творчасці налічылі каля чатырохсот розных палянізмаў у слоўнікам складзе. Большасць зь іх паўтарае ўтаксама ў іншых аўтараў, што сьведчыць аб некаторай нарматыўнасці гэтых запазычаньняў у тагачасным пісь-

Герб Рэчы Паспалітай

ме. Вось яны, для прыкладу: *едэнасты* замест адзінацца-
ты, *зэмдляць* замест абамлець, *іздэбка* замест хатка, *одэр-
ваць* замест адлучыць, *пэлны* замест поўны, *тэн* замест
той, *ленкаць* замест палохацца, *рэнка* замест рука, *ты-
сяница* замест тысячы, *вятр* замест вецер, *вяра* замест ве-
ра, *прыврацаць* замест вяртаць; *зо* замест што, і да гэтага
падобнае. Наўрад, ці Еўлашоўскі адчуваў макаранічнасць
сваіх тэкстаў. Амаль равесны яму паэт Ян Казімір Пашке-
віч, несумненны патрыёт, зъмясьціў у адным з рукапіс-
ных съпіскаў *Статута Вялікага Княства Літоўскага*
свой, таксама, можна сказаць, паўпольскі верш:

Полска квитнетлациною,
Литва квитнет русчизною.
Без той в Полще не пребудзеши,
Без сей в Литве блазнем будзеши.
Той лаціна езык дает,
Та без Руси не вытрафает.
Ведзь же юж Русь, иж тва хвала
По всем свете юж дойзрака.
Весели ж се ты, Русине,
Тва слава никды не згине.

Што мы даведаемся з гэтых цытатаў? Моцныя ўплы-
вы польской культуры ў Беларусі пашыраліся ня ў выні-
ку ўтварэння Рэчы Паспалітай у той памятны 1569,
у апагей Рэнэансу, але
яшчэ ў гаснучас Сярэд-
нявечча. І другая важная
канстатацыя: Літва, апы-
нуўшыся ў арбіце эўрапейскага жыцьця, нату-
ральным чынам, праста
непазыбежна, пераймала
духоўныя й матэрыяль-
ныя здабыткі саюзнай
з ёю Польшчы, раней
увайшоўшай у заходні
съвет. Падобную цану

Пячатка Хведара Еўлашоўскага

заплаціць у пятроўскі час і Расея, і то да такой крайнасці,
што нават ейныя паэты дрэнна размаўлялі па-расей-
ску, а зь міністраў цара Аляксандра I толькі Міхаіл Спе-
ранскі кеміў нейк гэтую мову.

SEYM VALNY
CORONY POLSKI
ZLOZONY W LVO-
BLINIE I ZVIELKIE
XIESTWEM Litevskiem pris
niasnieiskego pana Siemiu-
cha Augusta z Dzicjaški-
ego krolia polskiego wielkico
xiedza litewskiego Ruskie
go pruskiego mazowieskie
go i flanczkiego Zmocz-
kiego podlaskego Volin-
skiego kierskiego. WE
czwartek pierasn po s.
Thomassu-amodni 1569 g
kto ri Seim wsi hinc Panstw

Дыярыпош Люблінскага сойму 1569 г. Першая старонка

7. Самапалянізацыя

Працяглале ўзьдзеяньне старапольскай культуры на старабеларускую паступова выклікала двухмоёе ў бытавых зносінах і ў высокай творчасыці. Паэтам, які больш пісаў па-польску, чым па-беларуску, быў зямляк вядомага Хведара Еўлашоўскага, народжаны ў паднаваградзкіх Пянчанах, Андрэй Рымша. Сябраваў ён з тутэйшымі паэтамі польскае мовы — Янам Казаковічам і Янам Радванам. Заняўшы з часам даволі важныя пасады ў службовай герархіі Вялікага Княства Літоўскага, Рымша прымаў удзел у складаньні трэцяй, найбольш дасканалай, рэдакцыі славутага Статута, устанаўляючы артыкулы якога кіруючыя вярхі намагаліся максымальна захаваць самастойнасць уласнае дзяржаўнасці ў рамках Рэчы Паспалітай. Старабеларускае вершаванье гэтага творцы дайшло да нашых дзён перш за ўсё ў выглядзе эпіграмаў, выслаліяючых выдатныя роды. Герб Хведара Скуміна апіяваў ён такім словамі:

*Верми, гербов не даютъ в дому седящому
Але з татарми в полю часто гуляющому,
Не з голою рукою, з шаблею острою,
Завжды будучи готовъ до смертного бою.*

Што вартае ўвагі ў спадчыне Андрэя Рымшы, каб лепей ахапіць маштабы, памеры беларуска-польскіх узаемінаў? Відаць, тое, што ў ягоным выпадку стаў вельмі прыкметным працэс пераходу старабеларускіх літаратаў на

польскую мову (галоўнае дасягненне свайго творчага жыцця, менавіта *Дзесяцігадовую аповесць*, даў ён патомным ужо не па-беларуску). Ці гэта была палянізацыя? Асьмельваюся запярэчыць — не! Гэтак званая палярніца, калі прыгледзеца да яе ў тагачаснай Літве, зусім не перашкаджала заставацца патрыётам і будаваць дух Айчыны. У гісторыі єўрапейскіх літаратур

кішма кішыць ад падобных прыкладаў, таксама і ў палітыкі. Ранняня ангельская паэзія развівалася на старафранцузскай мове, калі трэба шукаць пераканаўчага парананыня. А стваральнік слыннай Прускай Манархіі, Фрыдрых Вялікі, ненавідзеў нямецкую гаворку, кажучы са злосцю, што прыдатная яна для гутарак з... канём! А гэта ж быў пэрыяд, у якім неўзабаве зявіўся гэній Ёган Вольфганг Гётэ, нямецкі рамантызм, што рэвалюцыянізаваў культуру Эўропы. Лацінскія лірыкі ў Польшчы зыніклі ўрэшце таму, што адкуяця перастала быць рэдкасцю, даступнай нешматлікім выбранынкам. У Вільні ўніверситет заснавалі толькі ў 1579 годзе, і то дзякуючы асабістым заходам новага, ужо выбарнага, караля, Стэфана Баторага, які сам выводзіўся з єўрапеізаванай на нямецкі лад Трансыльваніі. Прыйгайдайма: амаль дзьвесціце зь лішнім гадоў пазнаней, чым у Кракаве... З такой асьветнай запозыненасцю, ці не на чвэрць тысячагодзідзя, няхутка можна справіцца. Яна лягла цяжкім ценем аж да пачатка XIX вякоў, калі віленскія навуковыя цэнтары выйшашу ў лік вядучых на кантынэнце.

Нельга прамінуць маўчаньнем працу карэннага паляка, які доўгі час жыў у Беларусі, а менавіта Мацея Стрый-

MATTIAS STRIICO
VIVS OSOSTEVICIVS C: St: Haffor: &
Poter: anno 1574. Secundum: 1581.

Мацей Стрыйкоўскі

коўскага. Пакінуў ён для нас вершаваную хроніку па гісторыі Вялікага Княства Літоўскага. Пасля яе напісаў — ужо прозаю — яшчэ адну: *Хроніку польскую, літоўскую, жамойцкую і ўсюе Русі*, якую надрукаваў у 1582 годзе ў Карагалейцы-Кёнігсбергу. Набыла яна настолькі шырокую папулярнасць, што ў наступным, XVII стагодзьдзі гэты твор быў перакладзены на старабеларускую мову.

У радзівілаўскім Нясвіжы сфармаваўся літаратурны асяродак з удзелам згаданых пісьменьнікаў, які праіснаваў паўвеку; убачым у ім і Данеля Набароўскага, і Салімана Рысінскага, якога назавуць знаўцы самым вялікім песнінром Белай Русі, хоць карыстаўся ён выключна латыній, але й перакладаў на яе творы са спадчыны Андрэя Рымшы.

Панегірыкі ўяўляюць сабою спэцыфічную каштоўнасць як пахвальнае пісаныне, каб спадабацца нейкаму вяльможу. Зъдзіўляе іхнае мноства якраз беларускамоўных, адрасаваных такім магнатам, як Сапегі, Агінскія, Хадкевічы, Валовічы ды іншыя. Характарызуцца яны вялікай каліяртнасцю, як, дзеля прыкладу, *На старожитныи клейноты их милостей князят Окгинских их милостей панов Воловичов* Мялета Сматрыцкага:

*Двоякіи, под гелмам еднаким, клейноты
Знаменитыи ясне выражают цноты
Двох презацных фамілій, в один дом злучоных,
В славе, аж под самое небо вывышоных.
Тут крест старожитного набоженства знаком
И статечной веры в трафунку вицеляком.
Тут рада, тут ростропностъ месце свое маєт
И як на небе месяц з звездами сияет.
Так ся тых преславныи домов блищат справы
И высоким их станом годныи забавы.
Тут стрелы преважную делность высведчают,
Тут сличныи цнот огород реки поливают,
Котофыи вод живых здроем обфитуют
И память з заплатою вечною готовют.*

Надзвычай арыгінальна высыпала літаратура гісторычнае Літвы. Адкрытая на ўсё добрае ды ў пастаянным

кантакце са съветам, квітнела яна ў шматмоўі, але зъяднаная пачуцьцём ліцьвінскасці. Ніхто зь пішучых па-польску ці па-лацінску не называў сябе палякам. Былі аўтары таксама ўсходнеславянскага пісьмовага выразу — заццяя ліцьвіны альбо русіны. Мова зьявілася крытэрыем роднасці, калі ўзыніла паняцьце нацыянальнасці, якога тады яшчэ не было; съядомасць вырашала назва дзяржавы, грамадзянінам-падданым якой нараджаўся чалавек. Выразна ілюструе гэта постаць вядомага астронома Мікалая Капэрніка: пачуваўся ён наскроcь палякам, хоць ня надта разумеў па-польску, выгадаваны ў нямецкім асяродзьдзі Торуні, а пражыўшы сярод лацінскага духавенства ў неславянскіх гарадох колішняй Вармii, у прыбалтыйскай паласе Рэчы Паспалітай. У туго эпоху на ўсё глядзелася прасьцей.

Мілеш Сматрыцкі
(1577-1633)

Выдатным паэтам XVII стагодзьдзя ў Рэчы Паспалітай ды на славянскім Усходзе быў Сімяон Полацкі; сапраўдане яго імя й прозвішча: Самуіл Пятроўскі-Сітняновіч.

Нарадзіўся ён праз век пасля кніг Францішка Скарыны й Міколы Гусоўскага, а дакладна, як быццам у сотую гадавіну найпершае рэдакцыі *Статута Вялікага Княства Літоўскага*, гэта значыць, у 1629 годзе, праўдападобна, у тым жа „слаўным месцыце Полацкім”, як пісаў вялікі Скарыніч. І паходзіў з такіх жа заможных мяшчанаў. Грунтоўна адукаваны — між іншым у Віленскай Акадэміі — на дваццаць сёмым годзе жыцця стаў праваслаўным

манахам і настаўнічай у брацкай школе. Творча займацца пачаў, будучы дзесятнаццацігадовым юнаком, калі 1648 году. З чым згадваецца ў нашай памяці гэтая дата?

XVII стагодзьдзе наогул выпала шалёнym, напоўненым войнамі й рэцыдывамі дзікасці: загарэлася Ўкраіна, зваліліся швэды, паліла й рабавала Літву Масква. У Беларусі ў палон трапіла аж палова насельніцтва; на месцы белакаменных гарадоў, як Полацак, Магілёў, Горадня, дыміліся галавешкі. Калі ў Люблін-

скую вунію 1569 году, вымушаную ўрэшце-рэшт вынікамі паходу Івана Грознага ў Белую Русь, скончылася імпэрская магутнасць стара-беларускай дзяржавы, дык пры жыцці Сімяона Полацкага быў зруйнаваны ўшчэнт патэнцыял нашага народу, спляжанага не адным адвечным усходнім агрэсарам; яшчэ і паўночна-швэдзкім, і казацкім палкамі Хмельніцкага, якія глумілі Палесьсе з Падняпроўем нават больш бязлітасна, пабарбарску апустошыўши да голага камянёў, высякаючы шаблямі вёскі й мястэчкі, дзяцей і жанчын, задаючы мужчынам пакутную съмерць, быццам бы ўсё зло съвету рынулася сюды. Запамятайма: кожны другі тагачасны беларускі чалавек быў альбо забіты, альбо выгнаны ў чужыну. Такога зынішчэння не спазналі мы ніколі, нават пры памятным нам Гітлеры!

Ня дзіва, што на Сімяоне Полацкім абарвалася велич стара-беларускай культуры. Зъ ягонай съмерцю чакалі нас два стагодзьдзі стагнацыйнае мяртвоты ды залечваньня ранаў, адбudoўваньня таго, што даўно мелі й трагічна патрацілі.

Але вернемся да самое творчасці паэта, лёс якога — да рэчы тут падкрэсліць — завяршыўся таксама драматычна ў крамлёўскім двары. Памёр ён у нестарым, крыху больш чым пяцідзесяцігадовым узросце, адыграўшы рызыкоўную ролю выхавальніка царскіх дзяцей, у іх ліку й будучага заснавальніка Расейскай Імпэрыі, Пятра Вялікага. Апынуўшыся ў маскоўскай эміграцыі, стварыў ён там падставы для нараджэння расейскай літаратуры, якая по-тym дала съвету Аляксандра Пушкіна, Міхаіла Лермантаў, Льва Талстога, Антона Чэхава, Мікалая Гоголя й цэлую плеяду ўнікальных талентаў. Але, пакуль Сімяон Полацкі

Гетман Багдан Хмельніцкі (1595-1657)

Тытульная старонка кнігі
Сім'яна Полацкага
„Ветраград Многоцветны”

Полацка зь Віцебскам. Дакранаеся далікатнае матэрый залежнасці літаратуры ад палітыкі, можна сказаць, катастрафічнага ўзьдзеяньня навечнай улады на вечнае мастацтва. Полацкі, на жаль, заблытаўся ў гэтым, пераўтвараючыся ў нізкапробнага панегірыста, усхваляючага захоп Літвы Москвою. Ягоныя ілюзіі, так частыя ў інтэлектуалістах усіх эпох, мелі сур’ёзныя прычыны. Жыў ён і дзейнічаў у пару контррэфармацыі ў Эўропе, барацьбы каталіцтва супроты пратэстантызму, што ва ўмовах Рэчы Паспалітай Абодвух Народаў абыярнулася дадаткова наступам на праваслаўе, называнае схізмай альбо адступніцтвам ад сапраўднае хрысьціянскае веры. У атрутнай атмасфэры канфліктаванья паміж веравызнаньнямі, паглыбленага антыкаталіцкай накіраванасцю казацка-сялянскай рэвалюцыі пад кірауніцтвам гетмана Багдана Хмельніцкага, Сім'яон Полацкі быў сапхнуты ў лягер ворагаў усё больш звыраднелай фэдэрацыі й убачыў абаронцу ў Москве. Для справядлівасці маральний ацэнкі прыгадайма болей вядомага нам Адама Міцкевіча, які падобным чынам ідэалізаваў эпапеі *Лан Тадэвуш* напале-

пісаўся яшчэ Самуілам Пятроўскім-Сітняновічам і быў навучэнцам Кіева-Магіянскай Калегіі — захапляўся вытанчанасцю слова палякаў, іхнай пасталярнай лірыкай, ды й сам дэбютаваў на гэтай мове (нямала прытым ствараючы й на латыні). І пры гэтым увесь час быў ён рэлігійна-праваслаўным вершаскладальнікам. Дасканала ведаў царкоўнаславянскае выслоўе, да якога вярнуўся, аднак не адразу, а ў момант акупацыі войскамі цара Аляксея Міхайлавіча паўночнае Беларусі, калі Карэлічы, пакінулі маляўнічыя праўдзівія апісаньні. Адoranыя літаратурнымі здольнасцямі, засталіся ў нашай гісторыі як польскамоўныя аўтары. Гэтыя ды іншыя змагары за ўтрыманье Вялікага Княства Літоўскага прэзэнтавалі сабою адметныя індывидуальнасці, якім сардэчна балела душа, калі бачылі ўпадак Бацькаўшчыны. Іх варта перакладаць сёньня на беларускую мову, каб далучаць новыя імёны, запушчаную спадчыну да сучаснай нацыянальнай съядомасці.

Старабеларускае слова ўпартага не выходзіць з культурнага ўжытку да самага канца бурлівага веку. Яно ярка праявіцца ў знакамітых сатырах, як у *Прамове Мялешикі* альбо ў грамадзка-палемічным *Лісьце да Абуховіча*. Знамянальнае тое, што службыць ужо не рэлігійнай тэматыцы, а съвецкай, чыста палітычным мэтам.

Казацкі палкоўнік

9. Катастрофа

Няма патрэбы асабліва прыгадваць тую праўду, што XVII стагодзьдзе прынесла Вялікаму Княству Літоўскаму страшэнную катастрофу, зь якой яно ніколі не падніялося. Швэдзкая акупцыя не была такой грабежніцкай, як маскоўская. У культуры закончылася ўсё поўным заняпадам: былі разагнаныя школы, спаленыя бібліятэкі, зруйнаваныя друкарні, узятая ў палон і вывезеныя майстры ды вучоныя. У 1686 годзе Рэч Паспалітая падпісала з Маскоўю гэтак званы Вечны мір, цана якога аказалася высокая (між іншым, давялося адрачыся ад Смаленшчыны й паўночнае паласы Белай Русі, ня кажучы ўжо пра падзел Украіны й перадачу Кіева). Непараўнальна менш было разрабаванае Каралеўства Польскае, па якім прайшоўся толькі адзін акупант, і прытым не такі дзікі. У асноўным захавала яно свой цывілізацыйны патэнцыял і магло памагаць сферэдэралізаванай зь ім Літве ў адбудове гаспадаркі ды адміністрацыі. Гэта фактычна й завяршила вядомую нам палянізацыю баярскага народу (сялянскі элемэнт не лічыўся як нешта важнае). Нельга забываць і пра яшчэ адзін істотны фактар згаданага працэсу: царскія дыпламаты ў перамовах дамагліся запісу ў трактаце наконт заступніцтва Масквы за праваслаўны між Рэчы Паспалітай, што на практицы ўчыніла зь іх падазроную ў дзяржаўнай неляльнасці стыхію. У такім псыхалагічна-палітычным становішчы грамадзянскі да-вер і кар'ера гарантаваліся, як няцяжка здагадацца, выключна дзеячам каталіцкага веравызнанія, нават не вунітам. Царква была пераўтвораная ў інструмент інтры-

гаў і дывэрсіяў супротив Варшавы, што не магло не давесьці да хуткае яе дэградацыі ў жыцці Рэчы Паспалітай, як сілы, за якою стаіць варожая дзяржава. Ня дзіва, што неўзабаве зыніклі апошнія праваслаўныя роды вяльможаў: выратоўваючы свае пазыцыі, яны перахрышчваліся.

Маскоўская палітыка ня раз заб'е цывік у труну беларускай культуры.

Акрамя міту пра крамлёўскіх вызваліцеляў ды абаронцаў — ёсьць і ня меней зъедлівая мана, зь якою нялёгка змагацца, бо даўняя яна, звыкліся мы зь ёю праста адкалясі. На ўзвеze маецца славутая пастанова Варшаўскага сойму аб пераводзе — галоўным чынам — судовага справаводзтва ў Літве на польскую мову, што было вырашана ў 1696 годзе. Расейская прапаганда й частка служачых ёй вучоных інтэрпрэтавалі гэта як акт ліквідацыі пад прымусам старабеларускай пісьмовай мовы, дадаючы да гэтага й намёкі на нейкія карнія санкцыі за карыстаньне ёю ў публічным ужытку... Можна на гэта адказаць прымакаю нашых продкаў: *Ня вер каню ў дарозе, а маскалю ў хаце.* Праўда выглядала ня вельмі сэнсацыйна: калі сто

Аблога Смаленска. Гравюра Г. Келера, 1610 г.

гадоў назад у канцылярыі Льва Сапегі ўсяго кожны шосты дакумэнт складваўся па-польску альбо на латыні, дык цяпер, пад канец шалёнага XVII веку, цяжка было знайсьці пісара, які б добра здолеў фармуляваць акты на старабеларускай мове. У 1696 годзе не было забароны беларушчыны, быў толькі съцверджаны сапраўдны стан яе ўжо мінімальнага распаўсюджанья, разумення службовымі людзьмі, сярод якіх нямала наехала запрошаных з Польшчы. Памятайма: Літва стравіла палову насельніцтва

Гінула старажытная Літва, а праз стагодзьдзе потым прапала й Польшча. У эпоху ўпадку старабеларускай дзяржаўнасці кідаюцца ў очы прынамсі два капитальныя парадоксы. Першы з іх — гэта заціханыне культурнай мовы народу якраз у пару, калі дасягнула яна свайго росквіту, стабілізацыі ў граматычных правілах. Характэрнае тое, што перастала прыбываць у ёй палянізмай. Мова, абапершыся на сваю ўнутраную сілу, стала выказынкам духа айчыны. Для прыкладу кажучы, ідэн-

тычны лёс спаткаў і братнюю нам чэску мову, хоць значна раней разьвітую, але заняпашую аж да народнага забыцця пасыля пераможнае німецкае інвазіі ў выніку мілітарнае катастрофы Чэхіі пад Белаю Гарою ў 1620 годзе.

Як чалавека нельга трактаваць у адарванасці ад хлеба, гэтак і культура абсолютна залежная менавіта ад эканомікі й палітыкі. Марысенька, французская жонка караля Яна Сабескага, любіла бе-

Жыгімонт III Ваза, кароль польскі і вялікі князь літоўскі (1587-1632)

ларускія песні, асабліва любоўныя, якія пасылала яму ўсылед пад Вену ў час вайны з туркамі, але гэта зусім не было раўназначнае з падтрымкай аўтарытэту русінскага выслоўя. Таму варта прыгадаць урэшце й пра другі з зазначаных парадоксаў часу — палянізацыя не вяла да польскай съядомасці, як францушчына сёньняшняга бэльгійца не перарабляе яго ў француза, альбо ангельшчына не перашкаджае ірляндцу заставацца сабою. У швэдзкі „патоп” Радзівілы, якія не валодалі беларускай мовай, спрабавалі адвараць Вялікае Княства Літоўскае ад Польскага Каралеўства ды прабіцца ў поўную незалежнасць у партнэрскім саюзе з Стакгольмам. Праз паўвеку пасыля, у 1700 годзе паўторыць акцыю патомак Сапегаў. У бітве пад Алькенікамі супрацьстаўныя сабе арміі крычалі ў атаку па-польску, хоць адна зь іх білася за выхад Літвы з фэдэрацыі. Нам, людзям зь пералому ХХ-ХXI стагодзьдзяў, няпроста гэта ўціміць, але хопіць паслужыцца актуальным прыкладам беларускіх патрыётаў у Менску, якія часта зьяўляюцца расейскамоўнымі.

У XVIII стагодзьдзе культурная Беларусь увайшла як польскамоўная. Немалая гэта проблема для гісторыкаў: ці да нашай нацыянальнай літаратуры належыць толькі тое, што было напісане па-беларуску?

Цяпер, калі маем сваю беларускую дзяржаву, прызнаную цэлым съветам, гэтае й падобныя пытаньні можам ставіць безь ніякіх комплексаў ці боязі загубіцца між народамі.

10. Спусташэнныі

XVIII стагодзьдзе лічыцца мёртвым у беларускай культуры. У яго палове Беларусь знаходзілася на самюткім дне гаспадарчага й духоўнага шоку пасля зынішчальнага XVII стагодзьдзя. І, быццам бы мала было таго, сустрэла яе новая бяда — працяглая канфрантацыя паміж Расеяй і Швэціяй за прыбалтыйскія правінцыі, вядомая ў гісторыі пад назваю Паўночнай вайны, напрыканцы якой выйшла апошняя кніжка на старобеларускай мове, *Збор выпадкаў кароткі*, прызначаная сывятарам і надрукаваная ў Супраслі манастыры ў 1722 годзе. Больш нічога не зявілася на працягу гэтага й амаль усяго наступнага XIX стагодзьдзя. Тым часам беларуская землі зноў гарэлі ды спусташаліся чужымі арміямі. Імпэратаў Пётр Вялікі загадаў спаліць Магілёў, самы буйны пасёлак Вільні й Полацка горад. За выигрыш расейскіх інтарэсаў плацілі беларусы сваёй маёмасцю й жыцьцём. Хоці сказаць, што калі век назад насельніцтва Вялікага Княства Літоўскага складала каля трох мільёнаў чалавек, дык у пятроўскія паходы паменшала яно да няцэлага мільёна, гэта значыць, з кожных трох застаўся жывым альбо нівыгнаным толькі адзін!

У такіх умовах якая ж можа быць гутарка пра развязаныя культуры? Асабліва абызълюдзелі ў першы маскоўскі патоп усходнія паветы, сумежныя з расейскай дзяржаваю (напрыклад, у Віцебскім далічыліся перапісчыкі пасля таго міру

з Москвою каля двухсот усіх жыхароў на тэрыторыі, адпавядайчай сёньняшнім чатыром альбо пяцьцю раёнам). Усе пайшлі — як не ў пясок, то ў палон.

Польска-беларускія судносіны ў культуры амаль перасталі існаваць: зынік беларускі партнэр, лёс спляжыў яго. Як ні дзіўна сказаць, але гісторычныя крыніцы сведчаць аб tym, што Літва падымалася з руінаў таксама дзякуючы масавым уцёкам на яе тэрыторыю сялянаў з Расеі, у якой паншчына была куды жахлівейшай, па-азіяцку бязлітасной. Царскія дыпламаты пры двары саксонскіх каралёў у Варшаве запатрабавалі вяртаныя каля двух мільёнаў уцекачоў, асеўшых у літоўскіх маёнтках. Ніхто ня бег за расейскі кардон, а наадварот, адтуль ратаваліся ад раб-

Абарончая царква ў Супраслі з пачатку XVI ст.
Паводле графікі з XIX ст.

скай няволі, выбіраючы лагаднейшую Літву. У Маскоўшчыне хадзілі легенды пра больш людзкае літоўскае права.

Адышла ў мінушчыну старабеларуская пісьмовасць, але нейк адначасна нараджалася наважытная, як быццам цалкам адарваная ад шматвяковай прыцаркоўнай кніжнасці. Бо й стваралі яе людзі, так бы мовіць, зь іншага сьвету. Былі імі выключна рыма-католікі, якія, натуральна, ня мелі контакту з той праваслаўнай альбо пратэстанцкай спадчынай, пакінутай у надрукаваных кірылічным шырфам кнігах Францішка Скарыны, Сымона Буднага, Васіля Цяпінскага й іншых. Адбыўся разрыў у нацыянальным разьвіцьці народу, хоць не дарэшты, на шчасьце: не пацрыліся забыццём лацінскія творы Міколы Гусоўскага ці Салімана Рысінскага. Алфавіт вырашаў аб жывучасці. Выгарала таксама рэлігійная барацьба: цэркви мадыфіковаліся ў вуніяцкія, а касыцёлы набылі статус элітарнага веравызнання, што ў папулярным выслойі атрымала вэрыфікацыю на „музыцкую веру” й „панскую”. Адны й другія, аднолькава падпарадкованыя Папу Рымскому, не імкнуліся да ўзаемнае экспансіі — паны спавядаліся ў ксяндзоў, а паншчынныя халопы ў папоў. Пры такім падзеле грамадzkімі ролямі — цікава адзначыць — затрымалася будаванье парафіяльных касыцёлаў; хапала тых, што ўжо былі.

Штуршкі да ўзнікнення сучаснай беларускай літаратуры далі якраз палякі, што ня ёсьць нейкім нашым фэноменам. Гісторыя народзінаў новых літаратур у Эўропе поўная ад аналагічных прыкладаў: фінскую анімавалі швэды, латвійскую — немцы, і гэтак далей. У перыяд распаду Рэчы Паспалітай жыў у мястэчку Сянно на Гарадзеншчынепольскі манах Караль Антоні Жэра, ураджэнец мазавецкага засценка Тварогі-Выпыхі ў Бельскім павеце. Адукацыю праходзіў у Драгічыніе над Бугам, потым у Пінску. Зьбіраў анекдоты, якія часта перарасталі ў літаратурныя апавяданьні на народнай гаворцы беларусаў. Склалі ён зь іх рукапісны зборнік пад загалоўкам *Безыліч рэчаў, торба съмеху, гарох з капустаю, а кожны сабака з другой вёскі...* Гэтую кніжыцу перепісалі сабе зацікаўленыя асобы й вандравала яна па Беларусі ў розных копіях, выклікаючы рогат, але й задуменъ-

не. Памёр Жэра недзе пасыля 1798 году, пражыўшы за пяцьдзесят гадоў.

Зьявіўся ў беларускі драматург, паляк Каятан Марашэўскі, прафэсар рыторыкі й паэтыкі Забельскай Дамініканскай Калегіі ў Падзвініні, аўтар *Камэдыі*, паставленай у 1787 годзе ў мясцовым школьнім тэатры. Ён добра арыентаваўся ў моўнай сітуацыі ў Беларусі ў канцы XVIII стагодзьдзя. Пішучы на дэзвюх мовах — польскай і беларускай — знакаміта адлюстраў адметную рысу гэтага двухмоўя, калі палякі беспраблемна разумелі беларусаў, а беларусы — палякаў.

Неблагая беларускія лірычныя вершы складаў Яахім Літавор Храптовіч, які ў сталыя свае гады заняў высокі пост падканцлер або вялікага Княства Літоўскага. Адзін з самых інтэлігентных дзеячаў эпохі, застаўся Храптовіч у нацыянальнай памяці як будаўнік адраджэння величы Літвы, яе мысліцель і дзяржаўны дзеяч, пра якога з сымпатыяй выказваўся сам Вальтэр. Вялікае Княства рушылася да ўздыму — паўсталі мануфактуры й эканоміі, капалі каналы між Прыпяцяй і Нёманам, каб ажывіць міжнародны гандаль на Чорнае мора й Балтыку. Усё рухалася да лепшага: перабудоўваліся гарады, праводзіліся навуковыя і тэхнічныя досьледы, вырастала на славу Віленскі Універсітэт. Мала каму тады прыходзіла ў галаву, што зноў набліжаецца небяспека, упадак Рэчы Паспалітай і ваенныя кампаніі, ад якіх не бывае добра. XIX стагодзьдзе пачалося для Беларусі чарговымі спусташэннямі.

11. Беларусы

Гледзячы на мапу падзелаў Рэчы Паспалітай у 1795 годзе, відаць, што Расея, у прынцыпе, зъдзейсьніла толькі сваю адвечную патрэбу ліквідаваць Вялікае Княства Літоўскае, нават уступішы для нямецкай Прусіі кавалак ягонае тэрыторыі на ўсход і поўнач ад Беластоку, амаль дакладна да лініі сёньняшняй дзяржаўной мяжы паміж Польшчай і Беларуссіяй. І хоць туго дробную памылку імпэраторыцы Кацярыны II паправіў празь дзесяць з лішнім гадоў пасля ейны ўнук Аляксандар I, пакарыстаўшыся разгромам войскамі Напалеона Прускага Каралеўства, аднак таго кароткага пэрыяду цалкам хапіла на ўзынікненіе пачаткаў беларускага руху, нацыянальнай думкі. Вязалася гэта з супрацівам лацінізацыі Вуніяцкай Царквы Замойскім сынодам у 1720 годзе — з аднаго боку — і з жывою ідэяй аднаўлення Вялікага Княства Літоўскага як дзяржавы з дамінуючым вуніяцкім веравызнаннем — з другога боку.

Бэрлін выразна ўбачыў у гэтым уласныя палітычныя інтарэсы, дабіўшыся ў Ватыкане згоды дзеля арганізоўвання на Беласточчыне самастойнае вуніяцкае эпархіі зь сядзібай ў манастырскай Супрасль. Хутка зразумелі тое ў Санкт-Пецярбурзе, дзе толькі чакалі нагоды, каб далучыць да імперыі Беластоцкую акругу ды затагтаць у ёй зарунеўшую самасвядомасць беларусаў. Расея разыгрывала польскую карту, на першы выгляд, парадаксальна, узмацняючы палянізацыю Беларусі, каб прыцягнуць да сябе сымпатыі палякаў, што апынуліся пад уладаю Прусіі ды ды Аўстрыі — захопніцкіх дзяржаваў, якія спачатку ўзялі курс

Падзелы Рэчы Паспалітай. Тагачасная карыкатура.

на татальну германізацыю былога Польскага Каралеўства. Цар цэліўся прасунуць свае межы глыбей у Эўропу — за Krakau і Poznań.

Пачынальнікамі беларускага адраджэння ў наважытным сэнсе сталі менавіта прафэсары Віленскага Ўніверсітэту — паповічы з Супраслскай эпархіі — Міхайла Баброўскі, Ігнат Даніловіч, Ігнат Анацэвіч, Платон Сасноўскі, Язэп Ярашэвіч. Пакінулі яны трывалы сълед у наўуцы, будучы людзьмі шыро-

кіх гарызонтаў (напрыклад, Бабруйскі пабываў у важнейшых акадэмічных цэнтрах Эўропы: у Вене, Празе, Рыме, Парыжы). Паліянізацыя зайшла аднак настолькі далёка, што й тыя герольды беларускасці карысталіся ў прыватным жыцьці пальшчызною, трактуючы яе як нешта пераходнае, пакуль не заменнае беларушчынай. У сваіх ідэялагічных плянах яны трапна арыентаваліся на сялянаў і дробнае мяшчанства, якое трэба было яшчэ падрыхтаваць асьветнай дзеянасцю да намеранай гістарычнай ролі. Але, як доўга мужык ня меў свабоды й адрабляў паншчыну свайму шляхцічу, мары пра Беларусь і росквіт яе культуры заставаліся гожымі мроямі. Паміралі будзіцелі ў роспачы, беднасці, забыцці, хаваныя самотна, адпетыя п'яным дзяком. Даніловіч не перанёс трагедыі ўзвар'яцеў. Час паспрыяў беларусам ажно ў пачатку XX стагодзьдзя, калі панскі двор перастаў быць уладаром над вёскаю; урэшце сканаў фэадалізм.

Тым часам у пару Касыцошкоўскага паўстання нарадзіўся ў засыценку Мурагі, што за Дзьвіною, Ян Баршчэўскі, паэт, які вывеў беларускае вершаскладанье з фальклёрнага ўзору на прафэсійны. Выхаваны ў польскай культуры — вучань езуіцкай калегіі ў Полацку — гэты выхадзец з той шляхты, для якой беларуская мова была роднай, штодзённай, у першую стадыю літаратурнай дзеянасці пісаў пераважна на ёй. На жаль, у друк трапілі ўсяго два яго вершы ды ўрывак зь вялікай паэмы, прычым значна пазней, чым былі створаныя. Паэзія Баршчэўскага распаўсюджвалася рукапісным і вусным шляхам і мела такую папулярнасць, што пазнейшымі фальклірыстамі запісвалася як народная. Некаторы час жыў ён у Пецярбурзе, быў асабіста знаёмы з Адамам Міцкевічам,

Ян Баршчэўскі

гэтым значна пазней, чым былі створаныя. Паэзія Баршчэўскага распаўсюджвалася рукапісным і вусным шляхам і мела такую папулярнасць, што пазнейшымі фальклірыстамі запісвалася як народная. Некаторы час жыў ён у Пецярбурзе, быў асабіста знаёмы з Адамам Міцкевічам,

які зрабіў вялікі ўплыў на фармаваныне яго як ужопольскага пісьменыніка. Паэтычны талент абудзіўся ў Яне Баршчэўскім рана: чатыранаццацігадовым хлапчуком склаў — дайшоўшы да нас — верш *Aх, чым-жа твая, дзеванька, галоўка занята*. Напалеонаўская кампанія 1812 году ў Расеі знайшла адбітак у ягонай згаданай паэме, якая ў цэласці не захавалася, а ведаем трохі пра яе, дзякуючы апубліканаму пасылю ўрыўку пад загалоўкам *Рабункіму-жыкоў*. Бось колькі строфай:

*Як праціцкая сіла
З-за Дзьвіны наступіла,
Нам стала кафіць,
Што б парадак прынуряці.

Аднак сядзелі ціха,
Аж тут прыносіць ліха
Праницу ў наш двор,—
І ну-тка дзелаць здор.

Клеці паразбівали,
Паноў нашых загналі,
Нас казалі пазбіраць
І гарэлку піць і браць.

Праницу нас пахвалялі,
Аб нашым краі пыталі
І на міг і нас прасілі,
Каб мы з імі двор лупілі...*

Ніхто ў літаратуры, акрамя Яна Баршчэўскага, не сказаў толькі ісціны пра паход Вялікай Арміі, якая перш за ўсё спрабавала разьбіць фэадальную імперию й выклікаць у ёй рэвалюцыю, зьнішчыць паншчыну. Ні Леў Талстой, ні Адам Міцкевіч гэтага не заўважылі, пішучы свае эпапе ў высокім айчынна-патрыятычным тоне. Французы заклікалі мужыка лупіць паноў... Яны хацелі братца зь ім. Але ў нашым баку Эўропы было тады яшчэ значна зарана на такі пералом, на прыняцьце ідэалаў французскай рэвалюцыі, альбо хоць бы на іх зразуменьне.

Тадэвуш Касьцюшкі.
Тагачасная гравюра

Вялікае Княства Літоўскае працягала, пераўтвараючыся ў польскую правінцыю, не таму, што дайшло да Крэўскае вуніі ў 1385 годзе й да заснавання каралеўскай дынастыі Ягайлавічаў. Княства зьнішчыла агресія Масквы, а не Кракава, што ў канчатковым выніку закончылася ў катастрофай самой Польшчы. На ўсходзе вырасла зь вякамі імпэрыя, якая сталася потым жандарам для ўсіх постфэадальнасцей Еўропы. Польская справа дэградавалася да прадмету міжнароднай палітыкі, што знакаміта разумеў Тадэвуш Банавэнтура Касьцюшкі, не даючы згоды Напалеону стаць галоўнакамандуючым ягоных легіёнаў у службе Францыі. Назначаны быў ім Генрык Дамброўскі, паў-паляк, паў-немец, болей прафесійны афіцэр, чым патрыёт. Разыгрываў польскі козыр імпэратар Аляксандар I, паклікаўшы на пасаду міністра замежных спраў Рэспублікі Князя Адама Чартарыскага, зрабіўшы яго сваім блізкім чалавекам і сардэчным дараднікам; дазваляючы яму весылі пэўныя акцыі па аднаўленні польскай дзяржавы ў межах ад 1772 году, пачынаючы з пашырэння польскіх школаў і польскамоўнай адміністрацыі ў Беларусі. Існавала

адначасова канкурэнцыйная Чартарыскаму сіла — група Міхала Клеафаса са славутага роду Агінскіх. У траўні 1811 году падаў ён расейскому імпэратару праект рэстытуцыі (узнаўлення) Вялікага Княства Літоўскага на чале з царскім намеснікам у Вільні. Але беларускі туз аказаўся мала прыгодным у калодзе, ня надта ўзбагачаў банк палітычных карцёжнікаў. Характэрна, што да гэтае ідэі — уваскращэння гістарычнае Літвы — вернецца й Напалеон, але ён проста меў мала часу, і цяжка сёньня меркаваць пра ягонае стаўленне да Беларусі. Некалькі гэтых харкторыстык гісторык і палітыкі таго часу набходна захаваць у памяці, каб ясьней зразумець сітуацыю беларускай культуры пачатку XIX стагодзьдзя, асабліва літаратуры.

Выдатныя таленты нараджаюцца надзвычай рэдка й не з'яўляюцца яны на съвет на культурнай ялавізьне. Як бачым, аднак сёе-то адбылося ў абуджэнні духа Беларусі: вандравалі беларускія апovесыцы мазурскага манаха Каралія Жэры; ставіў на сцэне сваю русінскую *Камэдыю* польскі інтэлектуал Каятан Мара-шэўскі; сipyвалі ліцьвінскія песні жаўнеры Тадэвуша Касьцюшкі, які ў сам валодаў гэтай моваю ды выдаваў на ёй таксама нашумелыя ўніверсалы; зазвязала лірычная зорка Яна Баршчэўскага на берагах сіняга возера Няшчарда за Дзіўвіною; гаварылі ў народзе пра Агінскіх ды іхныя заходы вярнуць айчынныя парадкі замест расейскіх

Князь Адам Чартарыскі,
міністар замежных
справаў Рэспублікі

Міхал Клеафас Агінскі

Паўлюк Багрым. Скульптурны партрэт З. Азгур

съследам за Міхайлам Баброўскім і Ігнатам Даніловічам, а можа й пад іхным уплывам — фармуляваў у Віленскім Унівэрсытэце асобнасць роднамоўя, называўшы яго крывацкім, і даўшы пачуцьцё ўласнай Айчыны (нават у Міцкевіча ня будзе яна Польшчаю, але Літвою). Беларускі аспект у дзейнасці філяматаў і філярэтаў — гэта надзвычай шырокая тэма, якая заслугоўвае поўнасцю прысьвеченага ёй аналізу. Таму — у заканчэнніне — затрымаемся крыху на асобе Паўлюка Багрыма й на tym, што ўцалела зь ягонай спадчыны.

Божую іскру ў юнаку Багрыме пагасіў той сам царскі сэннтар Мікалай Навасільцаў, куратар Віленскай школьнай акругі, які нядайнім часам дабраўся быў і да Міцкевіча зь яго літаратурнай сябрынаю. Але, калі слайшны Адам са шляхоцкім гербам ды ўніверсытэцкім дыплёмам знайшоў апірышча ў арыстакратычных салёнах таксама Масквы й Пецярбурга, дык служка ксяндза ў мястэчку Крошын, пятнаццацігадовы Паўлюк, ледзьве прасвяціў-

(*Літоўскі Статут* на-далей абавязваў у судох і ў працы адміністра-тараў). Польскае выслоюе ў арганізаваных народных школах было настолькі незразуме-лым для дзетак, што на-стаунікі мусілі па-ра-lleльна паслухоўвацца беларускім у тлумачэнні заняткаў. Усё гэта разам узятае стварыла настрой для эманси-пацыі беларушчыны, да прыходу ў яе адoranых мастакоў слова, якімі выявіліся Ян Чачот і Паўлюк Багрым. Яшчэ жыў Ян Баршчэўскі, ка-лі Ян Чачот — нібы

шыся на ўзроўні пачатковай адукацыі, ня мог разылічваць у канфлікце з уладамі на якую-колечы дапамогу. Сапраўдны паэт заўсёды бунтоўны. Беларускі геній у сялянскім сыне быў тагачасным лёсам асуджаны на пагібел. Навасільцаў не паленаваўся спэцыяльна парупіцца ў Крошын, дзе, па-паліцэйску абдуроўшы сваёй ласкавасцю таго ж ксяндза В. Магнушэўскага ды ягонага выхаванца, хітра выслушаў элегію маладзюсенькага паэта:

*Заграй, заграй, хлопчамалы,
І ў скрытакі, і ў цымбалы,
А я заграю у дуду,
Бо ў Крошыне жыць не буду.
Бо ў Крошыне пан сярдзіты,
Бацька кіямі забіты,
Маці тужыць, сястра плача...
Дзе ты пойдзеши, небарача?
Дзе я пайду? Мілы Божа!
Пайду ў съвет, у бездарожэ,
У ваўкалака абраўнуся,
Сылённа на вас абзірнуся,
Будзь здарова, маці міла!
Каб ты мяне не радзіла,
Каб ты мяне не кафміла,
Шчасліўшая ты бы была! (...)*

Падобная сітуацыя скончылася Адаму Міцкевічу высыл-каю ў сталіцу імперыі, сябраваньнем з Аляксандрам Пуш-кінам, імправізацыямі ў салёне княгіні Зінаіды Валконской, гасцівашынем у магнацкіх палацах над Чорным морам, і, урэшце, выездам у Парыж, на Сарбону. Паўлюка ж Багры-ма — навыраслага хлапчуга — пагналі ў салдаты. Ён яшчэ доўга жыў, але маўчаў, ня браўся за пяро.

13. Патрыятызм

Яшчэ й цяпер гісторыкі літаратуры лічаць, што першым съядома беларускім пісьменыкам новага часу быў Францішак Багушэвіч. Быў ён нацыянальным патрыётам, заклікаў да адраджэння Беларусі. Але гэта, аказваецца, далёка ня так, не яго трэба лічыць бацькам нашага патрыятызму, а Яна Чачота, сябра Адама Міцкевіча.

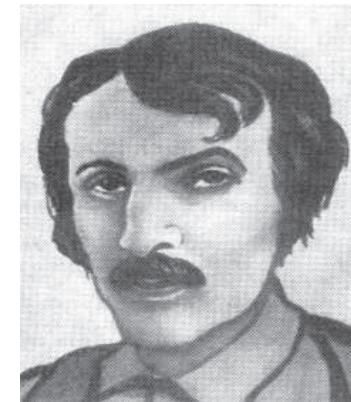
Вучоныя адкрываюць невядомыя дагэтуль матэрыйялы, распыленыя па ўсім съвеце, якія інакш асьвятляюць беларускае XIX стагодзьдзе. Яно не было аж настолькі сумна ніякаватым, як нам здаецца. Ведаем ужо: беларуская ідэя ўзынікла ў напалеонаўскія войны, і трэба звязаць яе з дзейнасцю групы гэтак званых паповічаў: Міхайлы Баброўскага, Ігната Даніловіча й іншых. Сфармавалася яна вакол Супраслскага манастыра й навукова грунтавалася на прафэсарскіх катэдрах Віленскага Ўніверсітэту. Гонар выяўленыя яе ды вопісу належыць Алегу Латышонку, маладому дасыледніку й лідэру Беларускага Дэмакратычнага Аб'яднанья ў Польшчы.

Ян Чачот нарадзіўся, калі Рэч Паспалітая зынікла з палітычнай мапы Эўропы. Вялікае Княства Літоўскае анектавала Расейская Імпэрыя. Як і Адам Міцкевіч, якому быў ён амаль равеснікам, паходзіў з тae ж Наваградчыны — рэгіёну ў культуры Беларусі надта знамянальнага, унікальна багатага талентамі. Чачоту, які быў зь беднага рода засыцянковай шляхты ў вёсцы Малюшычы, не паshanцавала ў жыцьці. Ня меў ён за што скончыць навукі ў універсітэце, а стаўшы адным з арганізатораў тайных сту-

дэнцкіх Таварыстваў Філяматай і Філярэтаў, пасля іх выкryцця паліцыйскай трапіў пад следзтва ды ў ссылку на Урал. Слабое здароўe ня вытрымала расейскае катаргі — Чачот захварэў сухотамі, якія й звязалі яго без пары з гэтага съвету на пяцьдзесят першым годзе жыцьця. Вярнуўся ён на радзіму слабым і заўчасна са старэлым чалавекам.

Ягоны сардэчны сябар, Адам Міцкевіч, жыў тады ў Францыі ды Швейцарыі, пісаў свайго *Пана Тадэвуша* й рабіў цывільную кар'еру, не наракаючы на хлеб.

Як трэба глядзець на спадчыну, якую пакінуў Ян Чачот? Перш за ўсё ён фальклорыст: зьбіраў народныя песні. Але паўстае пытаныне: навошта перакладаў іх на польскую мову? Ці толькі для выгады па-польску выхаваных чытачоў зборнікаў? Чачот пісаў таксама ўласныя вершы. Найчасцей таксама на польскай мове, як і іншыя паэты тагачаснай зямлі беларускай. Аднак німала стварыў ён іх і па-беларуску альбо па-крывіцку (паводле ягонага тэрміну). Разгадку польска-беларускага парадоксу ў асобе Яна Чачота знаходзім у ягоных прадмовах да кніжак з тымі песнямі з-над Нёмана й Дзьвіны. Упершыню гэта ён апублікаваў у папулярнай форме навуковую характеристысць некаторых асаблівасцяў нашай мовы, надаўшы ёй надзвычай арыгінальнае ды гістарычнае імя, назву — крывіцкай, якая потым бы-

Ян Чачот

Адам Міцкевіч. З партрэта Я. Аляшкевіча

тавала ў нацыянальнай сывядомасыці, але канчаткова не прынялася, уступіўши больш пашыранай беларускассыці, нэутральнай плямёнам, што ўтварылі беларускі народ: трохадзіным — крывічам, дрыгавічам, радзімічам.

Дзякуючы публікацыям Яна Чачота пачалося паглыбленае разуменьне ў грамадзтве асобнассыці тутэйшае гутаркі, адрознай ад расейскай, украінскай і польскай, ды яе багатай мінуўшчыны ў былой Літве. Разам з гэтым ён аднак ня верыў у ейную рэальную будучыню, здольнасць выйсьці ў роўныя сярод роўных. Успрымаў яе як безнадзейна занядбаную, неразвітую, засушаную ў прымітыўізме, хоць і жывую ў штодзённым побыце, нават у вялікашляхцікіх дварах. У далейшым цывілізацыйным руху наперад яна саступіць месца польскай — цъвердзіў Чачот, і шкада будзе, калі не застанецца па ёй съледу, бо гэта вартая святой памяці традыцый... Перажываючы за лёс роднай зямлі, але й Польшчы, лічачы сябе крывічом, але й палякам, ён таму менавіта рабіў пераклады, каб выратаваць прынамсі крыху роднага дзеля незабыўнага гонару будучых пакаленіяў унukaў і праўнукаў, якім ужо няўцим будзе нешта выслушаць аўтахтоннае...

Дык дзе ж тут супяречнасць з Францішкам Багушэвічам? Ён змагаўся, а не — як Ян Чачот — плакаў над пра-

Праца на фальварку, Дрэварыт XVI ст.

пажаю роднага. Багушэвіч заклікаў цвёрда не пакідаць мовы беларускай!... Нельга забываць, што Ян Чачот жыў і дзейнічаў у эпоху зусім непадобную да тае, у якую зьявіўся менавіта Францішак Багушэвіч. Бязлітасная паншчына працягвалася яшчэ пятнаццаць гадоў пасля ціхае съмерці Чачота. Селянін не трактаваўся як чалавек, ня ка-жучы ўжо пра яго грамадзянства: жыў у голадзе, холадзе ды ў трантах, у брудзе ды ў курнай хаце, мала адрознай ад хлява. Народам, нацыяй была тады толькі шляхта, а ўсяя яна ганарылася польскасыцю. Чачот невыпадкова параноўвае сытуацыю да бедных і гаспадарча беспэрспэктыўных акругаў Кельцкіх астравоў ды заходу Францыі, дзе паступова выміраюць кельты. Кожны пяе ў свой час. Няма разумнейшых за свае леты. Гэты сэнтымэнтальны інтэлігент і патрыёт краю ня мог прадугледзець рэвалюцыяў і выхаду земляроба з рабочым на гістарычную арэну. Абсалютную дамінацыю польскае культуры ў Беларусі, ейную адзінасць на гэтай тэрыторыі зламаў прыход капіталізму, упадак фэадальных двароў, устанаўленыне сялянскіх гаспадарак, местачковых фабрык. Разгром Студзеньскага паўстання азначаў канец перавагі тут усяго польскага. Таму гэта Францішак Багушэвіч — паўеку пасля — ставіў заданыне капітальнага значэння: мала любіць песнью матчынью, трэба Беларусь адбудоўваць, ставіць яе на ногі з каленіні! Прыхільная яму слáўная Марыя Канапніцкая гаварыла: над Нёман і Дзвіну ня вернецца Польшча, сюды прыйдзе Беларусь! Але, калі б не было раней Яна Чачота, наўрад ці паявіўся б сярод зацоканага люду фэномэн Францішка Багушэвіча й ягоных пасльядоўнікаў: Янкі Купалы, Якуба Коласа, Максіма Багдановіча — зорнай плеяды Маладой Беларусі на ўзыходзе дваццацівetcha.

14. Карані

У мікалаеўскую эпоху пачаўся дэмантаж польскіх культурных і палітычных структураў. Лістападаўскае паўстаньне закончылася ліквідацыяй знакамітае арміі Польскага Каралеўства, радыкальным абмежаваньнем ягонае аўтаноміі ў імпэрыі. Дагэтуль царскія ўлады ўспрымалі Беларусь як частку колішняе Польшчы: падпариадкоўвалі адміністрацыю мясцовых губэрняў Варшаве, падтрымлівалі ў яе колах надзеі на далучэньне іх да Польшчы ды спрыялі паняццю гэтак званых Забраных

Віленскі Ўніверсітэт. Гравюра XIX ст.

Земляў. Цяпер быў зачынены Віленскі Ўніверсітэт. Арганізаваныя ім школы паступова пераўтвараліся ў расейскія. З правінціяльных канцылярияў зынікла пальшчызна. Палянізацыя Беларускага Краю была замененая русыфікацыяй. Але, пакуль трymалася паншчынная систэма, тыя антыпольскія пачынанні імпэратора Мікалая I не парушылі істотным чынам усталіванага духоўнага аблічча Беларусі, у якой му-

жык надалей гнуўся пад польскім панам, а ў мястэчках і гарадох пераважаў жыдоўскі капітал по руч зь німецкімі майстрамі ды мануфактурнікамі. Моўная, культурная сітуацыя ніяк не спрыяла развіццю карэннай нацыі, падставы для якой не выходзілі далей за саламянную вёску й баспраўных нявольнікаў у ёй. Беларускую мову, праўда, ведалі ўсе, нават немец і ягоныя памочнікі ў варштаце, і граф маёнткаў. Аднак была яна патрэбнай ім толькі дзеля таго, каб паразумецца з чорным чалавекам. Таму Ян Чачот сълёзна жаліўся на яе забітасць ды немінучую съмерць. Рамантычнае вяртанье да народнага нельга ўспрымаць даслоўна. Чачот прынамсі спрабаваў узвысіць селяніна, друкуючы простыя песні, прымайкі. Міцкевіч жа не зрабіў нічога ў гэтым напрамку, прысьвяціўшы свой талент апіяньню двара й касыцёла, панічаў палацаў, буйных застольляў і разбойных наездаў. Ён праспіываў развітанье адыходзячаму съвету, чамусьці зусім не прадчуўшы, што з канцом яго веку згіне шляхта, а неўзабаве дзяржава апыненца ў шурпатых руках шаўцоў, наймітаў і недавучаных сэмінарыстаў. Вялікі паэт аказаўся невялікім мысліцелем, што ёсьць нормаю ў літаратуры (хоць, прыкладам, Юльюш Славацкі быў глыбейшы). У 1840 годзе пачалося выкараненыне рэдкіх яшчэ паасткав наважытнае беларушчыны. Адбылася дэлегалізацыя карыстаньня ў тутэйшых судох *Статутам Вялікага Княства Літоўскага*. Пад страхам крымінальнай кары была ўведзеная забарона назваў *Беларусь, беларускі* й прыдуманае нашай айчыне штучнае акрэсленыне *Паўночна-Заходні Край*, а мова была прыніжаная да рангу расейскага гаворкі. Годам раней было ініцыяванае прымусовае аправаслаўленыне, часта пад казацкім тэрорам.

Эмілія Плятэр, удзельніца паўстання 1831 г.

Паблізу тае ж чароўнае Наваградчыны, у сэрцы старажытнае Літвы, паказаў сябе не абы-якім пісьменьнікам беларускае мовы — якраз пры жыцьці Яна Чачота — Вінцэнт Дунін-Марцінкевіч (народжаны ў 1808 годзе на Бабруйшчыне), сын яго міласыці Яна Марцінкевіча, наваградзкага падчашага. Заможны шляхціч на пару сотнях гектараў зямлі, якім ён быў у тую пару, ня мог не гарнуцца да ідэі аднаўлення Польшчы, хоць і жыў — як на пана — вельмі дзіўна, бо спачуваў мужыку. У яго асобе значна выразней бачым той чачотаўскі парадокс душы беларускага чалавека, выхаванага ў польскім духу, які не кіруеца эгаізмам, перажывае за долю роднага люду, бацькоўскай краіны. Такім альбо падобнымі будуць усе яны, паэты позынефэадальнай Белай Русі, пакуль ня ўвойдзе ў жыцьцё маладое пакаленіне разначынцаў і сялянскай паўнітелігэнцыі з багачоўскіх сялібаў, абмужычэлых шляхцюкоў. Пра іх няпроста гаварыць. Заслу жыліся яны для Беларусі фактычна мімавольна, не падумашы, што ўнукі заваююць ёй дзяржаўнасць, „пачесны пасад між народамі”.

Вінцэнт Дунін-Марцінкевіч цікавіўся больш за ўсё тэатральным словам і сцэнічнай творчасцю. Даў ён нашай

культуры поўны спектакаль: прафэсійна напісаныя п'есы *Залёты Пінская шляхта*, вершаваныя апавяданьні й аповесьці, пераклады (між іншым, *Пана Тадэвуша*). Зъдзівіўся б Ян Чачот, што любая яму крыўіцкая мова набыла гэткі вялікі размах пад пяром ягонага пасъядоўніка! Але, на свой манер, зъдзіўляемся і мы, Марцінкевічавы прапраўнукі, што гэты бацька беларускай сучаснай літаратуры інтэ-

Вінцэнт Дунін-Марцінкевіч

лектуальна ня вырас па-за съядомасць мовы й на практыцы заставаўся палітычным палякам. У яго прыватную школку для вясковых дзетак хадзіў Антон Лявіцкі, будучы нацыянальны дзеяч і пачынальнік беларускай прозы, вядомы як Ядвігін Ш. Ён у сваіх успамінах згадваў потым, што нічога беларускага ня вынес адтуль, а й сам пан Вінцэнт ні словам не наважваўся ўзгадоўваць іх на патомкаў слáунае бацькаўшчыны; дома панаўваў культ канфэдэраткі.

Для справядлівасці трэба дадаць, што амаль ідэнтычная сытуацыя паўторыцца таксама ў сям'і Францішка Багушэвіча, але ўзровень таго ўжо будзе нашмат вышэйшы: стаўкай акажацца ня толькі тое, каб навучыць мужычанятаў чытаць і пісаць па-польску ды па-французску, як было гэта ў выпадку Марцінкевічавага асьветніцтва. Аднак нікога не павінны мы судзіць паводле сёньняшніх мерак.

І Ян Баршчэўскі, і Ян Чачот, і Вінцэнт Дунін-Марцінкевіч, і Аляксандар Рыпінскі, пра якога паговорым яшчэ, і цэлы шэраг творцаў беларускага мастацтва слова за ўсё трэх чвэрці XIX стагодзьдзя маглі быць няйначай як дзяцьмі панскае Польшчы, выхаванкамі яе фэадальнай культуры, а на сваю беларускую творчасць глядзелі як на шчырую, сардэчную спагаду да паняволенага просталюдзіна, як на выказваныне імі голасу душы ягонае. Характэрнае прытым, што творчыя здабыткі, таксама й Марцінкевіча, сталі шырока вядомымі як быццам па часе — у пэрыяд народзінаў нашага нацыянальнага руху пасля 1903-1905 гадоў. Пры іх жа памяці ўсё тое валялася ў шуфлядах з рукапісамі, зредку толькі друкавалася ў нейкім элітарным зборнічку... Так родзіцца немаўля, несъядомае спачатку свайго існаванья.

15. „Мяцеж”

Беларускія парадоксы прынялі цяжка растлумачальныя, пакручастыя формы акалечанага дрэва ад таго гістарычнага моманту, калі гэты ўсходнеславянскі народ узяднаўся ў адной дзяржаве з заходнеславянскімі палікамі. Усход перакрыжаваўся з Захадам, утвараючы новую якасць, над якою па сёньняшні дзень ламаюць сабе галовы вучоныя мужы. Цікавы й загадковы вынік сымбіёзу культуры ў мэнталітэтаў, шляху з мінулага. Ад заняпаду старажытнабеларускай Літвы, якая ахоплівала ў неславянскія тэрыторыі ў Прыбалтыцы, да ўзынікнення асобнае Беларусі прамінуў век „з гакам”. Страты дзяржаўнасці, відаць, ня толькі замарудзіла фармаваныне нацыянальнай сывядомасці ў народзе, але і зъмяніла грамадzkую базу яе — эліта канчаткова паддалася палянізацыі ў час інтэнсыўнага пашырэння асьветы пад эгідаю Віленскага Ўніверсytetu пры імпэраторы Аляксандры I. Шляхоцкая моладзь масава пайшла ў школы, апранулася ў гімназійныя альбо студэнцкія мундзіры. Ян Чачот, з тыповым яму сэнтыментальным жalem, прыгадваў, што толькі старая любяць пагутарыць па-свойму, з чаго кпяць іхныя дочки і сыны. Гэта добра вядомы нам і цяпер мэханізм асыміляцыі, адыходу гэтым разам сялянскіх дзяцей ад роднай мовы, што пагражае наогул съмерцию беларускай нацыі... Назіраючы за сёньняшнім працэсам зъмяншэння колькасці беларусаў, можна зразумець, адчуць настроі ды атмасфэру ў памешчыцкіх дворыках — адбывалася ў іх дакладна тое самае: дэградацыя беларушчы-

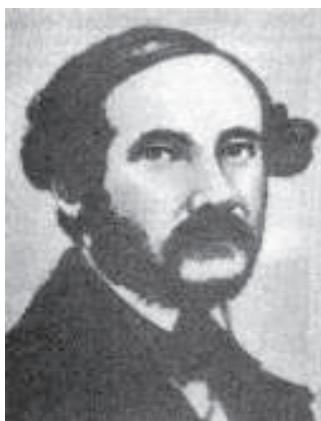
ны, адсоўванье яе ў непатрэбшчыну. Маладым, зь ціхай згоды бацькоў, самым важным было, каб матэрыяльна забясьпечыць патомства. А дух — ня хлеб, не наясіся ім. Ідэя аднаўлення самастойнай Літвы ў саюзе з Польшчай апошні раз мільганула ў Студзеньскае паўстаньне, у народніцкай ідэалёгіі тайнага дыктатара Кастуся Каліноўскага, ягонай кіраўнічай групы. Выкryваючы ашуканскі характар ліквідацыі царскім урадам паншчыны, выступаючы за тое, каб селянін атрымаў разам з асабістай свабодаю таксама і зямельны надзел бяз выкупу ў пана свайго, каліноўшчыкам удалося крыху прыцягнуць да бунту вясковы элемэнт. Таму славуты „мяцеж” у нашай старонцы грымеў даўжэй і з большым размахам, чым у самой Польшчы, дзе падалася ў лес выключна шляхта і блізкая ёй гарадзкая інтэлігенцыя, ставячы галоўнай мэтай адваяванье колішніяе Рэчы Паспалітай. Паншчынны мужык, натуральна, ня верыў людзям з двароў, нават і беларускамоўнай прапагандзе ў падпольнай газэты пад назваю „Мужыцкая Праўда”, друкаванай штабам Каліноўскага. Паўстаньне захліснулася, як панскае, а не ўсенароднае. Прынесла яно ўсё ж некаторую лібералізацыю ў сацыяльнай палітыцы царызму ў беларускіх ды польскіх губэрнях. У выніку тых жа рэпрэсіяў стварыла нечуваную раней сітуацыю: беларус перастаў лічыцца своеасаблівым гатункам паляка; афіцыйныя агітатары ўгаворвалі яму нешта адваротнае — што ён спакон вякоў уяўляе сабою заходнюю разнастайнасць ра-

Кастусь Каліноўскі. Фота 1862 г.

сейскаяе народнасыці. Паміж Масквою й Варшаваю разгарэлася барацьба за ягоную, вызваленую ад прымусу бізұна, душу. Месца адступаючых польскіх упłyваў, адміністрацыйна адштурхоўваних назад, займалі расейскія душаловы, што не магло не закончыцца нейкім трэцім самаўсьведамленьнем. За дзесяць гадоў да нелегальнага зъяўлення першых кніжак Францішка Багушэвіча, але ў тыя ж дзесяць гадоў пасъля павешаньня сатрапамі ў Вільні згаданага Кастуся Каліноўскага даходзіць да пачатковых фармулёвак менавіта беларускага нацыянальнага руху, да арганізацыі Беларускай партыі ў рамках слыннай тады „Народнай Волі”, напісаныя й апублікаваныя праграмы ўстанаўленьня Беларускага Народу й яго Дзяржавы на пераломе сямідзесятых й восьмідзесятых гадоў XIX стагодзьдзя, трывцаць гадоў ад скананьня Яна Чачота, але яшчэ пры жыцьці Вінцку Дуніна-Марцінкевіча, пра якога ведаў згаданы ўжо іншы пясьнёр, Аляксандар Рыпінскі.

Неблагі паэт, аўтар надрукаванай у Лёндане ў 1853 годзе беларускай рамантычнай баляды *Нячысьцік*, зацікаўшы нас найперш менавіта спробаю скласыці даведнік літаратуры Белай Русі. І зноў мусім зважаць, каб не дапусьціць непаразумення ў трактоўцы Рыпінскага. Гэты віцебскі шляхціч глядзеў на Беларусь як на правінцыю Польшчы, а на беларускую мову — як на дыялект польскай. Яму й ня сынілася, што ў наступнае стагодзьдзе палічаць яго пісьменынкам новага народу! Гэта ня ёсьць спэцыфіка толькі нашая; зусім гэтаксама, напрыклад, зь першапачаткамі сучаснай летувіскай пісьмовасыці, у якой знакаміты ўзор паэзіі пакінуў пасъля сябе жмудзінскі паляк Антон Бараноўскі (званы Антанас Баранаўскас). Так і ў латышоў, і ў фі-

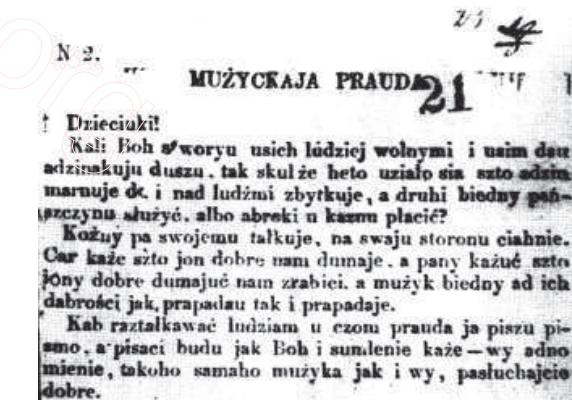

Паўстанец 1831 г.
беларускі паэт
Аляксандар Рыпінскі

наў, ці — у рэшце рэшт — і ў саміх расейцаў, якім смак літаратурнай творчасыці прышчапіў Сімяон Полацкі, іншай: Самуіл Пяцроўскі-Сітняновіч.

У 1883 годзе, закапаўшыся ў маёнтку Строганы, Аляксандар Рыпінскі так пісаў пра свае пляны гісторыка-краёвай літаратуры: „Вось алфавітны сылісак гэтых польскіх пісьменынкаў, якія — альбо нарадзіліся на Белай Русі, або таксама пісалі пра яе на абедзівых мовах нашай правінцыі, як польскай, так і русінскай...” Далічыўся ён 55 прозывішчаў, у іх ліку й Францішка Скарэны ці царкоўнага пропаведніка Сыцяпана Зізанія, але, на дзіва, не знаходзім у тым пераліку ні Адама Міцкевіча, ні Яна Чачота...

Польска-беларускія пісьменынкі, што зъявіліся ў эпоху рамантызму ды ў час паўстанняў, спачуваючы селяніну, ачалавечваючы яго, заснавалі фундамэнт пад непрадчываную імі яшчэ Беларусь: надалі яе мове мастацкі бляск, падрыхтавалі грунт пад культурны росквіт, які завяршыўся фармаваньнем нацыі й дзяржавы. Такое аб'ектыўнае значэнне іх, здавалася б, малаважней у тыя гады працы. Гэта свайго роду іронія лёсу: запрацавалі яны на прапажу панства, а думалі ж пра гармонію паміж палацамі й курнымі хатамі.

Другі нумар „Мужыцкай праўды”

16. Эпізоднасць

Новабеларуская літаратура фармавалася доўга, як і са-
ма нацыя. Прабівалася да жыцьця, бы тая расылінка паміж
плітамі тратуара, таптаная магутнымі суседзямі. У працэ-
се яе разьвіцьця, запачатканага на схіле Рэчы Паспалі-
тай, якое дасягнула апагею ажно ў сьвітанак дваццацівек-
ча, назіраем выключна неспрыяльныя акалічнасці. На
працягу ўсяго XIX стагодзьдзя не дайшло ў ёй да ўзыні-
ненія творчага асяродзьдзя: аўтары адзін пра аднаго, пе-
раважна, нічога ня ведалі й ня чулі. Праўда, засноўваліся
час ад часу пісьменніцкія сябрыны, як згаданыя філяматы
ў Віленскім Універсітэце альбо літаратурны салён

Двор беларускага селяніна. Фота другой паловы XIX ст.

у пяцідзесятых гадох вядомага гісторыка, публіцыста й грамадзкага дзеяча Адама Кіркора. Мелі яны аднакпольскія характеристары. Беларускамоўнае пісьменства ў іх трактава-
лася як нешта пабочнае, на мяжы этнографізму. Не было
й гутаркі пра арганізаваныне часопіса на беларускай мо-
ве, які з часам мог бы пераўтварыцца ў нацыянальны вор-
ган, гуртуючы актыўныя сілы Беларусі, як зрабіла гэта „На-
ша Ніва” пасля рэвалюцыйнага 1905 года. Не выходзілі
кніжкі, хаця б спарадычна, акрамя пару Багушэвічавых
у апошнія дзесяцігодзьдзе, тайна надрукаваных за мя-
жою й распаўсюджаных падпольнымі арганізацыямі са-
цыялістамі. Беларускія творы знаходзімі распыленымі па
ўсякіх альманахах, газэтных і пэрыядычных выданьях,
зборніках дасылднікаў народнай культуры. Кваліфікава-
ліся яны часыцей за ўсё не як праява абуджэння новага
народу — ілюстравалася імі паспалітае жыцьцё ў Белай
Русі, безнадзеянасць сялянскага быту. Мова наша іншы
раз выкарыстоўвалася ў інтэрэсах палітычнай прапаганды,
варшаўскай альбо ма-
скоўскай, але ніколі як сро-
дак барацьбы за ўласнае не-
залежнае жыцьцё беларуса.
Спрабаваў, праўда, ступіць
на гэты шлях Кастусь Калі-
ноўскі ў імгненьні Студ-
зенъскага паўстання.

Больш-менш эпізоднасць беларускай літара-
турнай творчасці амаль ва-
ўсіх тагачасных пісьменні-
каў мае сваю галоўную пры-
чыну — у польскай, а пазы-
ней і ў расейскай укаранен-
лай культурнасці грамадз-
кай ды інтэлектуальнай элі-
ты, па-за якою прасыпала-
ся сапраўдная глухамань не-
пісьменнасці, сярэдневя-
ковай цемнаты. Мужык

Паўстанец з-пад Полацку.
Фота 1863 г.

і mestачковы заморанік ня ўмелі чытаць. Калі Вінцэнт Дунін-Марцінкевіч узяўся перакладаць і выдаваць па-беларуску папулярную паэму Міцкевіча *Лан Тадэвуш*, інтэлігентная публіка жартавала зь яго, што даволі будзе ёй тыражу дзесяці экзэмпляраў, бо толькі чалавек захацела б прачытаць слынную кнігу, перавернутую ў мужыцкую мову... Усё забіваў комплекс горшасці, які ў Беларусі стаўся нацыянальнай рысай харектару, тыпова каляніяльным пачуцьцём, свайго роду белым негрыянствам.

Тым часам быў у двары Вухвішчы каля Полацку дзіўны эканом-цівун, які пісаў такія вершы, як *Гроши і праца, Саўсім не тое, што было, Панскае ігрыничча і таму падобныя*. Называўся ён Фэлікс Тапчэўскі й хаваўся пад псэўданімам Хвэлька з Рукшэніц. Нідзе не друкаваў іх, чытаў перад зборышчамі як не свае; падабаліся люду, паўтаралі іх з хаты ў хату. Пражыў Тапчэўскі за шэсцьцідзесят, памёр у гады зьяўлення першых кніжыцаў Багушэвіча, але, ці пабачыў ён іх — наўрад. Па сваёй натуры быў гумарыстам, любіў сялянскі камізм, высымейваў шляхту, што ня значыць, каб пачуваўся беларусам. Быў паэт — няма паэта. Што па ім сέньня нам засталося? Некалькі тэкстаў, уцалелых дзякуючы Браніславу Эпімах-Шыпілу, земляку Тапчэўскага з тae ж Полаччыны, але й найпершаму беларускаму інтэлігенту, які дадумаўся скласці рукапісную *Беларускую хрэстаматыю*, прысьвяціўшы ёй паўжыцця, ды яшчэ ініцыяваўшы зачаткі нацыянальнага руху (небанальная постаць у нашай гісторыі, якой прысьвячаецца больш месца крху далей).

Калі Фэлікс Тапчэўскі зьбіраўся стаць вучнем дваранскага вучылішча ў Лепелі, хадзіў па руках, таксама

Селянін з Лепельскага павету. Фота другой паловы XIX ст.

ананімны, верш *Там блізка Пінска*, прасякнуты гневам на паншчынныя парадкі. Падобнай пісаніны тады хапала, але гэта якраз картка адрознівалася сваёй няпольскай і нерасейскай моваю. Вельмі магчыма, што Фэлікс трymаў яе перад вачыма... Аўтара мы сёньня ведаем напэўна, называўся: Францішак Савіч і паходзіў з таго ж Палесься, зь вёскі Вяляцічы. Яго нядоўгае, трыццацігадовае жыццё прыгоднае на сэнсацыйны кінафільм. Гэты прадаўжальнік ідэяў дэкабрыстаў наладжваў рэвалюцыйнерскую нелегальшчыну, выкручваўся ў паліцэйскім съледзтве. Высланы ў салдаты на Каўказ, уцёк адтуль і ўчыніў тое другі раз, насядзеўшыся ў турме, ды быў паўторна аддадзены на вайсковую службу ў мікалаеўскіх ротах. Маючы мэдыка-хірургічную адукцыю, занкансьпіраваўся на Украіне ў ролі доктара ў Бэрдычоўскай правінцыі, дзе й памёр бяз часу ды без пары. Адораны талентам змагара, пакінуў добрую памяць у палітычнай гісторыі Польшчы й Расеі, ды некалькі вершоў у абарону даведзенага да быдлячасці халопа Белай Русі. Лёс пашкадаваў Францішку Савічу прычакаць шумнае Вясны Народаў у Эўропе 1848 году.

Мала больш за яго пабыў на гэтым съвеце іншы Савіч, Вайніслаў Савіч-Заблоцкі, князёўскага роду з боку маці Станіславы Святаполк-Мірской. Таксама заблытаны ў палітыку з галавою, вырас усё ж на пісьменніка аж чатырох моваў: польскай, беларускай, французскай і нямецкай. У 1873 годзе даслаў ён у часопіс „Вестник Еўропы“ тры свае беларускія вершы: *З чужбіны, Уроднай зямлі і Да перапёлкі*. Прыдумаў сабе харектэрныя псэўданімы: Граф Суліма з Белай Русі (гэта па бацьку зь гербам Суліма), і яшчэ адзін — Грамадзянін з Белай Русі. Вяртаючыся з эміграцыі ў Бэльгіі, дэкліраваў перад расейскімі ўладамі ня толькі поўную ідэнтыфікацыю зь імі, але й адрачэнье ад каталіцкага веравызнаньня, пераход на праваслаўе, што называў прызнаньнем веры даўніх продкаў. Вось так: адны глядзелі на Беларусь як на частку Польшчы, а другія ўважалі яе за Расею. Але ўжо нядоўга так мела быць.

17. Фундамэнт

Значэньне Студзеньскага паўстання ў гістарычным лёссе Беларусі й яе культуры мала дасьледванае. Завіравала яно каля ста сарака гадоў таму нагад. З пэрспэктывы часу відаць плюсы й мінусы тае векапомнае падзеі. Трэба сказаць, што зь ёю скончыўся халопскі пэрыяд у жыцьці нашага люду. Развяяленьне вёскі і війсьце яе на грамадзянскую арэну азначала канец двара й пана. Але адбылося гэта ня ў выніку ўсенароднага пераможнага бунту, а з ласкі ўлады, якая даўно разумела, што неабходна ліквідаваць рабства, пачаць новы этап у разьвіцці вытворчых сілаў дзяржавы, не дапусыціць яе эканамічнага, затым і палітычнага ўпадку. Катастрофічная для Расей крымская вайна, съмерць Мікалая I і ўзыход на царскі пасад Аляксандра II выклікалі зьмены — дайшлі да голасу лібэралы. Гэта й называецца зваротным момантам, калі насьпелі час і пара. Чым адрозніваўся беларускі рух ад польскага? У першую чаргу — грамадзкай базай. Шляхта ў нас як нацыянальная кляса перастала існаваць, далучыўшыся да культуры й съядомасці палякаў. Тому натуральна, што пераход тут ад фэадалізму да капитализму ня мог за кончыцца ўзынікненнем нацыянальнай беларускай буржуазіі (у клясычным разуменіні тэрміну). Безъ яе — ідэі самастойнасці прабіваліся на паверхню вялікай палітыкі доўгата й марудна, знаходзячы істотную падтрымку толькі сярод багатага сялянства, увабраўшага ў сябе абмужычэлую частку засыцянковай гербавай галоты. Коратка кажучы: упаўшы пасыля панішчыны двор і новасьпечаны

ў саюзе зь ім фабрыкант цьвёрда стаялі за аднаўленчы Польшчы як гаранта пэрспэктываў польскага разьвіцця ім, якія няўхільна курчыліся ва ўмовах хуткага росту расейскай прамысловасці ў самым цэнтры імперыі, ейнае экспансіі на далёкаўсходнія рынкі. Цалкам ідэнтычны, хоць не ў такіх глябальных маштабах, мэханізм інтарэсаў назіраўся таксама ў рэагаванні вясковай эліты, якая — наадварот — бачыла пагрозу сваім участковым гаспадаркам ня столькі ў перавазе пецярбургска-маскоўскай індустрый, колькі ў экспансіі ў Беларусь таньнейшых сельскіх пладоў з боку аграрна разьвітага Польскага Каралеўства. Канкурэнцыю вырашалі жывыя гроши, абароты капіталамі, якія толькі ў мізернай сваёй колькасці траплялі ў спрацаваныя рукі нашага земляроба, ня робячы зь яго важнага кліента ў гандлі. Асноўная маса мясцовых тавараў знаходзіла збыт аднак у грашавіцейшых польскіх і расейскіх гарадох, на якія арыентаваліся таксама й дваровыя фальваркі. Пазбаўленая ўласнай дзяржаўнасці Польшча ня сталася эканамічнай пэрыфэрыяй Расейскай Імперыі, утрымала сваё матэрыяльнае партнэрства зь ёю. Іначай здарылася зь Вялікім Княствам Літоўскім: цяпер за эксплюатацыю ягонага арэалу змагаўся яшчэ й маскоўскі гешэфтыны прэтэндэнт. Маєм дачы-

Паўстанцы 1863 году адыходзяць з Горадні. Гравюра XIX ст.

Францішак Багушэвіч
(сярэдзіна 1890-х г.г.)

вось перад вачыма Багушэвічаву *Дудку беларускую*, найпершую нашу наважытную кніжку. Надрукавана яна нелегальна пры канцы XIX стагодзьдзя, у 1891 годзе. Якія думкі прыходзяць у галаву, гартаючы гэтае съціплае выданье? Найперш такія, што калі старажытная беларуская літаратура разывівалася на поўны эўрапейскі фармат ды нашмат апярэдзіла тагачасную расейскую, то адроджанае пасъля нашае літаратурнае слова ніякага сэнсу параўноўваць зь якім-небудзь з суседніх; яго будучая веліч знаходзілася яшчэ за лясамі-гарамі. Толькі нарадзіўся быў у tym жа 1891 годзе, мала пажыўшы потым, геній беларускай паэзіі Максім Багдановіч. Каму адрасаваная тая ўнікальная кніжыца прыдуманага Мацея Бурачка, за якім схаваўся менавіта Францішак Багушэвіч? Напэўна не паном, і не плебэям нават, ці mestachkovym зануднікам... Каго ж заклікае ў прядкове, каб не пакідаў мовы роднай? — напісанай у стылі „Мужыцкай Праўды” Каствуя Каліноўская, такімі простымі фразамі, што прасыцей ужо нельга, пры-

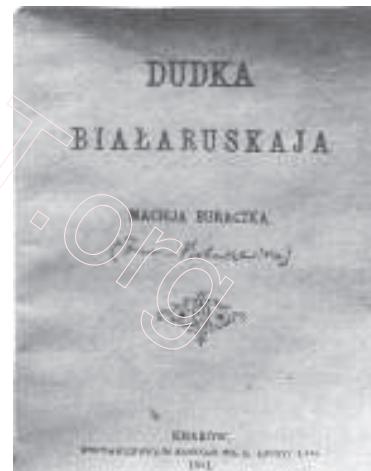
неньне ў тагачаснай Беларусі з сытуацыяй тыповай калёніі, разрыванай супрацьстаўнымі сабе тэндэнцыямі, а ў сферы духа — усходній і заходній канцепцыямі, што знакаміта апісаў Янка Купала ў п'есе *Тутэйшыя*.

У такім шырэйшым грамадзка-палітычным пляне трэба глядзець нам на зьяўленыне Францішка Багушэвіча, якога не без падставаў называем бацькам беларускага патрыятызму (хоць можна спрачацца наконт таго, ці не прызнаць пяршиства Яну Чачоту). Трымаю

чым у танацыі гутаркі бацькі зь дзяцьмі, які ўсё лепш ведае ў дае шчырую параду грамадцы, не зусім думаючай... І ўрэшце цалкам дарэчнае пытаныне: хто даў гроши на яе тайнае друкаванье ў Кракаве, на кансьпіратыўны перавоз адтуль праз аўстрыйскую тады мяжу ў распайдзяньне (бо не прадавалі ж *Дудкі беларускай* у віленскіх і гарадзенскіх кнігарнях, куды мужык амаль не заходзіў і надалей амаль не заходзіць).

Адказы на пастаўленыя пытаныні насочваюцца самі. Пачаткі сучаснай нам беларускай літаратуры мелі будзіцельскі, а не эстэтычны характар. Яе не чыталі ні ў палацах, ні ў мяшчансіх камяніцах. Мала таго, яна была пад паліцыйскай забаронаю расейскай адміністрацыі. Інтэлігент, які асъмельваўся ў культурным таварыстве выказацца пабеларуску, рызыкаў, што будзе высьмяяным альбо апынецца пад тайным наглядам сышчыкаў.

Дудку беларускую складваў Францішак Багушэвіч прадумана. Цэліўся ён ёю ў найважнейшае для будучыні Беларусі, у тое, каб разварушыць індывідуальнасць і гра-

Багушэвічава „Дудка бяларуская” (Кракаў 1891)...

...і „Смык бяларускі”
(Познань 1894)

мадзянскае сумле́нне селяніна, гэтак званага тутэйшага чалавека. На пачатку зборнічка зъмешчаны верш пад зна-
мняльным загалоўкам *Дурны мужык, як варона*. Да гэ-
тага матыву вернецца пасъля й сам Янка Купала. У тво-
ры *Як праўды шукаюць* капітальна паказаў закінутасьць
вясковага быту, але не ў чачотаўскім сэнтымэнタルным
спачуваньні, а з падказам не заставацца горшым ад ін-
шых. *Бог сіроты любіць, але долі не дae*, — паўтарае Багу-
шэвіч народную прыказку й выводзіць зь яе маралітэт:
наша зямля, наша праца, наш хдеб, то й наша Айчына ўся!
Апублікаваў тут і *Хрэсьбіны Мацюка* — горкі паэтычны
аповяд аб tym, як з души беларуса выбівалі ўласную год-
насць і самасвядомасьць, перацягваючы яго на бок Ра-
сеi альбо адштурхоўваючы ў польскі бок. Каб не быў са-
бою! Польская літаратура й расейская за XIX стагодзь-
дзе выраслы ў магутныя зяявы культуры Эўропы. Выхо-
дзіла ў іх мноства кніжак; слайўныя літаратары жылі
з творчай працы. Беларуская ж ледзь з духам прааста-
ла паміж імі да съвята. Францішак Багушэвіч заклаў ёй
трывалы фундамэнт.

18. Век

Паэты, тыя выдатнейшыя, рэдка дажываюць старась-
ці — яны выгараюць. Францішку Багушэвічу пашанца-
вала дацягнуць да шасыцідзесяці гадоў. Ва ўмовах кан-
сyp'раванья беларускай творчасці, наўрад цi ведаў ён,
што ў tym жа яго Віленскім Краі зазвязала й згасла заў-
часна паэтычная зорка Адама Гурыновіча, які адышоў
з гэтага съвету яшчэ юнаком, у студэнцкім узроście, за-
разіўшыся чорнай воспаю ў турме Петрапаўлаўскай
крэпасці, куды папаў за нелегальшчыну. Як і Франці-
шак Багушэвіч, пісаў ён таксама й на польскай мове, але
самая дасканалыя творы атрымаліся на роднай. Ня меў
магчымасці публікаваць іх, быў замалады на знаём-
ствы, і таму ведаем іх мала, столькі, колькі шчасльіва
ўцалела пасъля арыштаў,
рэвізіяў і сямейных няго-
даў. Як і Ян Чачот, ішоў
Адам Гурыновіч у літара-
туру заварожаным народ-
нымі песнямі, фальклё-
рам. Гэта звычайны шлях
культурнага й нацыя-
нальнага адраджэння
кожнага народа.

Пісьменнікам учыніў
яго — трэба думаць — як-
раз Францішак Багушэвіч
сваёй *Дудкай беларускаю*.

Адам Гурыновіч

Пісаць пачаў Адам Гурыновіч вершам *Да Мацея Бурачка* (пад такім псэўданімам выступіў — як ведаем — Францішак Багушэвіч). Ці зналіся яны асабіст? — цяжка сказаць. Хутчэй за ўсё — не: у беларускай літаратурнай творчасці абавязвала зразумелая засакречанасць, боязь!

Калі б лёс адпусьціў Адаму Гурыновічу больш часу, праўдападобна, іначай выглядала б наша дзвеятнаццацівечча. Пісьменства наша тады не было б такім аднабаковым, сацыяльным з палітычнай накіраванасцю. Пакінуў нам у спадчыну лірыкі *Бор*, *Вясна*, элегію *Сыцямнела на двары і ціха кругом...* Пераклады, зробленыя ім з творчасці Аляксандра Пушкіна, Івана Крылова, Мікалая Някрасава, Льва Талстога, Адама Міцкевіча, Элёйзы Ажэшкі, Яна Каспрова мелі небанальнае значэнне, бо выводзілі прыніжаную мову ў лік роўных з расейскай і польскай — аказалася, загаварылі на ёй вялікія аўтары; яе лексыка была настолькі багатай, каб перадаць сусветныя шэдэўры. Гэта быў пералом, які, на жаль, ня меў уплыву на творчае асяродзьдзе, пазбаўленае друкаванага воргана. Падобныя зьвязысьненыні адначасна рэалізаваў выдатны сябар Францішка Багушэвіча, равесны яму Альгерд Абуховіч з роду італьянскіх графаў Бандынэліх, беларускамоўныя тэксты якога распаўсюджваліся толькі ў рукапісах. Здавалася б, маглі тыя высокінтэлігентныя людзі дадумца выдаваць нейкі часопіс па-беларуску, дамовіўшыся з тыпаграфіяй у нямецкім Познані альбо ў аўстрыйскім Krakave, куды не сягалі шчупальцы расейскай палітычнай паліцыі... Пэўна няраз задумваліся яны над tym; аднак дзеля гэткай ініцыятывы спатрэбілася б нямала грошай, якіх у іх не знаходзілася, а спонсараў не было відаць, бо не было і капиталу ў беларускіх дамох, існуючых зазвычай на скрай беднасці. Аднак фінансавых сродкаў у такой сітуацыі, да-

Герб роду Абуховічаў

ся з тыпаграфіяй у нямецкім Познані альбо ў аўстрыйскім Krakave, куды не сягалі шчупальцы расейскай палітычнай паліцыі... Пэўна няраз задумваліся яны над tym; аднак дзеля гэткай ініцыятывы спатрэбілася б нямала грошай, якіх у іх не знаходзілася, а спонсараў не было відаць, бо не было і капиталу ў беларускіх дамох, існуючых зазвычай на скрай беднасці. Аднак фінансавых сродкаў у такой сітуацыі, да-

рэчы, таксама яшчэ замала — неабходная добра прадуванная падпольная арганізацыя дзеля распаўсюджванья. Такая, праўда, зьявілася на кароткі міг, — гэта народніцкая Беларуская партыя, але яе, па-аматарску заснаваную, неўзабаве зынішчыла імперская контрразведка, гэтак званая „Охрана”. Усе акалічнасці — матэрыяльныя й духоўныя — не спрыялі дынамізацыі руху беларусаў. Кніжыцы Багушэвіча распаўсюджвалі Польская Сацыялістичная партыя, якая мела ў гэтым свой інтэрэс, не заўсёды сугучны інтэрэсам Беларусі. Моцна рызыкаў Багушэвіч, але, відавочна, нейк камбінаваў на выпадак правалу, сам будучы адвакатам па прафэсіі...

Як Адам Гурыновіч, гэтак і Альгерд Абуховіч нічога свайго арыгінальнага не надрукаваў пры жыцці. А быў жа ён адукаванайшым творцам плеяды Белай Русі, чалавекам арыстакратычнага роду, грунтоўна азнаёмленым з эўрапейскай культурай, гадамі пражываючым на Захадзе, галоўным чынам у Жэнэве й Парыжы. Памёр у 1898 годзе як сыціллы рэпетытар гімназістаў у Слуцку. Чаму так сталася, што граф пайшоў у капейкавыя заробкі? Вялікапанская ягоная радня не магла съцярпець, што атаесамліваўся ён зь беларускім людам, размаўляў і пісаў на ягонай мове. Беспардонна пазбавілі яго правоў да маёмысці. Гэта ня быў надзвычайны інцыдэнт; няйнай адносіліся ў шляхоцкіх дамох і да Францішка Багушэвіча, і да Адама Гурыновіча, і да іншых. Кляса паноў пазбаўлялася адшапенцаў, вызнаючы польскую нацыянальнасць у канфлікце з расейскай, але ні ў якім выпадку — беларускую.

Альгерд Абуховіч граф Бандынэлі вёў досьць рэгулярны ды спакойны побыт у наёмнай слуцкай кватэры. У кампекту юваў хатнюю бібліятэку. Перакладаў зь літаратураў: расейскай, польскай, нямецкай, французскай, свабодна валодаючы гэтымі мовамі. Запачатковаваў у беларушчыне жанр байкі, сярод якіх захаваліся *Воўк і лісіца*, *Суд*, *Ваўкалак*, *Старышына*, і верш *Дума а Кафалю XI*. У апошнія гады перад съмерцю склаў мэмуары, успаміны. Францішак Багушэвіч, Адам Гурыновіч, Альгерд Абуховіч — тройца веліканай Русі маёй Белай. Усяго аднаму зь іх, менавіта, Багушэвічу пашанцавала выйсыці са сваімі кніжыцамі да чы-

таючай публікі, хоць удача гэтая папалове, бо пад таемнымі празыўкамі, накшталт: Сымон Рэўка з-пад Барысава. Выступіць у друку пад уласнымі імёнамі было б раўназначным суду ѹ вязыніцы! Якая ж іншая літаратура цярпела такі зьдзек і перасълед? І, нягледзячы на гэта, яна не замірала, расла ѹ моц ѹ таленты. Паступова хілілася тая эпоха, калі па-беларуску чыталася нешта спадцішка, дастаўшы ад суседа ці то ананімную паэму *Тарас на Парнасе*, ці *Энэіду навыварат*, ці *Гутарку Данілы са Сыцянанам*, альбо *Гутарку пана з хлопам...*

Век пары й электрычнасці дыктуваў сваё законы. Шырлася асьвета. Ва ўніверсітэты рушылася моладзь з-пад саламяных стрэхай. Набліжалася XX стагодзьдзе, а зь ім, бы веснавыя воды, накочвалася магутная хвала беларускага адраджэння. Багушэвіч і ягоныя спадзівіжнікі прычакалі б 1905 году і першай легальнай беларускай газэты ѹ Вільні, і выдавецкай фірмы, і організацыяў — паўміралі ж яны не ад старасьці. Адзін Вінцук Дунін-Марцінкевіч завекаваў да 1884 году, калі жандары грамілі Беларускую партыю, лідэр якой, Ігнат Грыніяўцкі, забіў цара Аляксандра II.

19. Рунь

Разам з адыходам XIX стагодзьдзя ѹ гісторыю скончылася ѹ Беларусі татальнай дамінацыяյ польскай культуры ѹ мовы. Паншчынны двор, які быў апораю для ўсякіх паўстаньняў у імя аднаўлення Рэчы Паспалітай, пераўтварыўся ѹ капіталістычны фальварак, заняты грашовымі прыбыткамі. У жыдоўскіх мястэчках, карпеючых у дробным гандлі, ды ѹ хілых рукадзельных мануфактурах паявіліся фабрычкі зь бізнесам на ўсход і захад. Месца польскіх школак занялі расейскія. Адбылася зьмена культурнай арыентацыі — з Польшчы на Расею. У сярэднія навучальныя ўстановы пайшло пакаленне дзяцей свабодных сялянаў, вядома, з багацейшых дамоў. Зынкла двухмоўе ѹ беларускай літаратуры пачатку XX стагодзьдзя. Нейк так дзіўна склалася, што ѹ апошнія дзесяццігоддзі гады вымерлі выдатныя паэты й празаікі, гадаваныя ѹ вялікапольскім духу, і таму існуючыя адначасна ѹ двух нацыянальных структурах. Час польска-беларускіх альбо беларуска-польскіх пісьменнікаў завяршаўся разам са съмерцю Францішка Багушэвіча, Адама Гурыновіча, Альгерда Абуховіча, а раней — Вінцuka Дуніна-Марцінкевіча, ня згадваючы пра меней значных.

Летам 1897 году раптоўна сканаў Янка Неслуходскі, пра якога часыцей чуем пад літаратурнымі псэўданімамі: Янка Лучына. Паэт зь яго аказаўся ніжэйшага лёту, але гэта ягонія творы склалі першую, легальна выдадзеную, беларускую кніжку *Вязанка*. Падрыхтавалі яе, праўдападобна, студэнты ѹ Пецярбурзе ѹ 1903 годзе. У той жа год праі-

Янка Лучына (1852-1897)

столькі справе адраджэння Беларусі, яе народу й дзяржавы, колькі якраз сацыяльнаму ўзвагу на постаці селяніна — носьбіта сапраўднай маральнасці, трактуючы яго як соль зямлі, апору ўсякае чалавечнасці. Гэта было водгучыле народніцкіх ідэяў, даволі ўжо анахранічных у эпоху бурлівага разгортвання капитализму. Цікава адзначыць пры нагодзе, што ў польскай літаратуре тое ж народніцтва ніколі не прынялося, а якраз у восьмідзесятых ды дзеяністывы гады дайшла ў Варшаве да голасу пазытыўнай ідэалёгіі: культ прадпрымальніцтва, паклоныніцтва перад машиналам, курс на будаваньне Польшчы не „менцяжамі”, якія даводзілі да катастрофы, але моцнай эканомікай, туга па напханым банкнотамі кашальком. Ня плач над лёсам гаротнага вяскоўца пераважаў у тамашніх салёнах; але пахвала даходнай крамы ды фабрычнага размаху. Польскае Каралеўства, фармальна ліквідаванае ў 1888 годзе, даўно расло ў сілу, доўга трymаючы ў шаху парайнаўча маладую расейскую індустрию.

Вершы Янкі Лучыны сёньня цяжка чытаць. Яны — акрамя тых з філязофскім падтэкстам — належаць як быццам да нейкага тэматычнага археалёгіі. Съвет, апісаны ў іх,

шоў устаноўчы зьезд Беларускай Сацыялістычнай Грамады, найпершай самастойнай партыі ў палітычным жыцці беларусаў. Супастаўленыне датай шмат што растлумачвае.

Гэты інжынер па прафесіі атрымаў знакамітую гуманітарную адукацыю, зь веданьнем эўрапейскіх моваў і нават старажытнай грэцкай, зь якой перакладваў Гамэра. Паходзячы з заможнае мяшчанскае сям'і ў Менску, свой талент прысьвяціў Неслуходскім на

прапаў назаўсёды. Гарадзкая цывілізацыя канчаткова глынула традыцыйную вёску. Але Лучына не затрымаўся на сацыялягізме, вопісах гаротнасці бедных людзей.

Спрабаваў ён мастацка сягнуць глыбей у душу чалавечую, у ягоную псыхалёгію перш за ўсё. Гэта ўжо не было адкрыцця ў літаратуры наогул, але выраўноўванье да ўзроўню мастацкага слова ў пісьменстве палякаў і расейцаў, на мовах якіх таксама пісаў ды крыху публікаваўся ў правінцыйных газетах, між іншым, у даволі папулярным „Мінскім листкі“. Зьбіраў фальклёр, як і Адам Гурыновіч. Займаўся перакладамі, як быццам экзаменуючы роднае слова, ягоную прыгоднасць у перадачы пазіі Генрыха Гейнэ, Івана Крылова, Мікалая Някрасава. Важны досьвед у творчым развіцці аўтара.

Настала быццам бы зацішша. Беларуская літаратура ляжала ў рукапісах у шуфлядах сталоў, а магілы яе творцаў зарасталі травою па меры таго, як блізкая ім радня разъяджалася па белым съвеце. Ейныя прадаўжалінікі ўжо нарадзіліся, хадзілі вучнямі на заняткі, вырасталі ў кавалеры ды паненкі, ехалі студэнтамі ў Пецярбург. Вільня — як акадэмічны цэнтар — даўно заняпала, па славутым університетэ засталіся адны ўспаміны. Усенька інтэлігентнае, з жывым разумам, кіравалася ў сталіцу імпэрыі. У ёй гэта, а не ў віленскіх мурах, мела акрыяць

ВЯЗЛЖКА.

Янкі Лучыны

(Нізка. Неслуходскі)

Пецярбург.
Друкар.

„Вязанка“

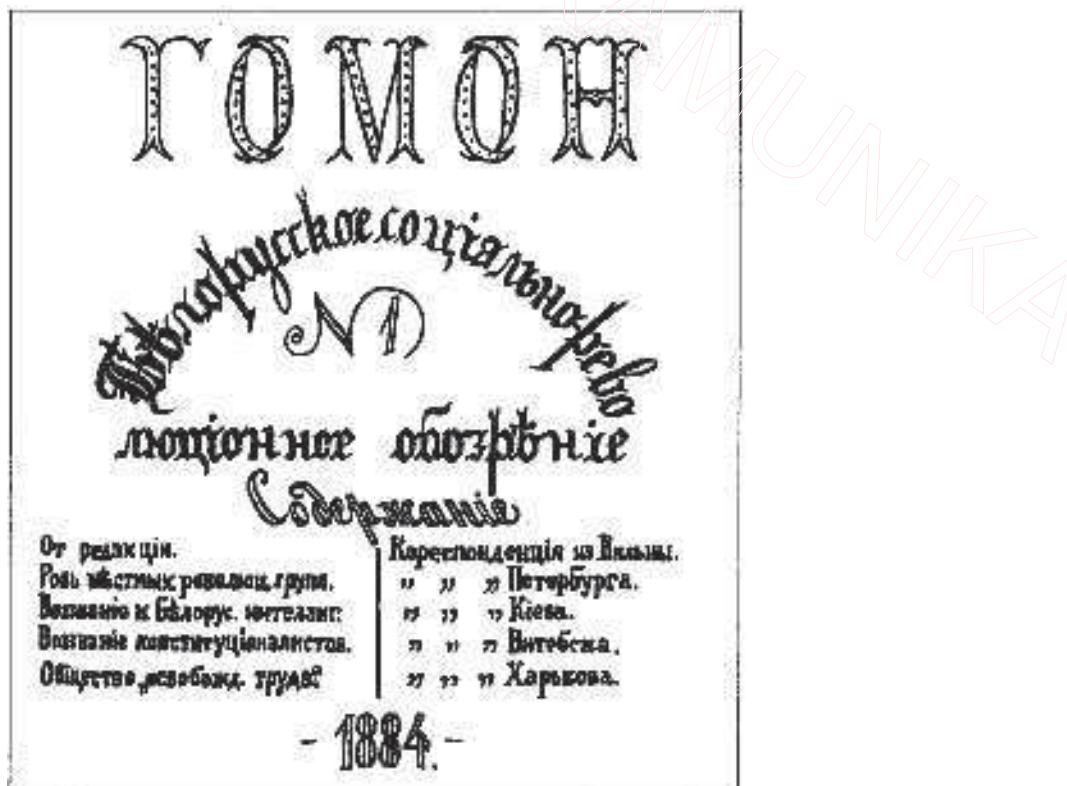
ідэя Беларусі. Нешта пісаў пакрыёму юнак Іван Луцэвіч, будучы Янка Купала. Практыкаваўся ў вершапісаныні Ка-стусь Міцкевіч, стаўшы потым Якубам Коласам. Паступіў у гімназію ў далёкім Яраслаўлі, што на Волзе, без пары сталеюочы, Максім Багдановіч. Высыпівала гэтая трывада на зоркі першай велічыні: Купала, Колас, Багдановіч. Праміне яшчэ толькі дзесяць гадоў і зас্বецацца яны бляскам цуду найчысьцейшае красы, якой даўно не было на зямлі Русі Белай. Так бы мовіць — зрабілася цішыня перад вялікай бурай.

Страшна робіцца, калі падумаць, што спатрэбілася больш за цэлае стагодзьдзе, пакуль зьявіліся беларускія кніжкі й часопісы, арганізацыі й партыі — усё тое, што неабходнае дзеля нармальнага функцыянавання нацыі. А былі ж у старажытнай Беларусі друкарні, эліты, свая дзяржава й пачуцьцё Айчыны. Страціць лягчэй, чым вярнуць. Прасыцей служыць камусыці, чым працаваць на ўласным. Нявольнік, які памятае няволю, ніколі не адчуе сябе цалкам свабодным. Таму невыпадкова ўзынялі беларускую культуру да самых вышыніяў тყы яе дзеячы, якія прыйшли ў жыцьцё, маючы за бацькоў ужо вольных людзей, забытых пра паншчыну, рабства й зьдзек. У іх не было страху, які адбірае энэргію, забівае веру ў свае магчымасці.

20. Рост

Беларуская культура ў сваіх нацыянальных праявах на працягу XIX стагодзьдзя пульсавала, так бы мовіць, фрагментарна, спарадычна. Не сфармаваўся тады сталы яе цэнтар ні ў краёвым падпольі, ні за кардонам, як здарылася тое, напрыклад, у літоўцаў, якія мелі апору ў літоўскамоўнай паласе Ўсходняй Пруссіі, ці ў выпадку ўкраінскага руху, што разгортваўся, дзякуючы падтрымцы аўстрыйскіх уладаў, якія бачылі палітычную карысць для сябе ва ўкраінізацыі Галіччыны. Нягледзячы на заглушанасць беларушчыны ў абсолютную незацікаленасьць ёю тагачаснай эўрапейскай палітыкай, паступова нарастай унутраны патэнцыял. Маецца тут на ўвазе ня толькі літаратурная творчасць: паэзія Яна Баршчэўскага, Яна Чачота, драматургія Вінцука Дуніна-Марцінкевіча, кніжкі з палітычным ужо падтэкстам Францішка Багушэвіча й цэлае плеяды іншых, у тым ліку й спадчыну графа Бандынэлі. Акрамя культурнай субстанцыі, узьнікла ў сваі палітычная думка, падставы дзеля якое даў, несумненна, Ка-стусь Каліноўскі, паўстанцкі дыктатар, але й мысліцель, філёзаф. Гэты заядлы вораг шляхотчыны, хаця сам ён быў шляхоцкага роду, стаўшы патрыётам Белай Русі, знакаміта разумеў, што панскі двор бязылітасна калянізуе яе й пазбаўляе ўласнае, беларускае душы (як гэта найчасцей назіраецца ў дзейнасці калянізатораў ва ўсім сьвеце). Стаяку на селяніне рабіла славутая „Народная Воля” ды ўтвораная ў яе рамках Беларуская партыя, узначаленая Ігнатам Грынявіцкім, пасълейшым забойцам імпэратора Аляк-

сандра II. Калі тайны дыктатар Студзеньскага паўстаньня ў Беларусі й Літве быў даволі адзінокім у сваіх высакародных памкненых, дык нарадавольцы, дзеінічаючы на адну эпоху пасльей, у восьмідзесятыя гады, былі ў стане пайсыці значна далей за Кастуся Каліноўскага, ствараючы ідэю Беларускага Народу й Беларускае Дзяржавы. І хоць паліцэйская контрразведка хутка разграбіла — у 1884 годзе — патаемны часопіс „Гоман”, заснаваны пасълядоўнікамі Ігната Грынівіцкага, то аднак гэтае выданье адыграла куды важнейшую ролю ў разьвіцці беларускага руху, чым аднаўствовая газэтка каліноўшчыкаў пад загалоўкам „Мужыцкая Праўда”, сарыентаваная на стымулюванье сацыяльнага выбуху ў краі ў адпаведнась-

ці са стратэгіяй сялянскай вайны ва ўсёй імперыі. І гэта зразумела, бо ў тыя шасыцідзесятыя гады яшчэ існавала, досыць архаічная, грамадзка-палітычная сутияція ў цяні ўсё тае ж даўнія Рэчы Паспалітае. А ў часы „гоманаўцаў” зьявілася інтэлігенцыя, якая не разважала катэгорыямі добра гана, бо сама яна паходзіла з хатаў ды mestachkovых камянічак. Так нарадзілася нацыя, якой ніколі не бываць у фэадалізме (баярскую Белую Русь праглынула з патрахамі шляхоцкай Польшчы, як, напрыклад, чэская дзяржава пераўтварылася ў нямецкую).

У самюткі канец XIX стагодзьдзя быў праведзены першы ўсерасейскі перапіс насельніцтва, які выявіў нешта маля кім прадчуванае, гэта значыць, пашырэнне ў народзе беларускай съядомасці. Расейцамі назвалі сябе прыежджыя з глыбіні імперыі й частка гімназійнай інтэлігенцыі; у палякі падаліся амаль выключна ўласнікі й набліжаныя да касцельнае службы. Да распаўсюджання пальшчызы ў каталіцкіх масах простанарадзьдзя дайшло крыху пазней і, як не дзіўна на першы погляд, адбылося тое з лёгкае рукі антыкаталіцкага палітыкі царскага рэжыму. Трапна падгледзеў гэта ды апісаў Францішак Багушэвіч у творы *Хрэсціны Мацюка*, у якім чытаем знамянальнае заканчэнне: *О так то хрысьцілі мяне казакі з тутэйшага ды ў палякі!*

З пачаткам нашага веку Расея перажывала бурлівы эканамічны росквіт, але й палітычную катастрофу, накшталт колішняй Крымскай вайны, а менавіта, пройгрыш у канфрантацыі з Японіяй у гадох 1904-1905. Нечуваны разгром вялізнае арміі ды флётуту ў вайне зь ігнараваным да-

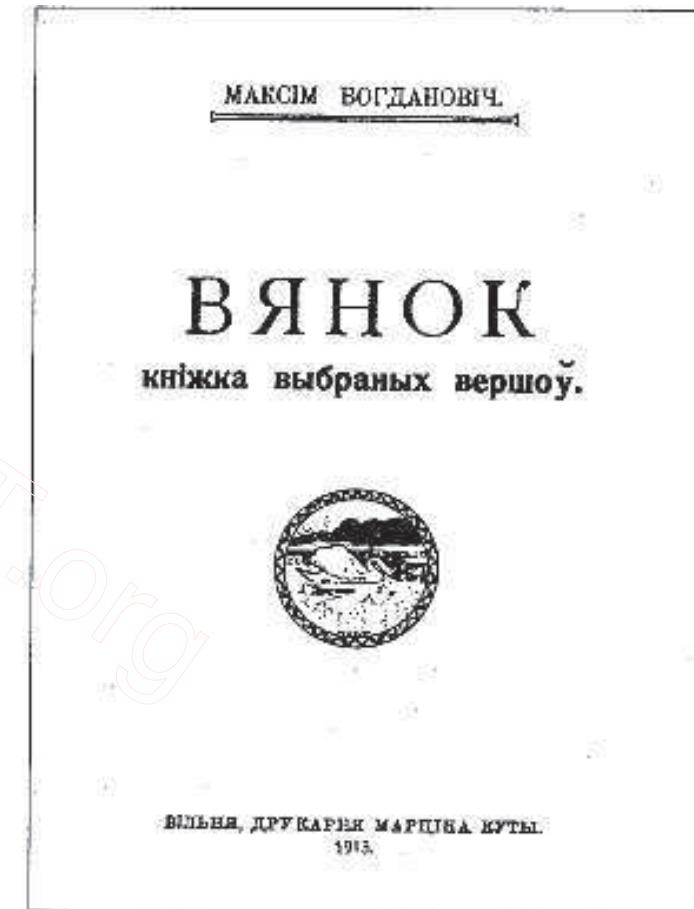
Максім Багдановіч

лёкаўсходнім праціўнікам выклікаў шок; зъмякчэньне за-
тым ціску ўлады было непазбежным, паліцэйскі тэрор на
нейкі пэрыяд быў заменены нечым на падабенства дэма-
кратызацыі. Зьнялі „пячаці съмерці” зь беларускага дру-
каванага слова й схавалі бізун, якім шпарылі кожнага, хто
спрабаваў ладзіць сякую-такую арганізаванасць у бела-
рускім духу. І літаральна ў адзін міг, праз год-паўтара, па-
далі свой голас перад усімі народамі беларускія арганіза-
цыі, выдавецтвы, газэты, часопісы. Здарыўся проста цуд
уваскращэння народу, затагтанага мінулымі, непрыхиль-
нымі яму, вякамі. Зазыялі зоркі нацыянальных геніяў: най-
перш Янкі Купалы й Якуба Коласа; затым незабыўнага
Максіма Багдановіча, першага — дарэчы сказаць — нава-
жытнага беларускага пісьменніка, які не адчуваў патрэ-
бы хавацца за псеўданімам альбо распыльваць свае вер-
шы па небеларускіх выданьнях.

З'явілася група маладых будзіцеляў, якія ўчынілі ўсё,
што трэба, каб ажыў народ. Брэты Антон і Іван Луцкеві-
чы, Вацлаў Іваноўскі, Казімір Кастрэвіцкі, Вацлаў Ластоў-
скі, Францішак Стацкевіч, Аляксандар Уласаў, Францішак
Умястоўскі, Алаіза Пашкевічанка, Алесь Бурбіс і іншыя. На
базе культурна-асветніцкіх гурткоў Вільні, Горадні, Мен-
ску стварылі яны ў 1902 годзе сакрэтныя структуры са
сыціплым назовам Беларуская Рэвалюцыйная Грамада.
Наўрад ці трэба сумнівацца ў tym, што менавіта ў гэтым
асяродзідзі было ініцыявана надрукаваныне ў 1903 годзе
выбраных твораў Янкі Лучыны пад загалоўкам *Вязанка*
— памятайма — першай легальнай беларускай кніжкі,
якая, відавочна, паслужыла ім спробаю на рэакцыю ца-
рызму, дагэтуль надта зядлана ў сваёй антыбеларушчы-
не. З выхадам тае ж *Вязанкі* дынамізаваўся нацыяналь-
ны рух. Згаданая Грамада з досыць млявага ўтварэння
ажывілася да маштабнай нармальнай партыі, пераназываў-
шыся ў Беларускую Сацыялістычную Грамаду. На яе гле-
бе потым вырасла ўся Маладая Беларусь.

Дзеля гістарычнай праўды трэба адзначыць, што пера-
ход беларускасці з культурніцтва ў палітычнасць, з эт-
награфічнасці ў нацыянальнасць адбываўся пад знач-
ным уплывам польскага сацыялістычнага руху, у якім

праз некаторы час прымалі ўдзел будучыя дзеячы ды ідэ-
олягі Белай Русі. Сам Юзэф Пілсудскі ўспамінаў пра наладж-
ваныне ім кантрабанды праз аўстрыйскі кардон у Расею
выданыя Францішкам Багушэвіча.

„Вянок” Максіма Багдановіча

21. Квітеньне

ХІХ стагодзьдзе бяз рэшты ў Белай Русі працавала на тое, каб у пачатку ХХ змог выступіць арганізаваны й съядомы сваіх мэтаў нацыянальны рух беларусаў, як апошні сярод народаў. Узынкненьне арганізацыяў і газэтаў на роднай мове з'явілася тым гістарычным пераломам, ад якога Беларусь ужо не жыла як паслухмяная калёнія. Да-волі распаўсюджаная думка ўсё ж, што трэба гэта звязваць зь першай расейскай рэвалюцыяй 1905 году. Аднак у сапраўднасці ўсё адбывалася далёка ня так, хоць значэнье таго славутага закалоту ў імпэрый, вядома, цяжка недацаніць.

Менавіта ў 1902 — нагадаю — годзе, калі царская ўлада трymалася зусім моцна ѹ самаўпэўнена паводзіла сябе паліцыя, дайшло да стварэння сакрэтных структураў, зь якіх неўзабаве вырасла славная потым Беларуская Сацыялістычна Грамада. Канчаткова аформілася яна ў тайную партыю ў месяцы сінегі 1903 году. Варты заўважыць, што зрабіла гэта наступнае пасля народнікаў пакаленьне, можна сказаць, дзеці заснавальнікаў „Гоману”, аўтараў праграмы будавання Беларускага Народу й Беларускай Дзяржавы. За той дваццацігадовы адрезак часу выдаў свае закансціраваныя кніжкі Францішак Багушэвіч, бацька моўнага патрыятызму ды будзіцель народных масаў. Пусыціла карані родная літаратура, жывячыся традыцыямі вялікага мінулага і, адначасова, надзённымі спрэвамі чалавека на гэтай занядбанай зямлі.

Аналізуючы відавочную слабасць беларускага адраджэнскага руху, мы звычайна не бярэм пад увагу тае значыніальнае акалічнасці, што не зьяўляўся ён тады элемэнтам міжнароднай палітыкі, а быў толькі ўнутранай зъявай у межах Рasei. У некаторай меры, талеруючы яго ўсё ж, адміністрацыя й пецярбурскі ўрад кіраваліся разлікам на паслабленыне яшчэ значных польскіх уплываў у заходніх губэрнях. На больш не спадзяваліся, дасканала разумеючы, што радыкальнае зынішчэнне іх было б раўназначным з вайною супраць папулярнага тут — нароўні з праваслаўем — каталіцызму й закончылася б аднымі шкодамі інтэрэсам імпэрыі ў Эўропе. Словам, не калькуляваўся такі варыянт. Тыя ж царскія ўладары актыўна падтрымлівалі — маральна й матэрыяльна — мясцовыя нацыяналізмы ў Эстоніі ды ў Латвіі. Там спакон вякоў панавала німецкая культура, пратэстантызм, арыентацыя на Захад, і таму гэты высокацывілізаваны рэгіён трэба было абавязкова павярнуць тварам да Масквы; адараць заварожаны позірк даўніе Ліфляндцы на Нямеччыну й Швэцыю. Як гэта ўчыніц? Тэрорам ня ўдасца, дык істотным паспры-

*Frauen- und Männer-
Reichsversammlung*

~~ПОСЕДАНИЕ~~
—АКЦИИ ЗА УСПЕХ

Пришліть своїх учасників зручайся!

112

ГРАНАДА

ГАЗЕТА БЕЛАРУСКІЙ СОЦЫАЛІСТЫЧНОЙ ГРАМАДЫ.

Минск, 5 мая (18 мая) 1917 года

见《中国青年报》、《中国青年报·读书周刊》

Братъ Димитъ, членъ на
домъ Аракчеевъ, въ съставъ
Брата членъ на ми, пред-
ставникъ старца архимандрита
Антонія при свѣтии на
Богородицѣ въ Казань, въ
дни свѣтлой Пасхи, въ
годъ 1800-го.

На первом заседании комитета по вопросам газификации Краснодарского края был поднят вопрос о газификации села Краснодарского. Было решено, что газификация села Краснодарского должна быть проведена в 1960 году.

Газэта Беларускай Сацыялістычнай Грамады

яньнем разьвіцюю глумленых тутэйшымі немцамі нацыяў: эстонцаў, латышоў; уключна з адкрытыцём уласных школаў, што не дадзена было беларусам. Давайце крыху працягнем урок палітычнага мысьленыня. Наўрад ці хутчэй за нас, беларусаў, нарадзілася б сучасная нацыянальнасць летувісаў, затым і дзяржаўнасць, калі б частка іхнай занёманская этнічнай тэрыторыі не апынулася была ў складзе Ўсходняй Пруссіі, з цэнтрам у горадзе Тыльзыт. Летувіскому населенніцу пад нямецкай уладаю была ўведзена свабода на карэнна-народную духоўнасць, на друкаваныне забароненых расейцамі летувіскіх кніжак, перш за ёсё рэлігійных, кантрабанду перапраўляных за кардон. Бэрлінскія палітыкі — ня горш за пецярбурскіх — калькулявалі па-свойму. На Ковеншчыне пашыраліся антымаскоўскія настроі. Супрацьдзеяць ім магчыма было ня йначай, як даючы свабоду, што й сталася з карысцю для тэмпаву росту самасвядомасці ў тых жа летувісаў. Падобны мэханізм задзейнічаў і ў выпадку ўкраінскага адраджэння, якое прасоўвалася на ўсход зь Львова і ўсёе

Іван і Антон Луцкевічы і Аляксандар Уласаў

Галіччыны, салідна падукраінізаванай канфліктуючай з Расеяй Аўстрывіяй, незадаволенай царскім патранатам над Сэрбіяй і іншымі балканскімі славянамі. Клясычны прыклад імперскай нацыянальнай палітыкі назіраем у гісторыі падзеленай Польшчы, якую выкарыстоўвалі ў захопніцкіх сталіцах у плянаваныні дыпляматычных акцыяў і контракцыяў. Аднаўленыне польскасасці разам з дазволам аўстрыйскага начальніцтва даўні ўніверсytэт у Кракаве невыпадкова зьбеглася з русыфікацыйным ціскам пасля Студзеньскага паўстання ў Карапалеўстве Польскім ды пройгрышам Вены ў ваеннай канфрантацыі з Бэрлінам у 1866 годзе, стратаю Сылезіі з Лужыцамі. У Вене ўзяліся гуляць польскім козырам, і дадаткова ўкраінскім.

Гэтых колькі словаў пра шырэйшую сітуацыю ў нашым закутку Эўропы неабходна запамятаць, каб добра зразумець падзеі ў Беларусі на парозе новага веку, гды бейшыя прычыны такіх, а ня іншых, шляхоў беларускага руху. Усё звязана, нішто не адбываецца незалежна ад становішча ў суседзяў.

Грамадоўцы не былі сілай рэспектабельнай на той час, бяз важных фінансавых сродкаў, безь якіх адчувальная ў грамадзтве дзейнасць застаецца ў сферы пастулятаў альбо мараў. Пры tym зьяўляліся імі маладыя хлопцы і дзяўчатаў, у пераважнасці студэнты й гімназісты, пра якіх цяжка думаць усур'ёз як пра аўтарытэтных асоб, а tym болей дзеячаў. Але ведайма, што ўсякія перавароты праводзяцца якраз такія. Беларуская Сацыялістычная Грамада існавала ўжо трох гады, ня маю-

Алаіза Пашкевіч (Цётка)

чы свайго друкаванага воргану, прынамсі накшталт рэгулярнага бюлетэню, нават у год поўнага развалу ўлады пасъля няўдалае кампаніі ў Манчжуріі ды капітуляцыі Порт-Артура ў выніку разгрому японцамі расейскага флётута ў праліве Цусіма.

Чаму грамадоўцы толькі бегалі з прамовамі па мітынгах? Напрыклад, Луцкевіч — на менскае чыгуначнае дэпо, а Цётка-Пашкевічанка да віленскіх гарбароў, замест заняцца грунтоўнай працай, скажам, выдаваньнем газэты... Бракуе нам архіўных матэрыялаў з тae пары, але й бязь іх адказ на гэтае пытаньне здаецца ясным: яны ня ўмелі рабіць журналістыкі ды ня мелі грошай на друк. Адзін з іх, Вацлаў Іваноўскі, пару гадамі назад адбіў на прымітыўным гектографе нешта падобнае да газэтнага выданьня, даўшы яму загаловак „Свабода”. Купіў ён машины сам, за заробленую ў вакацыі марную суму. Аматарскае яго падпольніцтва выпадкам выкрыў стары бацька, паклаўшы ўсяму канец: сын мусіў закончыць інстытут, атрымаць дыплём інжынера. Да кансьпірацыі вярнуўся пасъля, стаўшы дарослым і будучы ўжо на сваім хлебе. Гэта таму першае легальнае пэрыядычнае выданьне на беларускай мове зьявілася не ў разгар рэвалюцыянізму, калі заваліўся ўсялякі кантроль, а ў ягоны спад. „Наша Доля” выйшла ў палове верасьня 1906 году ў Вільні. Суды ўжо тады ажывіліся й забаранілі газэту.

22. Газэты

Згаданая першая легальная беларуская газэта „Наша Доля” праіснавала коротка на працягу асеньніх месяцаў 1906 году. Загубіў яе, несумненна, той жа рэвалюцыянізм, час і пара. Царская ўлада ізноў паклала цяжкую руку на ўсё расейскае жыццё. Аўтары „Нашай Долі”, калі хацелі надалей публікаваць свае адозвы да народу, павінны былі ссысці ў падпольле. Не зрабілі таго, магчыма, з прычыны арганізацыйнай слабасці альбо, звычайна, забаяліся... Аднак жа значэнне гэтага выданьня, хоць надта хілага ды нерэгулярнага, нельга паменшваць. Апошні, шосты нумар быў надрукаваны недзе ў палове сінежня, калі ўжо выхо-

Першы нумар газэты „Наша Доля”

дзіла другая беларуская газэта, штотыднёвая „Наша Ніва”. Мабыць, ніхто не спадзяваўся, што пратрымаецца яна доўга, ствараючы вялікую эпоху ў гісторыі культуры Беларусі, збудаваўшы трывалы падмурок пад ейнае адраджэнне. Разам з тым нельга забываць, што „Наша Ніва” выйшла з „Нашай Долі”, у рэдакцыі якой меў месца менавіта раскол, у выніку якога пакінулі яе тыя, хто больш рэальна глядзеў на перспектывы нацыянальнай дзейнасці.

Задумоўваючыся над жывучасцю „Нашай Нівы” ды хуткай съмерцю „Нашай Долі”, праста кідаюцца ў вочы два галоўныя фактары: першы — гэта ідэялагічная памяркоўнасць і засяроджванье ўвагі на проблемах краю, а не на збаўленыні цэлага съвету сацыялістычным раем; другі — гэта зьяўленыне больш-менш трывалай фінансавай падставы для друку, якую забясьпечваў сам рэдактар-выдавец Аляксандар Уласаў, адукаваны фальварковец з-пад Радашковічаў. Гэты былы выхаванец вучылішчаў: духоўнага ў Пінску ў рэальнага ў Лібаве, а таксама Рыскага Палітэхнічнага Інстытуту, захапіўшыся ў маладыя гады ідэяй са-мастайнасці Беларусі ѹшчэльваў стаўшы ўладальнікам немалых грошей здолеў геніяльна пакарыстацца імі. Можна толькі здагадвацца ў рашаючам упрыгожве на яго асобу пратэстанцкага рацыяналізму ў час ягонага юначага пра-

Рэклама выдавецкай суполкі ў газэце „Наша Доля”

бываньня ў паўнамецкай тады Латвії. Латышы нашмат раней за беларусаў арганізаваліся — перш у сфэры гаспадаркі, а затым і культуры. Далі яны добры прыклад іншым.

За кулісамі рэдакцыяյ стаялі дзеячы-заснавальнікі Беларускай Сацыялістичнай Грамады. Да іх належыў і Аляксандар Уласаў, што не адно й растлумачвае. Але мозгам „Нашай Нівы” лічацца браты Іван і Антон Луцкевічы, пра якіх няраз пачуем, а Антон узначаліў беларускі ўрад у 1918 годзе.

Энцыклапедысты характарызуюць „Нашу Ніву” як грамадзка-палітычную, навукова-папулярную й літаратурна-мастацкую. У першым слове да чытача — у лістападзе 1906 году — яе рэдактары аддалі даніну неспакойнаму году, дэкларуючы, што ня будуць яны арыентавацца на паноў і фабрыкантаў, а на „беларускую беднату працавітую”. Гэта гучыць ціпер даволі камічна, бо, як вядома, сацыяльна пануючай клясе ў Беларусі ейная эманcіпацыя ні ў чым не была прыгоднай; наадварот, капітал наймацней пачуваўся ва ўмовах непарушнасці Расейскай Імперыі, яе непадзельнасці. (Сённяшнія інтэграцыйныя працэсы ў Эўропе знакаміта пач্যварджаюць гэтую старую тэзу). Нашаніўцы палітычна служылі сялянам, а іхны першалідэр, той жа Уласаў, пасядзеў у турме, пакараны судом за артыкул *Дума і народ* (Дума — гэта назва тагачаснага парламэнту). Узяўся ён неўзабаве выдаваць спэцыяльны гаспадарскі часопіс „Саха” й часопіс для дзяцей „Лучынка” (з'яўрніце, паважаныя чытачы, увагу на спэцыфічнае называныне выданніяў: „Наша Ніва”, „Саха”, „Лучынка”). Вывучыўшы краёвую эканоміку, піша *Аб гаспадарцы на*

Аляксандар Уласаў

хутарах і шнурах (шнур — іначай кажучы, вузкія палоскі ворнай зямлі). Калі індустрыйнае Каралеўства Польскае квітнела ды нажывалася на збыце сваіх тавараў у расейскіх глыбінках, вясковая Беларусь ледзь дыхала на гэтых жа „шнурах”, шукаючы лепшага лёсу ў выездах на сыбірскую цаліну. Арыентанына падлічана, што ў тых гады эмігравала такім чынам назаўсёды каля паўтара мільёна чалавек, пераважна ў заходнія пустэчы тайгі, засноўваючы там цэлыя земляробчыя калёніі. Урад, зразумела, спрыяў гэтаму, прызнаючы падатковыя ільготы й дапамогу, асабліва ў пэрыяд рэформаў Сталыпіна, выдатнага дальнабачнага дзяржаўнага дзеяча, забітага нейкім ашалелым народнікам.. Яго съмерць у некаторым сэнсе сталася клясычным фактам на пацвярджэнніе таго, што Расея ня ў сілах кіравацца строгім разумам: псыхіка расейца так склалася гістарычна, што ён усё чакае нейкага цуду, замест спакойна й мэтадычна працаўваць, спакваля давіваючыся дабрабыту. Гэтак у яго ад працяглага рабства. Тому прэм'ер Сталыпін не пасаваў да люду, мусіў альбо загінуць, альбо адступіць.

У такіх умовах „Наша Ніва” зьявілася быццам бы ворганам перабудовы сельскай гаспадаркі з фэадальнай раздробленай у буйнадваровую, зь беднай у заможную. Зъмяшчала — даволі густа — агранамічныя й вэтэрынарныя парады. Але ня толькі. Запамяталася яна нам як газета, у якой расла й высыпвала новая наша літаратура, запаветная пасыль Чачота, Дуніна-Марцінкевіча, Багушэвіча, Гурыновіча, Абуховіча-Бандынэлі, Лучыны-Неслухоўскага. Як паведамляюць гісторыкі, за адных пачатковых трох гадоў існаваныя гэтага векапомнага тыднёвіка было надрукавана ў ім каля дзесяцісот карэспандэнцыяў з амаль паўтысячы вёсак і мястэчак, і 246 вершаў 61 паэта, 91 апавяданьне 36 празаікаў. Упершыню пабачылі съвет на яго старонках творы Янкі Купалы, Якуба Коласа, Максіма Багдановіча, Цёткі, і практична ўсіх іншых, што садзейнічала прафэсіяналізацыі літаратуры й сумежнай зь ёю творчасці, напрыклад, літаратуразнаўства й тэатру. Гэтыя слова зьяўляюцца ўсяго толькі намёкамі на фундамэнтальнае ў зьдзяйсьненіях нашаніўцаў, аб працы якіх

можна гаварыць бясконца. Рэдакцыя й ейны актыў замянялі літаральна ўсё, чаго не было: беларускую дзяржаўнасць і беларускую веру, беларускую школу й беларускі ўніверсітэт, Беларускую Акадэмію Навук і беларускую гістарычную памяць.

Людзі, што працаўвалі ў ёй, мелі шырокі съветапогляд і шматбаковае выхаванье. Паходзілі зь сем'яў найчасцей з польскімі культурнымі традыцыямі і, заканчваючы расейскія школы, самі прарабіваліся да ўласных беларускіх каранёў. Таму былі яны асобамі з надзвычай моцнымі ды самабытнымі харектарамі, якія бываюць на пераломе эпох. Як у першапраходцаў.

Адзін з нумароў „Нашай Нівы” з 1910 году

Ігнат Грыннявіцкі
(канец 70-х гадоў XIX ст.)

23. Абуджэнъне

Гісторыкі, акрамя камуністычна-расейскіх ды іхных ін-
тэлектуальных халуёў, падкрэсліваюць унікальнае зна-
чэнне „Нашай Нівы”, слушна разглядаючы яе ў канцэ-
сьце ўніверсальных мэханізмаў нараджэнъня нацыі. Але,
чамусыці, бракуе ім глыбейшай рэфлексіі, хаця б па ана-
лёгіі з суседнімі нацыянальнымі рухамі, што гэтая газэ-
та выйшла ў Беларусь на адно пакаленъне запозна. Яна
павінна была зьявіцца адначасна з першай хвалій воль-
ных сялянаў, гэта значыць, у восьмідзесятыя гады XIX ста-

годзьдзя. Пра тое, што гэта было магчымае, съведчыць
утварэнъне аўтаномнай Беларускай партыі ў рам-
ках „Народнай Волі”, а перш за ўсё існаванье
ў 1884 годзе падпольнага часопіса „Гоман” („Гомон”),
на старонках якога, як вядома, упершыню была
сфармульваная ідэя Беларускага Народу й Белару-
скай Дзяржавы. Былі й ін-
шыя друкі, праўда, аднаразовыя, аказійныя, пра якія
я згадваў ужо раней.

Лёгка можна заўважыць:
у нармальным фармавань-

ні палітычнай і культур-
най беларушчыны пераш-
кодзіў як імпэрскі тэрор,
гэтак і само разъмящчэнь-
не этнічнага арэалу Бела-
русы ўнутры царства, што
не дапускала зацікаўлен-
ня ім з боку мяжуючых
з Расеяй Нямеччыны
й Аўстра-Вэнгрыі. Трэба
памятаць, што нават ка-
роткае, бо ўсяго да 1807
году, знаходжанье Бела-
стоцкай акругі ў складзе
Каралеўства Пруссіі выклі-
кала працэс беларускай
самасвядомасці, у ска-
рочаным варыянце названы „радзінай паповічаў” у струк-
туры арганізаванай немцамі вуніяцкай Супраскай эпар-
хіі. А пры нагодзе цікава заўважыць, што разгар нацыя-
нальнага духу ў наroдаў, захопленых Расейскай Імпэры-
яй у выніку падзелаў Рэчы Паспалітай, адбываўся не ад

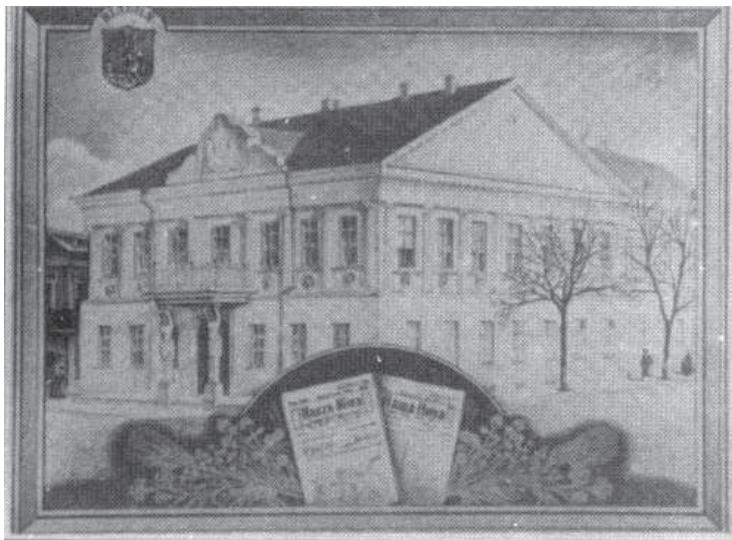
Цар Аляксандар II

цёмнага ўсходу, але ад заха-
ду: украінцы падалі свой го-
лас не ў падрасейскім Кіеве,
а ў падаўстрыйскім Львове;
летувісы-у паднямецкім
Тыльзыце ды ў Клайпэдзе,
а беларусы — у Супрасльі
пад Беластокам, у цэнтры
немалога на той час асьвет-
ніцка-культурнага маштабу...
Гэта натуральнае, таму што
самая ідэалёгія нацыяналь-
насьці ёсьць абуджэнънем
уласных сілаў ды вызваленъ-
нем з-пад чужое залежнась-
ці свайго лёсу дзеля лепшай
будучыні.

Цар Мікалай II

Аднак варта зьвярнуць увагу таксама на іншы аспект агульной сітуацыі ў дзяржаве, разьвіцьцё якой пайшло ў некарысным нашай Айчыне напрамку, у чым відаць — свайго роду парадаксальны — удзел і саміх беларусаў. На ўвазе маецца забойства ў 1881 годзе імпэратара Аляксандра II, таго самага „цара-вызваліцеля”, якога сяляне ўша-ноўвалі за ліквідацыю дзікага прыгону, а фактычна — рабства, калі пан меў права ўчыніць з мужыком ды яго сям'ёю абсолютна ўсё, што яму толькі задумалася. Аляксандраўскія рэформы паглыбляліся далей: гэты асьвечаны валадар імкнуўся далучыць Расею да эўрапейскага стандарту, разумеючы, што інакш пагражае ёй упадак. Так і здарылася: прайграная вайна з малой Японіяй у гадох 1904-1905, затым зь Нямеччынай і — як наступства гэтага — бальшавіцкі пераварот, ізаляцыя краіны ў съвеце. Рыхтавалася канстытуцыйная манахія, добраахвотнае аблежана-ванье сувэрэнам сваёй улады, утварэнье парлямэнту, паступовая дэмакратызацыя, прызнаныне народным нізам грамадзянскіх правоў... Ігнат Грынявіцкі, лідэр Беларускай партыі, сумесна з расейскімі ўтапістамі-сацыялі-

Сядзіба „Нашай Нівы” ў Вільні

стамі, страляючы ў гэтага інтэлігентнага манаху, несвядома запыніў лібералізацыю, уводзячы на царскі пасад алкаголіка й дэгенэрата Мікалая II, а пасля ягонай заўчастнай съмерці — Мікалая III, асобу з мэнталітэтам акуратнага ўрадніка, але не палітыка ды ўдумлівага валадара.

Тады й пачалася нашаніўская пара, даўно насыпешая й таму так плённая. Як успамінаюць у сваіх запісах сучаснікі, дзіверы ў рэдакцыю „Нашай Нівы” праста не зачыняліся ад безупыннага патоку наведвальнікаў. Людзі прыяжджалі ды прыходзілі здалёк пад яе віленскі адрес ня столькі дзеля таго, каб чагосці дабіцца ў надакучлівай справе, але каб звычайна выгаварыцца, адвесьці душу. Падпісваліся на газету на агромністай тэрыторыі, дзе толькі гаварылі па-беларуску: ад Чарнігаўшчыны да паўднёвых воласцяў Латвіі, Латгаліі; ад Смаленшчыны да ўскрайніх Белавескай пушчы й Падляшша. Так со-рак гадоў назад чыталі ды зачытвалі да дзірак „Мужыцкую Праўду” Кастуся Каліноўскага, некаторыя нумары якой даводзіліся кансьпіратарам друкаваць па два разы — а можа й больш!

Сумна адзначаюць пры тым, што гісторычна запозыненае зьяўленыне „Нашай Нівы”, да якога дайшло ня ў выніку съвядомай перабудовы Расейскай Дзяржавы, а прымушанасці катастрафічнымі акалічнасцямі, азначала для таксама барацьбу за прызнаныне свайго беларускага імя нават гэтак жа паняволенымі царызмам палякамі. З прыхільнасцю ставіліся да яе колы нелегальнай Польскай Сацыялістyczнай партыі (ППС). Добра прыслужылася таленавітая публіцыстыка Леана Васілеўскага — дзеяча, блізкага Юзэфу Пілсудскому, які потым у памятным 1920 годзе з жалем канстатаваў, што варшаўская дып-

Леан Васілеўскі

ляматыя — сваім непрызнаньнем самастойнасці Беларусі — зынішчыла шанец на саюз яе з Польшчай, папіхаючы гэтым самым Беларусь у абдымкі Масквы.

Перамогу ў польскай палітычнай думцы анахранічнай канцэпцыі „Ўсходніх Крэсаў” яскрава выказаў наш геніяльны Янка Купала, напісаўшы такія вось, на жаль, актуальныя па сёньняшні дзень, радкі:

Чаго вам хочацца, панове?
Які ў вас выклікаў прымус?
Забіць трывогу аб тэй мове,
якой азваўся беларус!?

Пяро Васілеўскага, вострае й прарочае, не зъмяніла атмасфэры непрыхільнасці да „Нашай Нівы”. Яна несьціхана адбівалася ад нападаў — як не энтузіястаў „единой и неделимой”, то вызнаўцаў Польшчы „ад мора да мора”. Трэба абавязкова запісаць у плюсы для яе рэдакцыі, што пазбягала яна нацыяналістычных, антыпольскіх наогул альбо антырасейскіх акцэнтаў у палеміках. Бог не паскупіў розуму ейным аўтарам бачыць адраджэнне Беларусі ў шырокім, а не ў вузкавягтовым пляне. Хто ведае, ці так было б, калі б у ваўкавыіным хоры польскіх шавіністак не зьбівалі яго беларусаведныя съпевы, сумленныя галасы такіх сапраўдных патрыётак Польшчы, як менавіта Леан Васілеўскі ды цэлы шэраг сапраўдных будаўнікоў ейнае незалежнасці. Прычакала спагады „Наша Ніва” і з боку расейцаў, але ў іх лягеры ўсё-такі не знаходзім абаронцы накшталт Леана Васілеўскага альбо Баляслава Ліманоўскага. Гісторыя аднак рэалізуеца не просталінейна, але ўвесь час зігзагамі.

24. Нападкі

У сужыццаў кожнага народу з суседнімі народамі бываюць старонкі съветльяй панура-цёмныя. Трохі так, як у сям’і... Але, калі мы хочам паразуменія ды згоды, ня можам замоўчаваць усю праўду, выбіраючы толькі ту лепшую. Утойванье чагосці кепска канчаецца, бо гэта дае шанец несумленным людзям пакарыстацца ў адпаведны момант якраз схаваным д’яблам сваркі. У гісторыі польска-беларускіх судносінаў такім „чорным падзелам” зьявіўся 1907 год. У гэтай даце няма ніякай нешчасльтай выпадковасці, ёсьць строгая лёгіка падзеяў. Яна проста не магла ня здарыцца! Як і ня мог ня выплысці наверх беларускі рух.

Цэна асобнага нумера 5 коп.

Год другі.

Вілені 4 (17) мая 1907 г.

№ 17.

Цена з першым
и даступніком
да жылых пакоек...
2 р. за 6 мес.—
1 р. 60 коп., за 3 м.—
1 р. 75 к., за 1 мес.—
1 р. 50 к., за 1 мес.—
1 р. за 1 г.—
2 р. 40 к., за 6 м.—
1 р. 20 к., за 3 м.—
1 р. 00 к., за 1 мес.—
20 к. За граві-
ніакі, за 1 м.—
1 р. 50 к., за 3 м.—
1 р. за 1 мес.—
1 р. Перемежка
пакроў — 20 коп.

Падпісанія пра-
інвестаціі і пра-
дачы аддзяленіем
17 У. Іван-На-
шай Ніве —
Запішылі і ў-
дзялілі дадзеніе
з У. Кан-
гресам Эмані-
Генеральскі про-
грамі № 1
з У. Кангресі
Літоўскай М. Пи-
льской І. Пілко-
віч і Кошчан-
скім вуліцікі дадз.
№ 13.

Наша Ніва

Першая Беларуская Газета з Рысункамі

Выходзіць раз у тыдзень рускімі і польскімі літарамі.

Адрэс редакцыі і адміністрацыі: Вілені, Завадзкая вуліца, дом № 30,

Аб'ектуленія прынямаема на наступнай страницы на 20 км, а заценку малымі лограмі. Рушанкі і корсэнондэнсіі
присланыя у редакцыю, мусіць быць пісьмовыя, а не піктографічныя, і прыдзяленае фамільно і адресом таго, хто яе прысылае.
Можна таксама пададзіць прызначэніе разам з фамілью, хто сконструіраваў і вырабіў наядрукованія прыдзяленае фамільны.

Редакцыя і Кантора НАШАЕ НІВЫ перамешчана кватэру і помешчаніца на Завад-
най вуліцы (рог Троцкай) дом № 30.

Адзін з нумароў газэты „Наша Ніва” з 1907 году.

Выход „Нашай Нівы” ў сьвет у лістападзе 1906 году — у адрозыненъне ад ранейшай „Нашай Долі” — аказаўся звязай трывалау, не эфэмэрнаю. На газэту ўжо на самым яе пачатку падпісалася некалькі тысяч чалавек. Гэтая лічбы хутка расьлі, што прымусіла ейных апанэнтаў лічыцца зь ёю як з важным фактарам грамадзкай думкі. „Нашу Долю” польскія газэты наогул прамаўчалі, як прамоўчавацца нешта без значэння. Спрабавалі скарыстацца такім высокім тонам няўлагі й адносна „Нашай Нівы”, але яна не паказала сябе слабаком, які ледзь дыхае й просіць літасьці. Хопіць прыгадаць цытаваны ўжо ўрывак зь верша „Ворагам беларушчыны” Янкі Купалы, каб бяз доўгіх разважаньняў уціміць сутнасць нашумелага канфлікту. Першая легальная газэта, якая, азвайшыся на мове дагэтуль загнанага ў ананімнасць народу, не прапала, як нейкі смешны эпізод, а наадварот, мацнела й стабілізавалася. Таму й сустрэлася з супрацьдзеяннем. І яно ўзынялося адразу грубымі словамі пагарды, якія толькі потым памякчэлі. Білі па беларускіх адраджэнцах зь цяжкай публістычнай артылерыі расейскія шавіністы, чорнасоценцы, на дзіва знаходзячы саюзнікаў і сярод дэмакратычна настроенных польскіх дзеячаў (акрамя глыбокага розуму Леана Васілеўскага ды яго аднадумца Баляслава Ліманоўскага).

У пачатковай фазе згаданыя нападкі мелі павярхоўны, часта кплівы характар, адлюстроўваючы перш за ўсё як быццам

Часопіс „Саха”

зьдзіўленыне tym фактом, што вось друкуецца „Наша Ніва” на мове, якой ніхто з культурных і маральних аўтарытэтатаў краю не ўспрымае ўсур’ёз; на мове галоты, а не дастойных павагі заможных славоў насельніцтва, як маёмы землеўладальнікі ці фасоністае мяшчанства. Атакі давалі на практыцы супрацьлеглы ад запля-наванага вынік, выклікаючы ў чытачу яшчэ большую цікаўасць да незвычайнай „Нашай Нівы”, на якую падпісаліся таксама многія з элітарных колаў тутэйшага грамадзтва, у іх ліку і з разрослага роду даўніх магутных князёў Радзівілаў. Тады была змененая тактыка: спынілася ганьбованыне ўсім беларускім, прызнавалася існаваныне такой культуры й нацыі, але ў сэнсе пераходнай стадыі — далучэнья да польскай ды поўнай асиміляцыі зь ёю. Такая задума, як добра памятаем, не была вынаходніцтвам антаганістаў „Нашай Нівы”, а мае традышчы бадай ці не аж у XVIII стагодзьдзі. Зрэшты, да падобнае „пераходнасці” намаўлялі беларусаў і расейскія шавіністы. Дарэчы сказаць: па сённяшні дзень не звяліся і адны, і другія. На пахіленую вярбу, то й козы скачуць!

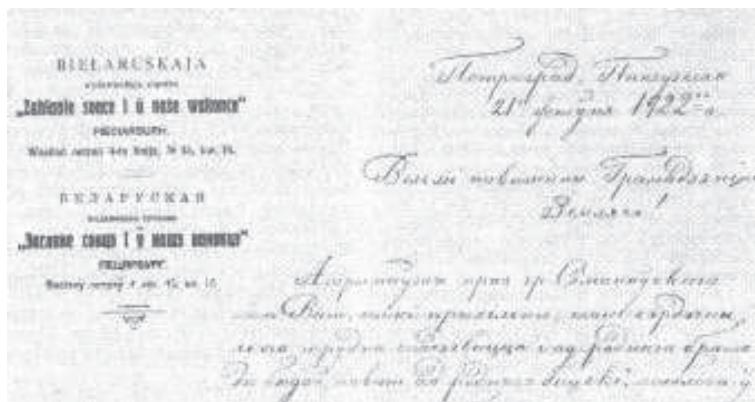
Урэшце, аднак, дайшло да вульгарнага палітычнага даносу на беларускі рух, каб яго зламаць, спляжыць. Палемісты надумаліся напалохаць ім дзяржаўныя ўлады, прынамсі віленскае губэрнатарства як непасрэдна адказнае за дапушчэныне гэтага трэцяга партнэра да розыгрышаў за лёс краю. Была распаўсюджаная ў друку тэза, што бе-

Часопіс „Лучынка”

ларускую нацыянальнасць прыдумалі непапраўныя бунтаўнікі, якім надта трэба пасварыць мужыка з панам! На шчасьце, час і эпоха настолькі зъмяніліся, а стаўшы пінская хутарызацыя сельскай гаспадаркі пайшла такімі тэмпамі, што пужлівымі падказамі ніхто цяпер не дурыў сабе гала- вы ў міністэрскіх кабінэтах, акрамя дэпартамэнту паліцыі... Барацьба паступова сышла, нянявісьнікі самабытнасці Беларусі як быццам пагадзіліся зь існаваннем „На- шай Нівы”, а неўзабаве і з шэрагам іншых часопісаў, як „Саха” ці „Лучынка”, і з заснаваннем выдавецкай суполкі „Загляне сонца і ў нашэ ваконца”, якая на сваім кароткім вяку — да Першай Сусветнай вайны — выпусыціла сотні кніжак, знаходзячы ім збыт нават у глушмані.

Тым ня менш прыгаданыя газэтныя скандалы з 1907 году не адышлі ў нябыт, не пакрыліся пылам бібліятэчных архіваў. Засталіся — на жаль — актуальнымі да пачатку новага, XXI веку. Іхная жывучасць ня ёсьць вынікам інтэлектуальнай заглыбленасці тагачасных ворагаў беларушчыны, але — увага! — рознай прыроды нацыянальной съядомасці, што набывала папулярнасць у наважытных паліякаў і ў наважытных беларусаў. Гэта быў са- праўды самы натуральны канфлікт паміж культурай родам з панскіх двароў і культурай родам з-пад саламянных стрэх. У напамін кажучы, навука ведае на-

Фрагмент лісту Б. Эпімах-Шыпілы на блянку выдавецкай суполкі „Загляне сонца і ў нашэ ваконца”

роды з фэадальным мэнталітэтам (напр. палякі, французы, ангельцы); з плебэйскім — як чэхі альбо нідэрляндцы, і зь сялянскім, да якіх можна залічыць цэлую паласу ад Чорнага мора да Скандинавіі, не забываючы й пра Балканы.

Маючы такую інфармацыю, мы будзем у стане зразумець і ацаніць творчасць волатаў Белай Русі: вершы, пазмы й драмы таго ж Янкі Купалы, ці спакойнага ў сваім пісьменніцкім рэагаваньні эпічнага Якуба Коласа. Дойдзе да нашых пачуцьцяў геній Максіма Багдановіча, узгадаванага на Волзе, у самым сэрцы Расеі, а які — па сённяня неразгаданымі імпульсамі — сфармаваўся ў незабыўнага патрыёта, аўтара славутае „Пагоні”.

„Нашу Ніву” друкавалі „рускім і польскім літэрарым”, як тады гаварылася. Афіцыйна тлумачылася гэта выгадаю чытачоў, сярод якіх былі праваслаўныя й католікі. Такім чынам царскія цэнзыры не знаходзілі падставаў ня верыць рэдакцыі, каб прымусіць яе карыстацца толькі пажаданым шрыфтом. Але ў гэтай няявіннай справе выявіўся глыбокі сэнс: Беларусь на мяжы паміж усходнім і заходнім культурамі. У першай зацікаўленая таксама Расея, а ў пашырэньні другой — Польшча. У tym адна з галоўных прычынаў, што кожная з гэтых сілаў цягнула да сябе, уважаючы нас за сваіх (не было такіх сумневаў, напрыклад, з Украінай). Беларускі жывот балтыскага культурнага басейна безупынна хварэў дызэнтэрыяй... Яго напіхалі ідэалягічнай усякай усячынаю, аж урэшце паклала гэтаму канец Беларуская Сацыялістычная Грамада.

25. Зарок

Як вядома, віленская беларуская штотыднёвая газэта „Наша Ніва” выходзіла на працягу няцэлых дзесяці гадоў. Яе выхад быў спынены Першай Сусьветнай вайною, а дакладней кажучы — заняцьцем немцамі заходній тэрыторыі Беларусі ў 1915 годзе. Час, адпушчаны ёй лёсам, ня быў працяглы, але й ня надта кароткі, калі прыклады да гэтага гістарычнага меркі адраджэння беларусаў. Яе зъяўленыне паспрыяла фармаванню культурнага й палітычнага цэнтру, якога так не хапала ў цэлым працэсе нараджэння ѹ крышталізацыі нацыянальнасьці. А рэшта аказалася наступствам векапомнага факту. Нельга думаць, што ѿ мінулым, доўгім XIX стагоддзі, не прыходзілі на

Хата ѿ Вязынцы, дзе нарадзіўся Янка Купала

съвет Божыя людзі з талентам роўным Янку Купалу, Якубу Коласу, ці Максіму Багдановічу. Яны былі, як той жа незабыўны Паўлюк Багрым або заўчасна памерлы Адам Гурыновіч. Аднак таленавітасць сама па сабе не развіваецца, неабходныя ёй адпаведныя ўмовы. Знакаміта ілюструе гэта гісторыя творчасці вялікага Янкі Купалы. Пачынаўся ён як паэт, менавіта, польскі, што выразна было абумоўлена ягоным рыма-каталіцкім веравызнаннем. Тыповы мэханізм эманспацыі інтэлектуальных адзінак у падкаляніальным народзе: пераймаць культуру калянізатораў. Ідэнтычна абуджалаіся літаратурныя здольнасці і ѿ Якуба Коласа — розыніца ѿ тым, што, будучы выхаваным у праваслаўным духу, скіляўся ён пачатковая да расейшчыны. Цуд адкрыцця ўласнае душы й Айчыны ѿ аднаго і ѿ другога здарыўся тады, калі ўжо дзейнічала беларускае палітычнае падпольле, калі вялі сваю працу ягоныя геральды. Запамятайма: не раней!

У 1902 годзе, калі пецярбургская студэнты-беларусы думалі пра анімацыю таемнага беларускага руху, яшчэ не было Янкі Купалы, а ѿ яго асобе насыціўся па съвеце шляхтаваты Ян Луцэвіч, які ѿ дзені імянінаў сястры Леакадзіі напісаў, прысьвечаны ёй, гумарыстычны вершык па-польску. Пасыпаліся й іншыя, нават публікованыя недзе ѿ Варшаве... Праз два гады пасьля, летам 1904 году, нябрывдкі Янук з парафіяльнай славаю „альбомнага паэта”, за якім прападалі экзальтаваныя маладыя шляхцянкі, дае сабе зарок — пісаць толькі па-беларуску. Што здарылася

Янка Купала, 1908 год.

зь ім? Памёр бацька Дамінік, асіраціўшы семярых дзяцей, зь якіх троє таксама неўзабаве адышлі на той съвет, і Янку — як старэйшаму — давялося мазоліць рукі на гаспадарцы. Сям'я — не зь інтэлігенцкіх — і цяга ў хлопца да кніжак пярэчыла ягонаму мужыцкаму лёсу. Пашукаў лягчэйшага хлеба, але маці хварэла, і трэба было вярнуцца да плуга. Біёграфы Янкі Купалы ўстанавілі надзвычай цікавыя дзьве даты, якія адносяцца да таго ж 1904 году: 14 ліпеня напісаў ён апошні свой польскі верш пад загалоўкам *Пра жанчыну*, а назаўтра, 15 — *Маю долю*, самы ранні зь вядомых дагэтуль беларускіх твораў Купалы. Переход ад салённага стылю да цвёрдай грамадzkай паэтыкі можна тлумачыць жыцьцёвым упадкам аўтара, горыччу, але гэта ня будзе поўная праўда. У тое ж лета пазнаёміўся ён у Менску з Алеsem Бурбісам, адным зь вядучых арганізатараў беларускай кансьпірацыі. Сустракаўся і з Антонам Лявіцкім, выдатным пасыля майстрам роднага слова, якога ведаем у гісторыі літаратуры як Ядвігіна Ш. Гэта ён, седзячы ў царскай турме, у 1891 годзе пераклаў славутае апавяданье Ўсевалада Гаршына *Сігнал*, а ў наступным годзе — напісаў ка-

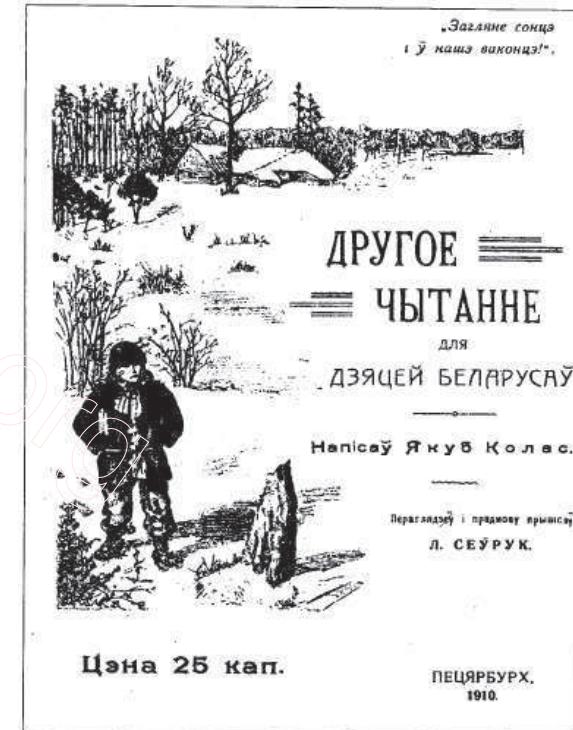
мэдью Злодзей, пастаноўку якой забараніла паліцыя. Вучань школкі Вінцэнта Дуніна-Марцінкевіча, як памятаем, натуральна зацікавіў прагнага кніжак Янку Луцэвіча спадчынаю бацькі беларускай літаратуры ды творчасцю Францішка Багушэвіча — бацькі нашага патрыятызму.

Разам з Янкам Купалам, Якубам Коласам, Максімам Багдановічам прыходзіла ў літаратуру краю ўжо чарговае

Якуб Колас

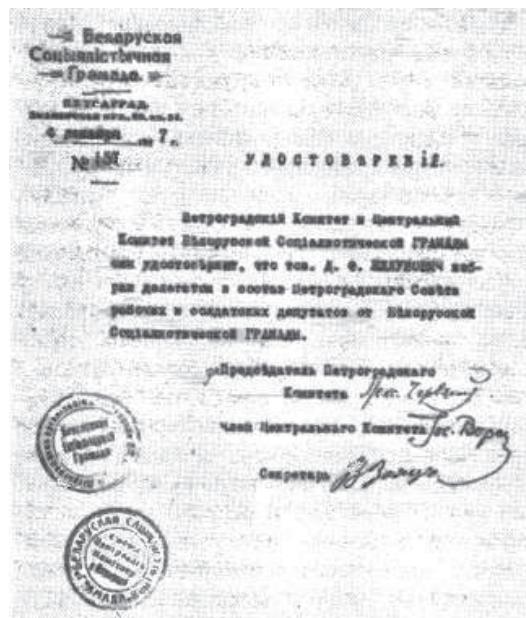
пакаленьне. Магло й яно не адыграць заўважальны ролі ў грамадзстве пры сваім жыцьці, як здарылася гэта з ранейшымі творцамі: Янам Баршчэўскім, Янам Чачотам, Вінцэнтам Дунінам-Марцінкевічам, Францішкам Багушэвічам, Альгердам Абуховічам-Бандынэлі, Адамам Гурыновічам... Каб чаго дабіцца ў Беларусі, трэба доўга жыць. Імперыя, стомленая пятроўскім галёпам у сваіх пачатках, драмала й трымалася на арміі. І толькі ў век капіталізму набралася яна імпэту. Выраслы ёй канкурэнты. На Далёкім Усходзе лупіла па ёй парадаўчыца малая Японія, якая хутка дасягнула ўсходзячага разьвіцця, асабліва ў галіне прамысловай тэхналёгіі. Запозыненая Расея апынулася перад шматлікімі і цяжкімі проблемамі — у іх ліку выйшла на верх і беларуская.

Я. Колас „Другое чытанне для дзяцей беларусаў”. Кніжка надрукаваная ў выдавецтве „Загляненіе сонця і ў нашэ ваконцэ”

У сваю чаргу Кастусь Міцкевіч — да таго як стаў Якубам Коласам — маючи неблагую пасаду настаўніка, спрабаваў шырокай дзейнасці, а менавіта, арганізацыі беларускіх школаў, за што быў прысуджаны да трох гадоў зняволення. Самадзяржаўе хісталася, але не падала; дазволіла на выдаванье „Нашай Нівы” як прыватнага мерапрыемства; біла па руках тых, хто залазіў у ейныя дзяржаўныя справы, да якіх належала ў грамадзкую асьвету — інструмент русыфікацыі, мацаванья рэжыму.

Беларуская Сацыялістычная Грамада рабіла высновы з агульнага становішча. Свае сыцілія сілы арыентавала не на палітычную канфрантацыю з уладамі, а на арганічную працу дзеля росквіту нацыянальнай культуры, што да-ло неспадзявана багаты плён. Культурная Беларусь рушылася, бы той ледаход у прадвесніне.

Пасьведчанье З. Жулыновіча, дэлегата Пецярбурскага Савету Рабочых і Салдацкіх Дэпутатаў ад Беларускай Сацыялістычнай Грамады. 1917 год.

26. Сваё

Нараджэнъне беларускага нацыянальнага руху не да канца дасыльдаванае. Натыкаемся на няясныя эпізыды, альбо й на цэлыя перыяды, пра якія знаходзім на больш, як няўсямнія згадкі, напрыклад, пра дзеяনістывы гады XIX стагодзьдзя: шмат у чым датычыць гэта й асобы Браніслава Эпімаха-Шыпілы, заслугі якога выразна недацэнъваюцца. Народжаны, як і Ян Баршчэўскі, у самым сэрцы колішній Палацкай Дзяржавы, у Падзвінні, малады Браніслаў паўтарыў адукцыйны шлях шмат-каго з адраджэнцаў, закончыўшы гімназію ў паўнямецкай Рызе, а затым Пецярбурскі Ўнівэрсытэт. Варта яшчэ раз адзначыць цікавы фэномэн інфлянцкіх імкненіяў абудзіць беларускую старонку. Тлумачыцца гэта тым, што прыбалтыйская паласа Расейскай Імперыі — наройні з аўтаномнай Фінляндыйяй — была самай развязтай, цывілізацыйна ды культурна. Гэтая даўняя швэдзка-ня-

Афіша беларускай вечарынкі ў Пецярбурзе. 1913 год

Браніслаў Эпімах-Шыпіла

мецкая калёнія зъявілася ўсходнім фрагмэнтам заходу й паслужыла знакамітым заплеччам сталічнаму тады Санкт-Пецярбургу.

Браніслаў Эпімах-Шыпіла ўвайшоў у ХХ стагодзьдзе ў сталым ужо ўзроўніце саракагадовага мужчыны. Быў інтэлігентам высокай клясы. Працаўаў акадэмічным бібліятэкам, выкладаў грэцкую й лацінскую мовы, валодаў францускай і нямецкай. У 1889 годзе заняўся ён складаньнем *Беларускай хрэстаматыі*. Той год быццам бы нічым асаблівым і ня вызначыўся, што ёсьць праўдаю, бо быў гэта час апагею русыфікацыінага ціску на народы, што мелі няшчасціце апынуцца ў Рәсей — было канчаткова й фармальна ліквідаванае нават Польскае Каралеўства, якое атрымала назоў: Прывіслянскі Край. Даўно была вынішчаная Беларуская партыя, а выдаўцы „Гоману” адбывалі пакаранье: хто ў вязніцах, а хто ў ссылцы. Усюды настала ўпалоханая цішыня, у якой Браніслаў Эпімах-Шыпіла памаленьку рабіў сваё: зьбіраў беларускія рукапісы, правяраў іх. Дзейнічаў надзвычай асыцярожна, аж на мяжы палахлівасці, чым ня трэба зъдзіўляцца: жыў жа самотным старым кавалерам, у варожым беларушчыне асяродзьдзі, безь відавочных пэрспэктываў, акрамя даволі прыстойных заробкаў дачната. Недзе побач швэндаліся таленавітвыя народнікі ў расхлістаных студэнцікіх плашчах, але зь імі нічога сур’ёнага нельга было рабіць — яны ішлі на эшафот і цягнулі за сабою кожнага, хто лёгкадумна звязаўся з тымі крыкунамі. Прапаведнікі добрыя для ідэі, але не для справы. Асыцярожнасьць дзеяча дае трывалыя й пазытыўныя практичныя вынікі, але, разам з тым, пакідае мала сълядоў будучым даследнікам ягонае працы. Таму пра

ніслава Эпімах-Шыпілу даведваемся вельмі мала. У траўні 1906 году, як толькі палягчэла агульнае палітычнае становішча, выступіў ён з ініцыятывой заснаваньня беларускай выдавецкай суполкі пад мэтафорнаю назваю „Загляненіе сонця і ў нашэ ваконцэ”. Усё адбываецца ў tym жа Пецярбурзе, а не ў Вільні ці ў Менску, дзе паліцыя асабліва чуйная на праівы актыўнасці патрыётаў. Дзейнічаў на базе польскай друкарні Пянткоўскага, якая за восем гадоў свайго існаваньня выдала трыццаць восем беларускіх кніжак, у сярэднім па чатыры тысячи экзэмпляраў тыражу кожнай. Лічба сціплая, каб не сказаць — бедная. Але трэба прыгледзецца, якое гэта было выдавецтва. Якія рэчы яно выпускала? Перш за ўсё — фундамэнтальная значэнія для нацыі. Падручнікі тыпу: *Беларускі лемантар*, альбо *Першая навука чытаньня* Каруся Каганца, *Першае чытаньне для дзетак беларусаў* Алаізы Цёткі-Пашкевічанкі. Намаганьнямі тae ж суполкі былі апублікованыя кніжкі Янкі Купалы, Зымітрака Бядулі, Цішкі Гартнага. У падпісной сэрыі пад назваю *Беларускія песніяры* выйшла спадчына Вінцuka Дуніна-Марцінкевіча й Францішка Багушэвіча. Былі спробы заснаваньня літаратурна-грамадзкага часопіса „Маладая Беларусь”. Характэрнае, што выдаўцы ад пачатку карысталіся двумя альфабэтамі — кірыліцкім і лацінскім паводле расейскай ды польскай транскрыпцыяў.

Варта цяпер прыгледзецца да храналёгіі беларускіх падзеяў у так інтыргуючым нас 1906 годзе. Увесну арганізавалася згаданая суполка. Напрыканцы лета зъявілася газэта „Наша Доля”. Глыбокай восеньню пачала пульсаваць рэгулярнымі штотыднёвымі рытмамі „Наша Ніва”. Тры факты, якія ажно просяцца

Казімір Кастравіцкі
(Карус Каганец)

пра ўзаемную сувязь. Няўжо не дакраналася да іх рука Браніслава Эпімах-Шыпілы? Энцыкляпэдысты адзначаюць, што ён кантактаваўся з рэдакцыямі... Відаць, ён быў адным зь іх дабрадзеяў, перш за ўсё ў значэнні прыватнага спонсара. Бо — акрамя фальваркоўца Аляксандра Ўласава, які ўзяў на сябе ролю адказнага рэдактара „Нашай Нівы” — яшчэ менавіта Браніслаў Эпімах-Шыпіла меў сапраўдныя гроши за сваю прафэсарскую функцыю. У яго быў акуратная кватэра, у якой пастаянна нехта пражывала ды падвучваўся, між іншым, ці не аж два гады кватараў і Янка Купала, падцягваючы на курсах Чарняева сваю слабенъкую адукаванасць прынамсі да ўзроўню, блізкага атэстату сталасці. Шыпіла бачыў у Купале небанальны талент, але й інтэлектуальную мізэрнасць, якая хіліла долу самародную геніяльнасць. Даць бы яму ўніверсытэцкія веды, зусім на іншых тонах зіграла б несьмяротная ліра аўтара *Сну на кургане*. Яго аберагалі ад рызыкі палітычнай працы, хоць і выкарыстоўвалі ягонае вострае ды глыбокадумнае пяро. Быў благі прыклад Аляксандра Прушынскага — Алеся Гаруна, якога за антыўрадавую дзейнасць саслалі ў залатыя капальні Сыбіры. Забілі выдатнага паэта, загнаўшы ў нявылечныя тады сухоты.

Алесь Гарун перад этапам у Сыбір. Менская турма 6.11.1908

Славутая нашаніўская пара набывала размаху. Прамінула нават не адно цэлае пакаленне, а ўсяго дзесяць гадоў, калі — у 1918 годзе — лідэры беларускага руху ўзяліся за спробу стварэння Беларускай Дзяржавы. На два гады да гэтае даты Браніслаў Эпімах-Шыпіла рэдагаваў французскі тэкст *Мэморыі прадстаўнікоў Беларусі на III канфэрэнцыю народаў* у швейцарскай Лязане 1916 году — першы беларускі голас на палітычнай арэне Эўропы.

Адкрыццё помніка на могілке Алеся Гаруна. Кракаў. Ракавіцкія могілкі. 24.09.1988 г.

27. Стабілізацыя

Беларускі рух стабілізаваўся каля 1908 году, замацаваўшыся ў досьць сціглых маштабах, калі парабойноўваць яго зь іншымі нацыянальнымі рухамі: украінскім, летувіскім альбо латыскім (ня кажучы ўжо пра польскі). Бракавала не актыўных ды інтэлігентных адзінак, але грошай. У культуры нічога не самафінансуецца; патрэбныя датациі, дапамога багатых. „Нашу Ніву”, несумненна, страхаваў сваімі фальварковымі даходамі Аляксандар Уласаў з-пад Радашковічаў, хоць і ад яе экзэмплярнага распродажу ды рэкламы на ейных старонках быў, відаць, неблагі абарот. Выдавецкая суполка „Загляненне сонцэ і ў нашэ ваконцэ” мела падобнага добра га дзядзьку ў асобе Браніслава Эпімаха-Шыпілы, высокаплатнага дацэнта Пецярбургскага Ўніверсітэту. Што гэта так было, съведчыць кароткі лёс наступнай значнай беларускай ініцыятывы, а менавіта, заснаванага напрыканцы таго ж 1908 году кнігавыдавецкага таварыства „Наша Хата” зь сядзібаю ў Вільні. У съпісе яго фундатараў бачым зусім малавядомыя прозвішчы: Ігната Даніловіча, Ігната Манькоўскага, Анатоля Бонч-

Ігнат Буйніцкі

скага Ўніверсітэту. Што гэта так было, съведчыць кароткі лёс наступнай значнай беларускай ініцыятывы, а менавіта, заснаванага напрыканцы таго ж 1908 году кнігавыдавецкага таварыства „Наша Хата” зь сядзібаю ў Вільні. У съпісе яго фундатараў бачым зусім малавядомыя прозвішчы: Ігната Даніловіча, Ігната Манькоўскага, Анатоля Бонч-

Асмалоўскага, але й Аляксандра Ўласава. Фірма праіснавала каля двух гадоў, няшмат зрабіла ѹ ціха збанкрутувавала. Пакінула па сабе сякі-такі сълед, выдаўшы *Другое чытанье для дзяцей беларусаў* Якуба Коласа, дзе-ля коштаду друку якога падаслаў крыху рублёў каапэратуў Браніслава Эпімаха-Шыпілы (або ѹ ён сам асабіст); затым вядомую ананімную паэму *Тарас на Парнасе*, і, што цікава, пераклад апавяданья Марыі Канапніцкай *Дым* і Станіслава Віткевіча *Дзядзька голад*. Чытацкая база аказалася вузкай, абмежаванай да самавукаў роднай мовы, пры тым безь лішняе капейкі ѹ кішэні. Ня надта было на кім зарабіць тады.

Развіццце культуры без прафэсійнасці ѹ ёй — гэта ўтопія альбо наіўнасць. Съледам за літаратурою, публіцыстыкай, навуковай і грамадзкай дзейнасцю ўсталяваўся й прафэсійны беларускі тэатар. Ягоны стваральнік, Ігнат Буйніцкі, таксама прайшоў праз кола інфлянцкіх цывілізаваных інспірацыяў, закончыўшы землямернае вучылішча ў Рызе, адкуль падаўся ѹ прыватную драматычную студию ў Вільні. Спачатку хлеб еў з таго, што працаваў каморнікам (трэба сказаць, нават адэкватны занятак дзеля назірання ў людзкім тыпамі). У 1907 годзе ѹ сваёй мясцовасці Палівачы, што на Глыбоччыне,

Беларускі Музычна-Драматычны гурток у Вільні.
Спектакль „Залёты”

арганізаваў аматарскі гуртоў, на падставе якога ў 1910 годзе было апавешчана ўтварэньне першай беларускай трупы Ігната Буйніцкага. Падтрымліваў ён гэты тэатар уласнымі сродкамі — сыцьвярджаючы зnaўцы эпохі. Праграма была мяшаная: песні, танцы, сцэнкі, але выступалі й поўныя спэктаклі, напрыклад, *Узімовы вечар* паводле Элізы Ажэшкі. З чужаземнай клясыкі — быў паастаўлены твор Антона Чэхава *Сватаньне*. Вядома, захапляючых амбіцыяў не магло быць у гэтага гурта, бо жыў ён з вандраваньняў па Беларусі. Выконваў адначасна мэсіянскую ролю будзіцеля нацыі. Шмат хто, у іх ліку й сам нэстар, прыйшлі перш польскую драматычную школу, бывалі акторамі польскае сцэны.

Беларускае адраджэнне анімавалі асобы зь незвычайнімі характарамі ды непраўдападобнай актыўнасцю ў самых розных напрамках. Свайго роду маляўнічай постацыю зьяўляецца Але́сь Бурбіс, пасльейшы намеснік міністра замежных спраў Беларускай ССР. Гэты віленчук амаль ад нараджэння займаўся беларускай дзейнасцю: у васеннаццацігадовым узроўніце стаяў у цэнтры арганізацыі Беларускай Сацыялістычнай Грамады; неўзабаве быў зъняволены й пасаджаны ў вязніцу; пасля прыняў удзел у тэатры Буйніцкага ды ў Беларускім Музычна-Драматычным гуртку ў Вільні як актор і рэжысэр, выканаўца драматычных і камэдыйных роляў; перакладаў польскую, расейскую і ўкраінскую п'есы для патрэбай беларускай сцэны; пісаў працы па эканамічнай геаграфіі, гісторыі, этнографіі, сельскай гаспадарцы, банкаўской справе. І чым ён толькі не займаўся, а ўсенька выконваў акуратна, не павярхоўна; шмат чытаў і грунтоўна рыхтаваўся да кожнай пра-

Аляксандар Бурбіс

цы, за якую браўся. Ня дзіва, што ягонае сэрца ня вытрымала, памёр ён у пушкінскіх гадох. Крыўдна й роспачна робіцца на душы ад усьведамленняння того, што месца такіх людзей зімалі розныя філістры, нейкія чалавечыя адпадкі, люмпэнскія фрустраты.

Сусъветная вайна паклала канец нашаніўскай пары. Фронт каціўся на Вільню й пад Менск, у армію мабілізавалася інтэлігенцкая моладзь (бачым на фатаграфіі й Янку Купалу ў афіцэрскай форме). Чамусыці найчасціцей на кіроўвалася яна на румынскі фронт, на якім фармаваліся ў рэвалюцыю 1917 году беларускія вайсковыя часыці. Але пакуль да гэтага дайшло, прамінула некалькі вельмі важных беларускай справе гадоў, на якія звязвартася нашую ўвагу маладзенкі акадэмік Браніслаў Тарашкевіч — у гімназійныя свае часы ўдзельнік польскай незалежніцкай кансьпірацыі, у якую адкрыў сябе беларусам і — стаўшы вучоным — стварыў *Беларускую граматыку для школ*.

Нямецкае нашэсьце моцна прысьпешыла ход палітычных падзеяў. Беларускае пытаныне нарэшце перастала быць перш за ўсё ўнутрырасейскім. Бэрлінская палітыка імкнулася распорваша дзяржаву Раманавых па этнічных швах. Палякам кайзэр гарантаваў у 1916 годзе каралеўства, а беларусаў зь літоўцамі спадцішкі падбівалі адтуль да ідэі аднаўлення даўняга Вялікага Княства. Галоўная ўступка была зроблена ім аднак ня ў сферы тайнае дыпляматыі, якая была яшчэ віламі па вадзе пісана, але ў да пушчэнні да арганізацыі асьветы ў вёсках і мястэчках; беларускае слова было ўведзена ў мясцо-

Янка Купала ў афіцэрскай форме
1916 год

вую адміністрацыю нароўні з польскім і нямецкім, фінансаваліся некаторыя культурныя й грамадзка-палітычныя акцыі, газэтныя выданні, што выклікала пазытыўны шок у супастаўленыні з адносінамі царскага рэжыму. Вядома, немцы мелі ў гэтым уласны разылік, але гэта Нямеччына, а не Расея, палічыла патрэбным і важным займаць на свой бок сымпатию беларусаў. Надышоў той унікальны гістарычны момант, у які ўзынік шанец паставіць пытанье аб утварэнні прынамсі нейкай формы беларускай дзяржавы народу. Але, калі славутую ля занскую мэморыю рэдагаваў Браніслаў Эпімах-Шыпіла — чалавек культуры, а не палітыкі — то адразу ясна, што палітыка Беларусі мела; яны аб'явіліся толькі ў 1918 годзе — запозыненныя ды няўмелья. Награшыла ў гэтым Беларуская Сацыялістычна Грамада, якая была наскрозь пранізаная культурніцтвам, будаваньнем нацыі, але не была падрыхтаваная да міжнароднага партнэрства.

28. Эміграцыя

У 1912 годзе мела месца агромністая засуха. Астролягія вельмі памыліліся ў той раз, прарочачы голад і вайну. Хлеб, што праўда, быў, хоць і падаражэлы, але стыхійная бяда выклікала ў Беларусі і суседніх краінах тэндэнцыю да эміграцыі. Малазямельныя гаспадарнікі рушылі ў Сыбір, дзе сталыпінская рэформа стварыла ім спрыяльныя ўмовы, перш за ўсё падатковыя ды інвестыцыйныя. У эканамічным сэнсе гэта трэба ацэньваць пазытыўна: узынікла магчымасць паменшыць, альбо й запыніць, працэс раздробленасці вёскі. Быў дзеля гэтага някепскі

Бежанцы

прыклад з Жамойці, адкуль дзесяцігодзьдзем раней вы-
вандравала ў Амэрыку амаль трэцяя частка сялянскай га-
лоты, якая потым нярэдка вярталася назад з сякім-такім
капіталам, ажыўляючы вытворчасць. На ўрадлівых заход-
несыбірскіх пустэчах і ў Забайкальлі асела амаль мільён
беларусаў. І калі б не вайна ды пасълешае зыніштажэнне
Расеі бальшавікамі, тая беларусская калонізацыя, несумненна,
адыграла б сваю збаўленчую ролю ў дачыненьнях з Бацькаў-
шчынай. Цікава тут адзначыць, што „Наша Ніва” й іншыя ча-
сопісы мелі ўжо падпісчыкаў за Ўралам, як і, дарэчы, крыху
каля Нью-Ёрку ды ў Чыкага.

Адступаочы, расейская армія ўлетку 1915 году аргані-
зowała гэтак званае бежанства, гэта значыць, уцёкі разам
зь ёю пераважна праваслаўнага насельніцтва, каб нямец-
кія сілы ня мела істотнай апоры на месцы. Маскоўскім
прапагандыстам акцыя ў значнай меры закончылася ўда-
чаю, што давяло пасъля заходняй тэрыторыі Беларусі да
гаспадарчага краху. Беларускую дзейнасць з традыцый-
ным ёй віленскім цэнтрам фронт абмежаваў на практы-
цы да Гарадзеншчыны й сярэдніяя паласы Віленшчыны.
Натуральна, не магла яна быць так імпульсыўнай, як да
вайны, але, што галоўнае, зъмяніўся, і то моцна, ейны ха-
рактар, а менавіта, абмежавалася да рыма-каталіцкага эт-

Часопіс „Гоман”. У ім публікуваліся ўпершыню некаторыя творы Я. Коласа, М. Багдановіча, А. Гаруна і інш.

насу, што відаць па тагачасных выданьнях, друкаваных амаль выключна лацінкаю (напрыклад, часопіс „Гоман”). Тыя акалічнасыці — нядаўна пашыраная эміграцыя на сыбірскую волю й масавае „бежанства” — паслабілі дэмаграфічны патэнцыял, а затым і матэрыяльны, беларускага арэалу. У руках грамадоўскіх палітыкаў заставалася мала козыраў у контактах як з армейскім камандаваннем, гэтак і з бэрлінскімі міністэрствамі. Выхаваныя ў маладосыці, як правіла, у духу польскай культуры, усе без выключэння былі меншымі альбо большымі палянафіламі, што неўзабаве скончылася ім цяжкім расчараўваньнем. Арыентацыя на Польшчу ня мела пад сабою рэальных падставаў, акрамя як маральных спадзіваньняў, што сама яна, вызываючыся ад царскае няволі, прыйдзе з дапамогай і сувэрэнітэту Беларусі. Не прыйшла, а зъявілася з войскам, каб анэктуваць.

Што ж здарылася яшчэ да гэтага, што захавалася ў нашай стэрэатыпнай памяці як 1920 год? Трэба прызнаць, што няшмат. Беларускі рух быў вельмі малады, у арганізаванай форме існаваў усяго крыху больш за дзесяць гадоў. Калі ў 1902 годзе распаўсюджвалася ў Пецярбурзе сакрэтная адозва „Да інтэлігэнцыі”, выпушчаная Беларускай Рэвалюцыйнай партыйяй, стан дзеянняў можна без памылкі палічыць нулявым, а тая партыя ўяўляла сабою гаманлівы студэнцкі гурток, утвораны маладзюсенькім Вацлавам Іваноўскім. „Наша Ніва” праіснавала восем гадоў; іншыя — год, два. Нельга гаварыць пра сфармаваныне беларускай палітычнай думкі ў адпаведных ёй арганізацыйных структураў за такі кароткі час, выпаўнены прытым амаль цалкам культурнаю працаю.

Вацлав Іваноўскі - студэнт Тэхналягічнага Інстытуту ў Пецярбурзе

**Вацлаў Іваноўскі - студэнт
Тэхналягічнага Інстытуту ў
Пецярбурзе**

Нямецкая адміністрацыя цікавілася занятымі землямі, не а сразу зразумеўшы, што яны беларускія; трактавала іх як інтэгральную частку Рasei. Вядомы дзяржаўны дзеяч Нямецчыны Людэндорф пісаў: „*Беларус не лічыўся, палякі за бралі яму ягоную нацыянальнасць, не даючы нічога ў замен. Восеніню 1915 году хадеў я сарыентавацца ў разьмічэныні беларусаў. Спачатку літаральна нізе ня змог я іх адшукаць. І толькі пасля выявілася, што гэта цалкам распаўсюджаны народ, аднак, на першы погляд, надта палянізаваны й знаходзіцца на такім нізкім культурным узроўні, што, каб магчыма было аказаць яму нейкую помоч, патрэбнае вельмі доўгае ўзьдзеяньне на яго*”. Цылізацыйнае найперш.

Ваенныя законы — зрэшты, па абодвух бакох лініі ако паў — забаранялі якую-колечы палітычнасць. Калі палякам уяўлялася гэта ўсяго фармальнай перашкодаю, якую трэба ўмела абысыці, дык у выпадку беларускай арганізацарскай мізэрнасці — раўнялася прысуду. Архівы не выяўляюць нават дробнага съледу нейкай патаемшчыны сярод грамадоўцаў, калі ня браць пад увагу іхных пачынанняў са згоды камэнданцкай цэнзуры. У публікацыях „Гоману” прапагандавалася ідэя ўзнаўленыня Вялікага Княства Літоўскага, што свабодна зъмяшчалася ў рамках дапушчальнага; Бэрлін ня меў намераў далучаць Беларусь, задавальняючыся плянамі ўзьяднання сваёй колішній

прыбалтыскай калёніі разам з Жамойцю ды рээстрытуцыяй буффэрнага Польскага Каралеўства, каб забяспечыць прускую правінцыю ад поўдня. Тая жменька дзеячаў, што засталася ў паднімецкай Вільні: браты Іван і Антон Луцкевічы, Вацлаў Ластоўскі, Уладзіслаў Талочка, Казімер Салавей, Пётар Святаполк-Мірскі сваю

Пётар Святаполк-Мірскі

палітычную актыўнасць фактывна засяроджвалі на складаныні мэмарыялаў для пераконваныня нямецкіх вярхоў адносна сэнсу аднаўлення таго ж Вялікага Княства. Немцы слухалі, але не сьпяшаліся прызнаваць ім рацыю. За съпінамі тых шаноўных дзеячаў ня бачылі яны шырэйших грамадзкіх уплываў, значыць, і іхнай карыснасці. Рэальная палітычная вартасць асобаў спраўджалася ў арганізацыі школаў, якіх — у параўнаныні з многімі сотнямі польскіх — налічвалася нешта пад дзвеяноста (у самой Вільні — адна-адносеньская!). Акупанты выдалі забарону навучаць па-руску. Ініцыятыву а сразу перанялі ксяндзы, забараняючы вернікам пасылаць сваіх дзяцей у беларускія — груба называючы іх такімі ж рускімі. Немцы ня ўмешваліся ў гэтую калатню, якая, дарэчы, аказалася ім карыснай. Захоўвалі нэутралітэт.

Абуджаная да самастойнасці Варшава глядзела на Беларусь як на тэрыторыю, на якую будзе пашырана ейная дзяржаўнасць, сустракаючыся ў сваіх намерах з падтрымкай у маёнтках ды ў насычаных прыхільнасцю да польскасці рыма-каталіцкіх асяродзьдзяў сялянскіх і плебэйскіх масаў.

Так фіналізавалася беларуска-польскае сужыццё на працягу стагодзьдзяў. Праваслаўныя адштурхоўваліся ў абдымкі Масквы.

29. Паварот

Беларуска-польскія, як і беларуска-расейскія адносіны ўвайшлі ў новую фазу ў выніку ўзынікнення ідэі Беларускай Дзяржавы й спробы яе рэалізацыі ў выглядзе Беларускай Народнай Рэспублікі ў пачатку 1918 году. Пакуль тыя суадносіны адбываліся на ўзоруні міжкультурных, у першую чаргу, у сфэры літаратурныя й мастацтва: меліяны харктар кантактаў паміж элітамі й даволі спарадычна даходзіла ў іх да канфліктаванья, у грамадzkім пляне, зрешты, малаістотнага, бо на інтэлектуальным узвышшы нашаніўскай пары выяўлялася яно ў палеміках з польскім і расейскім друкам, найбольш яскрава ў пуб-

Менскі гарадзкі тэатар (цяпер Нацыянальны тэатар імя Я. Купалы), дзе праходзілі паседжанні Першага Ўсебеларускага Кангрэсу

ліцыстыцы Антона Луцкевіча, Вацлава Ластоўскага ды іхных прыхільнікаў, а і ў паэзіі Янкі Купалы. Адначасна будавалася паразуменіне, з польскага боку экспанаванае Леанам Васілеўскім, Баліславам Ліманоўскім і іншымі сацыялістамі. Нямала паспрыяў гэтаму ў малады Юзэф Пілсудскі напярэдадні XX стагодзьдзя. Падобныя эпізоды аднадумства зь некаторымі прадстаўнікамі расейскай новай палітычнай клясы гэтак жа скончыліся ў адзін гісторычны момант, з той розніцай, што магчымае тут устанаўленыне вельмі даўгіх даты — гэта нач з сямнаццатага на васеннаццатага сьнежня 1917 году, калі бальшавікі разагналі ў Менску Першы Ўсебеларускі Кангрэс (дарэчы будзе зазначыць: арганізаваны зь іх жа згоды пры іхнай фінансавай дапамозе).

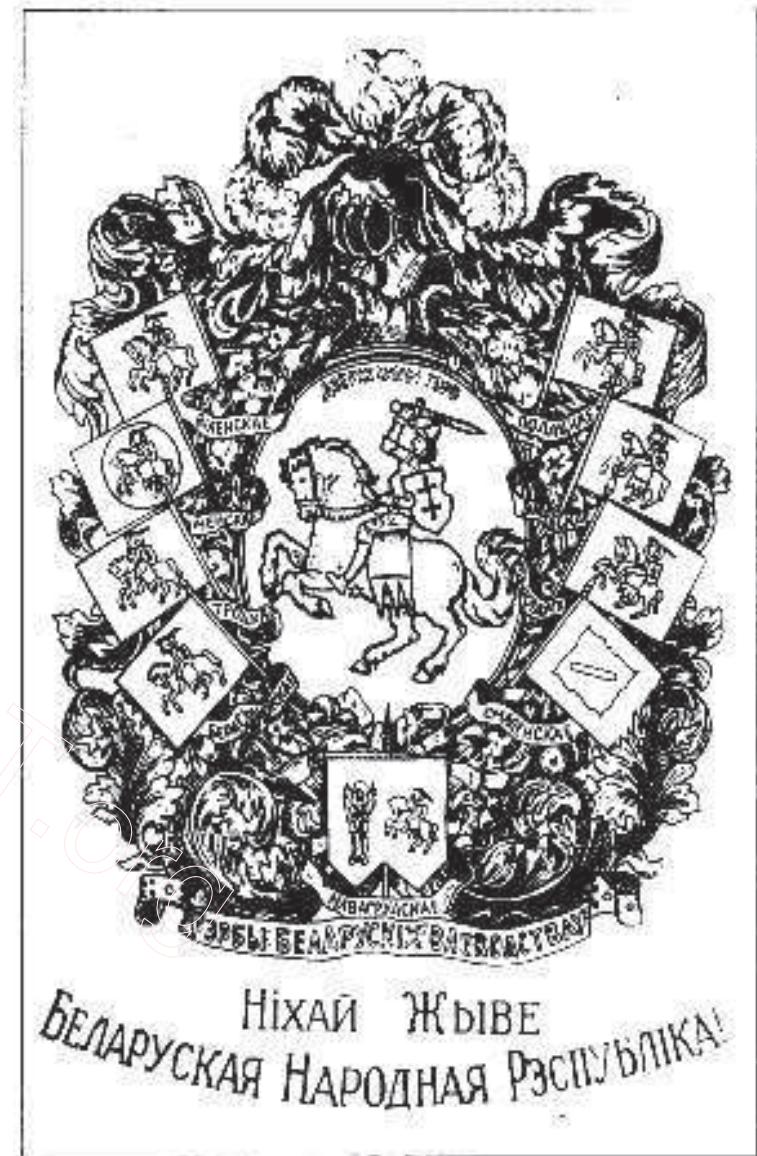
Што выклікала такі паварот, ізаляванасць далейших імкненняў беларусаў, якія дагэтуль карысталіся не та-кою ў малю падтрымкай у высокакультурных асяроддзізах Варшавы й Пецярбурга? Неабходна тут звязаць увагу на факт абвяшчэння Беларускай Народнай Рэспублікі, на прыняты 25 сакавіка 1918 году акт незалежнасці Беларусі. Справа зусім ня ў тым, што была гэта дзяржава-эфэмэрыда, ініцыяваная пры талерантным маўчаныні дзесятай нямецкай арміі; ня йначай жа фармаваліся Летува, а нават Польшча, ня кажучы пра іншыя краіны Прыбалтыкі. Цуд прышэсця вобразу Беларусі з вышыняў Парнасу да народу спарадзіў шокавы стан у грамадzkіх масах суседніх дзяржаўных утварэнняў, абсолютна непадрыхтаваных у сваёй гісторычнай съядомасці да магчымай асобнасці гэтай тэрыторыі — ад Дзьвіны да Прывіслы й ад Дняпра да Буга. Варшаўскі ўрад быў бы літаральна зьмечены з палітычнай сцэны праз пяць хвілінай пасля дыпляматычнага прызнаньня Менску; гэтак жа й пецярбурскі! Пры tym Польшча ясна ўсьведамляла сабе, што Расея ня згодзіцца на ейную самастойнасць, дзеля якой патрэбная была аж ваенная катастрофа, поўны ўпадак царызму. У падрасейскім Польскім Каралеўстве сур'ёзныя палітыкі рабілі стаўку на аўтаномію, што ў Царскім Сяле прымалася як максымум пастулятаў палякаў.

Беларусы меліся значна горш. Іх не прызнавалі самастойнай нацыяй. Перанялі гэты погляд і бальшавікі, апантаныя намерам сусьветнай рэвалюцыі. Першы Усебеларускі Кангрэс ня ставіў сабе за мэтu адараць беларускія губэрні ад Рәсей; пераважаў на ім настрой еднасці зь ёю, але на аўтаномных правах. Здавалася б, больш сыцілія патрабаваныні проста кампраметавалі б Кангрэс... Антыбеларускі экстремізм камісараў даў супрацьлеглы вынік. На жаль, гэтым урокам не пакарысталіся палякі, генэральна прыгрымліваючыся традыцыйнай у іх лініі барацьбы з Москвою па-над галовамі сумежных зь імі народаў. Ці маглі яны пайсьці з духам часу? — гэта вельмі істотнае пытаныне.

Начальнік Польскай Дзяржавы Юзэф Пілсудскі, уступаючы з арміяй у верасьнёвы Менск 1919 году, атрымаў у свае рукі ўсю беларускую карту. Пасля чырвонагвардзейскіх жахаў віталі яго там сапраўды як вызваліцеля, са званамі ў касцёлах і ў цэрквах. І што ён з бойкім козырам зрабіў? Прайграў, быццам малавартую дзесятку... Узamen жа за надзею на моцнае плячо Польшчы, паўстаўшай да свабоды, беларускаму прадстаўніцтву не была аказана на практицы ніякая адчувальная дапамога. Ягоны лялялізм, як пісаў Леан Васілеўскі, прыйшоўся Бэльвэдэру дарма. Даходзіла да такіх абсурдаў, што польская часовая адміністрацыя, усё роўна быццам бы насуперак сваім інтарэсам, забараняла навучаныне ў беларускіх школах, арганізоўваючы на іх месцы... расейскія, каб неўзабаве мець адназначны аргу-

ВОСИП ПІЛСУДСКІЙ
Глаўнакомандуючы войска і Начальнік Польскай Рэспублікі
Беларуская паштоўка
зь Юзэфам Пілсудскім

Паштоўка Беларускай Народнай Рэспублікі

мэнт пераўтварыць іх у польскамоўныя, як не падлягаючыя адыйшоўшай імперыі. Знаходзіліся дзеля гэтага лёгкія, аб'ектыўна слушныя, апраўданыні: адсутнасць адпаведных беларускіх кадраў настаўнікаў, нацыянальнай адміністрацыйнай сеткі, урэшце й важнага ў партнэрстве вайсковага патэнцыялу. Усё праўда, але змарнаваны польскім супернікам маскалёў шанец можна назваць блізарукасцю Варшавы, якая магла ж трывала асесыці ў той старажытны, усяляк падтрымліваючы адраджэнніе Беларусі. Няўжо бракавала ёй розуму і дальнабачнасці? Не, нельга дакараць яе ў неінтэлігентнасці. Прычына гэтага куды банальнейшая, вядомая цяпер кожнаму, і варта яе толькі сформуляваць: тыповы паляк глядзеў на Менск, Гроднё, Ліду, Слонім, Берасьце, а й на Магілёў, Віцебск і Гомель, як на забраныя царом у даўняй Рэчы Паспалітай. Ягоную непахіснасць у гэткім перакананыні дадатковая ўзмацняла значная польская меншасць, якая курчылася да дробных працэнтаў не бліжэй як за наваградзкай радзімай Адама Міцкевіча ці ваколіцай Убелі Станіслава Манюшкі. Лягер Пілсудскага быў пры гэтай калодзе картаў бездапаможны, калі не хацеў рызыкаваць атрыманнем кляйма здраднікаў Прывіслянскай Айчыны. Летувіская Рэспубліка са сталіцю ў Коўне альбо Латвія ўтрымлівалі не таму — прыгадаем для аналёгіі — што здолелі арганізацца за нямецкія гроши ўласныя палкі й дывізіі; за імі стаяў Бэрлін у працэсе Вэрсалльскага трактату. Іншай — легіёны й уланская кавалерыя ліквідавалі б малых сувэрэнаў на працягу некалькіх сутак інтэнсyнага ўдару на Жамойць і Інфлянты (генэрал Люцыян Жалігоўскі захапіў тады Вільню за адну ноч, амаль бяз стратаў, кароткім паходам цераз прынёманскія лясы).

Трактоўка Беларусі як часткі Польшчы існавала здаўна і ў расейцаў (з чым па-свойму змагаўся Міхаіл Мураўёў-Вешалынік). Вырашыла пра гэта дамінанта культуры палякаў ад паловы XVII стагодзьдзя. На здаровы розум беручы, аднак не павінна было гэта завяршыцца анексіянізмам. Але, палятыка — гэта гульня матэрыяльных сілаў, а не інтэлекту.

30. Эліты

Паранаічнасць ситуацыі Беларусі ў пэрыяд вырастання яе з этнічнасці ў палітычнасць геніяльна паказаў Янка Купала ў камэдыі *Тутэйшыя*. Ён настаяў зь ёю, відаць, заўсёды, а закончыў у жніўні 1922 году, маючы агляд здалёку гарачых падзеяў вайны й рэвалюцыі. Ужо ў *Паўлінцы*, створанай маладым Купалам, прагледжаюцца пасылайшыя матывы ў *Тутэйшых* (хочь бы ў дзеючай асобе Быкоўскага). Гэта важная лектура для зразуменія анатоміі адносінаў палякаў і расейцаў да беларусаў (можна дадаць і *Дзіве душы* Максіма Гарэцкага).

Такім чынам наша літаратура, як і кожная ў пару нацыянальна-мастацкай съпеласці, узяла таксама свой палітычны голас. Менавіта мастиакасць слова, як ніякі іншы сродак экспрэсіі чалавека, праяўляе адчуваныне сынтэзу лёсу. Гэта заўважаеца ў дачыненні да ўласнай творчасці, да ўласнай культуры. Яе веліканы ў пачатковы пэрыяд дзяржаўнага будаўніцтва натуральным чынам выконвалі ролю лідэраў, пераважна з-за адсутнасці прафэсійных палітыкаў: як калыскі новае Польшча ўзвышалася магутная постаць Ігнацы Падэрэўскага, вядомага піяніста, які прыняў на сябе функ-

Ігнацы Падэрэўскі

цыю першага ў яе гісторыі прэм'ер-міністра; на пасаду прэзыдэнта Ўкраіны паклікалі яе гісторыка Аляксандра Грушэўскага; замежных інтарэсаў Летувы даглядаў паэт Оскар Мілаш, той францускамоўны, і гэтақ далей. Усе тыя выдатныя людзі даволі хутка засталіся ў дурнях — як толькі надышла стабілізацыя. Зъявіліся сапраўдныя майстры інтырыгі й камбінацыяў, якія занялі месцы па-ідэалістычнаму натхнёных ідэолягаў. Старшынёю Народных Міністраву Беларускай Народнай Рэспублікі стаў Антон Луцкевіч, глыбокі гісторык, публіцыст, дзеяч, але не палітык: у ніводнай акцыі ня змог дабіцца ўдачи.

Пры аналізе сьвежых элітаў устаючай з каленяў Беларусі чамусыці пакідаецца па-за ўвагаю іх канфэсійнае дысацыяльна-культурнае паходжаныне. Крыстына Гамулка з Гданська нядаўна ўстанавіла, што непрапарцыянальна вялікі ўздел у іх мелі асобы рымска-каталіцкага хрышчэння, гадаваныя ў маладосьці на культурных палякаў (звыш паловы, калі ўзельная вага гэтай канфэсіі ў краіне не перавышала дваццаці пяці працэнтаў). Зъява аказалася невыпадковай, надта трывалай — працягнулася ажно да канца XX стагодзьдзя; таксама ў пачатку постсавецкай Рэспублікі Беларусь амаль усё яе вярхоўнае кірауніцтва, уключна з апазыцыйным, было каталіцкага паходжання. Глумачэнъне гэтага даволі простае: беларускасці патрэбнае пачуцьцё адчужанасці найперш у сутыкненні

з досыць набліжанай псыхалягічнай і мэнтальнай стыхіяй расейцаў, што ня так машынальна даеца праваслаўнаму. Па законе кантрасту атрымлівалася так, што адны былі надзвычай чуйнымі на праявы русыфікацыі, а другія — палянізацыі. Гэткі дуалізм недацэнъваеца, а ён жа ў выразней меры абув-

Антон Луцкевіч

моўлівае барацьбу за выратаванье душы беларускай, за некаляніяльную будучыню для гэтай зямлі. Трапна запрымеціў гэта Янка Купала, надзяліўшы аднаго з герояў камэдыі *Паўлінка* ўлюбёным троеслоўцам *вось-ци-да*. Роўнага яму Якуба Коласа, вось, цяжка каму вінаваціць у антыпалянізьме, затое аж густа ў яго ад крытычных выказваньняў у адраджэніі (вядома, у перадстаўніцтве прамаскоўскага веравызнанія, перажываў ён супрацьлеглу, чым Янка Купала, індактрынацыю). Канец палянафільству паклала сама польская ўлада, не зрабіўшы адэктатных да новага становішча высноваў. Юзэф Пілсудскі прыйшоў у Беларусь з арэолам таго добра гдуха, які дазволіць самой выказацца, чаго ёй трэба. Духоўны грунт дзеля гэтага быў падрыхтаваны немцамі, калі фэльдмаршал Гіндэнбург у 1916 годзе даў асобны загад аб раўнапраўнасці мовы беларускай з польскай і нямецкай у тутэйшай акупацыі, гэта значыць, на Гарадзеншчыне й Віленшчыне (друкаваліся пабеларуску афіцыйныя дакументы, пашпарты, падручнікі для школаў, адміністрацыйныя адзнакі). У такой атмасфэры 12 лістапада 1919 году пачалася сэсія ўраду Беларусі, Рады Рэспублікі. Адзін зь яе лідэраў, Язэп Варонка, згадвае ў сваіх успамінах, што зъехалася ў той дзень у Менск мноства палітыкаў, у іх ліку й група дэлегатаў ад польскай меншасці. Быў перавыбранны склад Прэзыдыюму Рады й Кабінэту Міністраў ды вынесены „энэргічны пратест супраць польскага гаспадарання ў краі”.

На рэакцыю камандаваньня легіёнаў не давялося доўга чакаць: усе былі аўвінавачаныя ў незаконным дзеянні, большасць актыўных удзельнікаў зъез-

Язэп Варонка, старшыня Народнага Сакратарыяту

ду была арыштаваная й пасаджаная ў вязыніцу; рэшта ўцякла, пераважна ў Летуву. І, што знамянальнае, утворана на гэтае месца марыянэтачная Найвышэйшая Рада Беларусі, апныуўшыся ў палітычнай пустцы, неўзабаве са-мараспусыцілася. Язэп Варонка кампэтэнтна піша ў эміграцыйнай брошуре *Беларускі рух ад 1917 да 1920 году*: „Расхвалены праект арганізацыі беларускіх частак у польскай арміі, атрымаўшы высокую згоду Начальніка Рэчы Польскай Паспалітай і распаўсюджаны яничэ ў восень 1919 году, да студзеня 1920 году на даў ніводна-га салдата, ніводнага беларускага штыха”.

Арыентацыя на Польшчу канчаткова ўпала, а палянавілы кваліфіковаліся ў здраднікі справы.

Памылкі Варшавы выкарыстаў Ленін, якому — у адрозненіи ад Пілсудскага — настолькі нескладана было манёўраваць, што меў ён у руках дыктатарскую ўладу й катэгарычна, шмат не тлумачачы, прымусіў бальшавіцкі цэнтар узяцца за будаваныне менавіта Беларускай Савецкай Сацыялстычнай Рэспублікі. Даходзіла да кур'ёзаў: у гэтай падсавецкай нацыянальнай дзяржаве, асьцярожна абмежаванай да шасьці паветаў Менскай губэрні, беларусы былі пазбаўленыя якіх-колечы ўплываў; пару з іх, з камуністычнай арыентацыяй, амаль не расстралілі! Тым на менш, тая каньюнктурная акцыя паступова набыла сур'ёзны характар — узынклі нацыянальныя вайсковыя фарміраваныні, а з грамадзкага жыцця была выведзеная расейшчына. У сярэдзіне дваццатых гадоў пераяжджалі ў Менск беларускія эміграцыйныя дзеячы ды займалі нямалаважныя дзяржаўныя пасады; узынікаў сапраўдны Беларускі Дом, да якога былі далучаныя: Гомельшчына, Магілёўшчына, Віцебшчына. Апавешчаная ў 1918 годзе Беларусь усё ж на зынікла цалкам з палітычнае мапы.

31. БССР

У пачатку вясны 1921 году Польшча падпісала ў Рызе мірны трактат з Савецкай Расеяй і Савецкай Украінай, на падставе якога была ўстаноўлена мяжа па Стоўпцы. Адбыўся падзел Беларусі, тэрыторыю якой раска-лолі амаль напалову. У рыхліх перамовах, а працягну-ліся яны каля пяці месяцаў, ад восені 1920 году, не прынялі ўдзелу ніякія беларускія прадстаўнікі: ні бальшавіц-кай арыентацыі, ні тым болей дэмакратычнай. Украіну дзялілі прынамсі пры згодзе яе чырвонага ўраду; беларускае ж пытаныне нават і не пазначанае ў трактатных дакументах (замест аховы правоў беларусаў, што апнуліся пад Польшчу, гаварылася пра гарантні расей-скаму насельніцтву, украінскаму). Вось так былі патрак-

Прапагандыстская паштоўка з 1921 году

таваныя амбіцыі нашага народу, які захацеў быць сабою. Пад гэтым прысудам бачыцца й подпіс Леана Васілеўскага, будучага ў складзе польскай дзяржаўнай дэлегацыі. Знамянальная дэталь.

Польска-беларускія адносіны страцілі важную сваю рысу, менавіта, салідарнасць у супраціве маскоўскаму імпэрыялізму. Гэтая звязка ўжо не аднавілася. Наадварот, пасыля трактату ў Рызе пашырыўся ў беларускіх элітах комплекс сірочасыці, зрады інтэрэсам Беларусі з боку суседніх дзяржаваў, асабліва балоча адчувальны на лініі контактаў з палякамі. Але важнейшым клопатам Варшаве ў той момант быў канфлікт з Летувіскай Дзяржаваю за гэтак званы Віленскі Край; летувісам удалося дабіцца некаторай міжнароднай падтрымкі ў іхных прэтэнзіях на Вільню ю цэлы рэгіён.

Стан дэфэтызму, альбо й роспачы ў асяродзьдзі палітычных беларусаў скончыўся ў 1922 годзе, калі ўзънялася новая хвала актыўізму. На савецкім баку заварушыліся ўлады вакол будаўніцтва Беларускай Рэспублікі, як прыгоднай між іншым у фікцыйнай ролі адной з заснавальніцаў СССР.

Газэта „Савецкая Беларусь” з тэкстам Дэкларацыі аб абавязчэнні незалежнасці Беларускай ССР.

У Заходній жа Беларусі адшумелі ўсенародныя выбары ў польскі парламэнт, у выніку якіх сфармаваўся неўзядзікі, але затое дынамічны дэпутацкі Беларускі Клуб, уз началены славутым потым Браніславам Тарашкевічам. На сытуацыю паабапал стаўпцоўскага кардону ўсё яшчэ моцна ўплывала нядыўняе Слуцкае паўстаньне ў зазімак з дваццатага на дваццаць першы год, як і дзейнасць Беларускага Цэнтра ў Вільні, які досьць удала разбудзіў заходнебеларускі партызанскі рух, хоць і зь відочнымі намаганнямі ў ім бальшавіцкага Менску перахапіць ініцыятыву. Няды́ча зь незалежнасцю Беларускай Народнай Рэспублікі ў 1918 годзе — цалкам, зрешты, зразумелая з пэрспектывы сёньняшняга часу — спарадзіла вялікае замышланьне, якое ў сваім крайнім выглядзе наглядалася менавіта ў першыя дваццатыя гады.

Антыбальшавіцкае паўстаньне на Случчыне ўспамагаў зброяй і амуніцыяй польскі армейскі штаб у Баранавічах; на Палесьсе праводзіў свае ваенныя аперацыі генэрал Станіслаў Булак-Балаховіч, таксама не без прыхільнай падтрымкі Юзэфа Пілсудскага. Аднак, ці

Сыцяг 1-га Слуцкага палка стральцоў збройных сілай БНР

ў Бэльвэдэры ўсур'ёз разылічвалі на нейкія трывалыя рэзультаты тых акцыяў, ці ўсяго толькі на часовы іх ды-вэрсійны ўжытак? Не засталіся ў даўгу й саветы, закідаючы ў польскі тыл, у палескія й прынёманскія пушчы, групы беларускіх інсургентаў, пакуль у 1923 годзе не ўмяшалася Масква, даўшы загад спыніць узброеную правакацыю, якая магла ж давесыці да разыні й небясь-печнага для галоднай Рәсеі выбуху другой вайны з Польшчай. Так паслужыліся беларусамі камуністы. А як спатрэбліся яны ковенскай Летуве? Вельмі падобным чынам. Як інструмент для барацьбы за яе інтэрэсы. У той час у Коўне была прыдумана ідэя гэтак званай Вялікай Літвы, у рамках якой заходнебеларускія воласыці атрымалі б шырокую культурна-палітычную аўтаномію. Утопія і савецкай, і летувіскай канцепцыі адараўца ад Польшчы яе „Крэсы” была і ў туго эпоху дастаткова ясная кожнаму думаючаму; Варшава дамаглася, чаго хацела, не рацыямі альбо аргумэнтамі, але сваімі шматлікімі штыхамі ды карабінамі. Дзяржаўныя мэты вызначылі кулямёты.

Генэрал Станіслаў Булак-Балаховіч
(пасярэдзіне) са сваім штабам

Не агентурная, але сапраўды нацыянальная думка высьпівала ў Беларускім Клубе парламэнту Рэчы Паспалітай. Рабілася ў ім стаўка на аўтаномію са сталіцою ў Вільні. Яе рэалістычнасць хутка аказалася пад пытальным знакам у кантэксьце ўпартай нерэалізацыі Польшчай унутранай самастойнасці ўкраінскай Галіччыны, хоць і афіцыйна абвяза-лася яна дзеля гэтага на эўрапейскім форуме, чаго дамагліся львоўскія палітыкі ў прадстаўнічых ворганах Лігі Нацыяў.

Тупіковасыць беларускае карты ў міжнародным по-кэры завяршылася ліквідацыяй пралітоўскага Беларускага Цэнтра ды ягонай антыпольскай падпольшчыны на Віленшчыне з Гарадзеншчынаю. Гэтак жа заціхлі прапольскія сілы, сымбалем якіх стаў генэрал Станіславаў Булак-Балаховіч (здолеў ён сваіх вэтэранаў уладка-ваць на працу, напрыклад, у лесапільніх Белавежы...) А пра аўтаномнасць Заходніяй Беларусі Браніслаў Тарашкевіч сказаў у польскім Сойме, што была гэта яго кароткачасовая наіўнасць. Што было рабіць у такой безвыходнай сітуацыі? Зноў павярнуць свой позірк на Рәсею ды падпарадкованы ёй Менск, што й здарылася. За гэта чарговы раз заплацяць страшэнную цану беларусы, але разам зь імі й палякі. Нічога няма дарма ў гісторыі (лішні раз пацьвердзілася гэта ў 1939 годзе, 17 верасня).

Капітан Мікола Дзямідаў
(адзін з афіцэраў войскаў
ген. Булак-Балаховіча)

Сумны раздум пра польска-беларускія судносіны падсоўвае разуму й такую навуку: нацыянальны эгайз у дачыненях з суседзямі заўсёды даводзіць да самотнасці, а ў выніку яе — і да катастрофы. Могуць не разумець гэтага простыя людзі, але не інтэлігэнты, соль нацыі.

Приказъ батьки.

Я Атаманъ Народной Добровольческой
Армии приказываю красному воинству и
русскому населению:

1) Приниматься за вспомогательную армию: приступаться къ деревнямъ, къ красной армии и белорускимъ армиямъ и вырывать солдатовъ изъ коммунистовъ.

2) Не стрелять по женщинамъ. Стрелять — когда въ лицо въ лицо, а самъ стрелокъ не буду.

3) Понимать, что въ Народной армии и отрядѣ красныхъ большевиковъ нечестиво.

Я живу въ царской и не въ большевикской России, а въ своемъ и слѣбѣ для этого: первая за меня Великимъ Императорскимъ Собраниемъ.

И не толкую: не граблютъ, не насилютъ.

И хочу жить, вернуть постепенно свободу.

Я хочу спасибъ гражданскому винцу, а для этого надо реформировать среднюю армию и загнать ее въ долину.

4) Знайте у меня своячина, потому что злая. За службу я склону извинения, за обманъ насилия и злобу къ нациямъ.

Любый человекъ грабитъ не чинъ это злость, потому и грабятъ.

О! Всехъ! Кто хочетъ жара, горяча, глади и тепла, смѣло имъ имъ!

Извините революционера — онъ не вѣрь.

Нашъ миръ скрѣпъ измѣнъ красногвардейцамъ.

Все помните меня.

Я хочу имъ помочь, какъ паромъ въ ихъ израсходахъ.

До свиданія, гражданская Россия.

НАРОДНАЯ ДОБРОВОЛЬЧЕСКАЯ АРМИЯ

Атаманъ Народной Добровольческой Армии
Генералъ Балакъ

Булакъ-Балаховичъ

Загад генэрала Станіслава Булак-Балаховіча зь лістапада 1920 г.

32. Глумленъне

Палітычнае становішча нязменна абумоўлівае таксама ўзаemныя сувязі ў сферах духоўнасці. Гэта аксіёма.

Дваццацігодзьдзе паміж Першай і Другой Сусьеветнымі войнамі вызначылася ў беларусаў парадоксам бурлівага разъвіцця іх культуры з адначаснай дэгенэрацыяй палітычных памкненняў. Прыхына гэтага ў tym, што культура стваральнай актыўнасці вальней паддаецца тэруру ўлады, чым менавіта палітычная, якую прасыцей перапыніць, хоць бы паліцэйскімі сродкамі. Паказаў гэта пераломны 1930 год, у які ўжо сядзела ў вязыніцах большасць нацыянальных дзеячаў па абудвух бакох польска-савецкага кардону, але тая першая хвала арыштаў яшчэ мала кранула якраз творцаў.

Пад канец міжваеннага пэрыяду аказалася, што абедзьве дзяржавы, якія так згодна ў Рызе падзялілі паміж сябе Беларусь, зрабілі ўсё, каб яна болей не паднялася. Чаго дапусціўся сталінізм, мы ведаем. Нельга з ім парадунуўваць польскі рэжым, які харектарызуваўся тыповай у тыя часы нормаю єўрапейскай цывілізацыі: не было пры ім ні масавых забойстваў, ні дэпартацыяў, ні расстрэлаў без суду. Усё беларускае глушылася адміністрацыйнымі мэтадамі, захоўваючы аднак законнасць — дзесяцігадовыя прысуды ў СССР былі мінімальнымі, а ў Польшчы здараліся рэдка й лічыліся цяжкімі; а канцэнтрацыйныя лягер быў толькі адзін, невялікі, на пару тысячяў чалавек, у Картуз-Бярозе.

Гістарычныя досьледы выявілі дакладную залежнасць антыхбеларускіх пачынаньняў Варшавы тае пары ад адно-

сінаў Крамля да Беларускай ССР. Глумленыне энкавэдыстамі менскіх элітаў неадкладна выкарыстоўвалася Варшаваю дзеля далейшага скарачэння культурна-нацыянальнага жыцьця ў Заходній Беларусі. Здавалася б, павінна ж адбывацца наадварот: паяўляўся неспадзяўны шанец прыхіліць беларусаў. Але тагачаснай Польшчы яны былі непатрэбныя. Напярэдадні 1939 году настолькі паўсюдна супрацьстаўляліся заходнебеларусы, што зынклі нават ілюзорныя магчымасці на нейкае паразуменыне зь імі ўрадавых колаў. Сталася як сталася, і неўзабаве густа пасыпаліся высокія рахункі адным і другім. Вынік гэтага няцяжка было прадугледзець: Польшча была прымушаная назаўсёды пакінуць шырокую паласу ад Чорнага мора да Балтыйскага, а цяпер выпхнутая зь яе й Расея.

Варта спакойна ўдумацца ў туго эпоху й спрабаваць знайсці адказ на пытаныне, ці даваенная Польшча была

ўстане весьці на тых „Крэсах” іншую, чым каляніяльную, палітыку? Аналізы яе гаспадарчага патэнцыялу паказваюць, што — не! Хапала ёй грошай толькі на павелічэнні ў чатыры разы паліцыі ва ўсходніх ваяводзтвах. Свайго роду афрыканізацыя гэтай тэрыторыі выклікала вялікую прыцягальнасць ідэяў камунізму, якія — што таксама харектэрнае — ня мелі істотнай папулярнасці сярод карэнных палякаў у глыбіні краіны. Без гаспадарчай інтэграцыі гэтая землі заставаліся штучна далучанымі да польскай дзяржавы, а працэс іх паляніза-

Вокладка
„Беларускай граматыкі”
Браніслава Тарашкевіча

цыі праходзіў надта павярхоўна, абмежаваны да нешматлікіх адукаваных адзінак і да гарадзкога пралетарыяту, у якім пераважаў прышлы элемэнт зь перанаселеных заходніх прамысловых акругаў.

У галіне літаратуры й мастацтваў гэтак жа не знаходзім съядоў партнэрства. Вільня — як цэнтар культуры — наўбыла амаль выключна польскае ablічча. Беларускі Парнас даўно перасяліўся ў Менск, а на апусціцелым па ім месцы ледзь бачна рунелі сям-там маладыя таленты, фактычна, пачаткоўцы, якім не было ўпоравенъ нават з тутэйшым пісьменніцкім асяродзьдзем, ня кажучы ўжо пра варшаўскае. Максім Танк, Міхась Машара, Міхась Васілёк, Натальля Арсеньева, Валянцін Таўлай, Піліп Пестрак — усё гэта прозывішчы, пра якія гаварылася як пра абнадзейваючыя, але ня болей. Час ад часу друкавала іх творы люблінская „Камэн” альбо львоўскія „Сыгналы”, нешта зъмяшчалася і ў „Атэнэуме”. Гэта элітарныя часопісы, без заўважальна-га грамадзкага значэння.

Да сумнага сымбалю тае сітуацыі належыць постаць Браніслава Тарашкевіча, беларускага велікана, але й асобы з польскай культурай. Клясычны эўрапеец, стваральнік *Граматыкі беларускай мовы*, пецярбурскі прафэсар, палітык, літаратар (пераклаў *Пана Тадэвуша, Іліяду*), права-дыр славутай Беларускай Сялянска-Работніцкай Грамады, сябар варшаўскіх міністраў, добры знаёмы Юзэфа Пілсудскага, парламэнтар Рэчы Паспалітай, індывідуальнасць, якую ахвотна віталі ў салёнах польскай сталіцы. Верыў ён, што ўдасца нешта карыснае ўчыніць для Заходній Беларусі. І расчараўваўся да самуткага дна. У 1925 годзе ўхапіўся апошній надзеі, не пазбаўленай некаторай рэальнасці: звязаўся з камуністычным ру-

Браніслав Тарашкевіч

хам, з маскоўскім Інтэрнацыяналам. Адварнуўся ад Польшчы, але не ад яе культуры.

Не прадугледзеў дзізвюх рэчаў: таго, што Варшава зьнішчыць яго толькі палітычна, а Масква яшчэ й фізычна — выстралам у патыліцу 29 лістапада 1938 году.

Усюды, дзе зявіўся камунізм, лягалі покатам у пясок мільёны людзей. Польшча з культам Пілсудскага не была камуністычнай, а спачатку нават і не нацыяналістычнай. Але, лёгіка гісторыі непазбежна выводзіла народы на эшафот сатрапаў. У верасьні 1939 году ў Берасьці супрэсаліся дзівье арміі, якія затапталі Польшчу: савецкія камандзіры стукнуліся чаркамі зь нямецкімі, супольна прынялі парад войскаў. Гэта не было вызваленіне Заходняй Беларусі, гэта быў падзел Эўропы па лініі ракі Буг. Польшча была высьмейная як часовая дзяржава; у Крамлі падумвалі аб савецкіх танках на бульварах Парыжа, а ў Бэрліне плянавалі адкінуць Расею за Урал, у сыбірскую бяскрайнасць, адкуль доўга не паявіцца на белы съвет... Беларусі мела ўвогуле ня быць.

Парад „пераможцаў”. Бярэсцце, 22 верасня 1939 году

33. Апошніе

Цалкам сапсаваліся адносіны паміж беларусамі й польскамі ў 1939 і наступных гадох. Мала лепшымі зрабіліся яны й да расейцаў. Савецкая ўлада мела той чартуюскі талент, што паспрачала ўсіх з усімі. Прыйшып клясавай нянявісці як фундамэнт наступальнага камунізму ўчыніў з паляка крыважэрнага ворага tym лягчэй, што зьяўляўся ён тут пераважна панам, а з расейца — энкаўэдоўскага рабаўніка, непаголенага й галоднага, які ўсю ноч будзе піць з табою ў тваёй хаце, каб раніцай выправіць цябе ў Сыбір, на гэтак званыя „белыя мядзьведзі”. Стан шызафрэніі ў гэтых судносінах стварыла афіцыйная пропаганда Масквы, у якой поўныя вусны было дружбы да польскага рабочага й селяніна, калі на практицы таго рабацягу перлі ў быдлячы вагон і, разам з жонкаю й дзеткамі, кіравалі ў гулагаўскія лягеры. Беларус мог страціць розум — любі паляка й ня вер яму, любі расейца ды бойся яго!

У Беластоку заснавалі першы ў ягонай гісторыі стацыянарны тэатар, і аказаўся ім менавіта польскі, пад кіраўніцтвам віленскага актора Аляксандра Вянгеркі. Пачала выходзіць і польскамоўная штодзённая газэта „Вольная Праца”. Аднавіліся школы. Беларуская ССР, пашыраная аж пад Варшаву, да сутокаў рэк Буг і Нараў, уяўляла сабою даволі дзіўны дзяржаўны арэал, на якім у заходніх вобласцях спаквала дамінавала польская культура, прыглушаная маскоўска-расейскай адміністрацыяй, пад беларускім па-

казным гербам; на ўсходзе ж дагарала беларушчына, затаптаная імпэрскім ботам. А ўсё гэта ў цэласці называлася Беларусій. Ні то на съмех, ні то на правакацью... Такога каляніялізму съвет яшчэ ня зьведаў, каб прымушаць народ дзякаваць за няволю. І то шчыра, часта.

Якія ж тады маглі быць узаемныя сувязі ў літаратуры альбо ў мастацтве, калі, напрыклад, зь некалькіх сотняў беларускіх літаратаў засталося на свабодзе дакладна ўсяго трынаццаць; а за палітычны анекдот даставалася славутыя „дзеяць грамаў у патыліцу”? Быў забіты ў менскай „Амэрыканцы” Браніслаў Тарашкевіч. Недзе звар’яцеў ад катаваньня ў Цішка Гартны (Зыміцер Жылуновіч). Рыхтавалі канец вялікаму Янку Купалу. Варушыўся пясок ад недастраляных у Курапацкім ляску. Зынішчалася ўсё разумнае. Заставаліся ў жывых ідыёты і безгаловыя служакі.

Куды йшоў съвет у пачатку саракавых гадоў XX стагодзьдзя, праз пяцьсот гадоў пасля Францішка Скарыны, праз век пасля Адама Міцкевіча, атруchanага царыстамі

Польская штодзённая газета „Вольная Праца”

ў Канстантынопалі, і Аляксандра Пушкіна, застрэленага над Чорнай рэчкой пад Пецярбургам?

Але не бывае такое ночы, каб не настаў ранак, а потым і дзень. Трагедыя нямецкай акупацыі зноў дала штуршок да яднання народаў. Паўтарылася нешта накшталт перажытай супольна з палякамі царскай тыраніі. На жаль, з падобнымі вынікамі. Польскі эміграцыйны ўрад, адчуваючы магутную падтрымку з боку альянтаў з антыгітлерскай кааліцыі, Англіі ў першую чаргу, не схіляўся да зъмены свайго бачаньня Беларусі ды ейных праблемаў. Цывёрда вызнаваў дух Рыскага трактату, што перакрэслівала магчымасць палітычнага паразумення. Вацлаў Іваноўскі, той самы, які стаяў ля калыскі Маладой Беларусі, заняў пасаду бургамістра сталічнага Менска ў арганізаваным Бэрлінам, тэрытарыяльна аблежаваным, Камісарыяце Беларусі. Маючы аўтарытэт у нацыянальных элітах, гэты беларускі прафэсар Варшаўскага Палітэхнічнага Інстытуту быў у стане нямала зрабіць дзеля будавання беларуска-польскага саюзу; карыстаўся даверам таксама ў вядучых колах тайной Арміі Краёвай. Як съведчаць цяпер архіўныя дакумэнты, акцыя забуксавала ва ўрадавых кабінэтах лёнданскай эміграцыі санацыйных палітыкаў. Трэба было ім пераскочыць дагэтуль завысокае — прызнаць існаванье Беларусі! І як наступства гэтага — дыскутуваць пра яе дзяржаўныя межы, больш альбо менш адступіцца пры tym ад пастановаў у Рызе з 1921 году, што мусіла азначаць прасоўванне тэрыторый Польшчы на заход, за кошт Нямеччыны, аб

Партрэт Вацлава Іваноўскага аўтарства Пётры Сергіевіча, 1943

Радаслаў Астроўскі,
прэзыдэнт Беларускай
Цэнтральнай Рады,
(пачатак 1944 году)

і ў Маскве доўгя хваліліся не сваёй работай, не адразу спахніўшыся, што гэта не прыносіць славы ў вачох патрыятычна настроеных слаёў насельніцтва. Гэтая съмерць, якая мела месца пры поўным маўчаныні польскага Лёндану, прагучала жалобным рэквіемам апошняе спробы пайсьці сумесна з палякамі. Ад гэтага моманту ў пытаньнях Беларусі на міжнародным форуме чуўся адзін голас — з грузінскім акцэнтам маналёгі Ёсіпа Вісарыё-навіча ў Ялце, і пасыля, калі Беларускую ССР ўзвысілі ў Сан-Францыска да элітарнага кола дзесяці дзяржаваў-заснавальніцаў Арганізацыі Аб'яднаных Нацый.

Няцяжка зразумець, што гісторычнае далучэнне Беларусі да Польшчы было немагчымае. Погляд палякаў на яе як на нераздзельную правінцыю настолькі трывала ўсея ў съведомасць розных пластоў насельніцтва, што спатрэбілася ўмяшаныне таталітарнага хірурга, а дакладней кажучы: новы падзел Эўропы ў выніку рэцыдыву расейскай экспансіі. Москва каторы ўжо раз паставіла свае гарнізоны ў Берасьці й Горадні, і не ўпершыню ў Бэрліне (паўторна не дайшла салдатня толькі да Парыжа).

чым і слухаць не захацелі б ангельцы, якім важна было — ад няпамятных часоў — спрыяць раўнавазе нямецкага патэнцыялу супраць францускага. У змозе перакроіць межы аказаўся ня хто іншы, як Сталін менавіта, ды зусім не ў інтарэсах Беларусі, у чым лёгка здагадацца, і нават ня Польшчы.

На Вацлава Іваноўскага наладзілі ж замах беларускія агенты гестапа, арганізуючы пад эгідаю бадай што самога Радаслава Астроўскага аперацію такім чынам, каб усё зваліць на савецкіх партызанаў. Ім тое знакаміта ўдалося,

34. Плян

Толькі мала дасьведчаныя інтэлектуальна людзі ліцаў гісторыю як нейкі склад ужо непатрэбных, бо даўніх, фактаў. У сапраўднасці мінулае вызначае сёньняшні дзень і будучынню.

У гады станаўлення даваенай Польшчы Юзэф Пілсудскі — як яе першаначальнік — наважыўся ажыццяўіць канцэпцыю фэдэрацыйнага ладу, гэта значыць, і аднаўлення колішніх Украіны й Літвы ў прыблізных межах першай Рэчы Паспалітай, вядома, з вышэйшай роляй Варшавы. Заняўшы Вільню ў 1919 годзе, абвесыціў гэтак званую, адозву да жыхароў былога Вялікага Княства Літоўскага. Украінскі фрагмэнт задуманай ім фэдэрацыі спрабаваў рэалізаваць паходам на Кіеў, каб канчаткова ўмацаваць уладу атамана Сымона Пятлюры, што закончылася разгромным адступленнем улетку 1920 году.

Рэканструкцыю Вялікага Княства Літоўскага ўяўляў Пілсудскі як звязаную з Польшчай дзяржаву летувісаў, беларусаў і палякаў, падзеленую на тры кантоны: Жамойцкую Літву, Сярэднюю Літву, Беларускую Літву. У адпаведнасці

Атаман Сымон Пятлюра

з гэтым кожная зь іх мела б свае цэнтры, а менавіта: Каўнас, Вільню, Менск. Самой жа Вільні прыдываў ён дадатковае значэнне яшчэ й як сталіцы цэлай Літвы. Вось так, з большага, павінна было быць. І хоць польскі маршалак карыстаўся славаю, супраціўліся ягонаі канцепцыі перш за ўсё самі палякі, якія палічылі, што няма патрэбы зь некім дзяліцца ўсходнімі тэрыторыямі. Катэгарычна адкінулі гэтую прапанову таксама ў Каўнасе, памятаючи пра палянізацыйныя вынікі Люблінскай вуніі. Адны беларусы былі схільныя йсьці на перамовы, але варшаўская палітыкі па старалісці суцішыць іх: у час перамоваў з саветамі ў Рызе амаль сілком пазбыліся яны Менску, што выклікала зьдзіўленыне нават у самога Адольфа Ёфэ, бальшавіцкага камісара па замежных спраўах.

Гэтая падзея, так бы мовіць, агаляе карані шумных польска-беларускіх канфліктаў у пэрыяд гітлераўскай акупацыі. Сытуацыя на нашых землях пасля 1941 году аказалася цалкам непадобной да тae з 1919-1920 гадоў. Трэба памятаць пры tym, што вырасла новае пакаленьне палякаў, якім і ў галаву не прыходзіла думка, што можна адрадыцца ў аддаць Беларусі такія гарады, як: Наваградак, Лунінец, Пінск, Берасьце, Ліда, Баранавічы, Слонім, Горадня. Калі б хто зь іх такое сказаў, быў бы ўспрынты чорным здраднікам Айчыны!

Францішак Аляхновіч

Гэта яшчэ адна прычына таго, што беларускія палітыкі тыпу Вацлава Іваноўскага мусілі працасыці. Яны ціснуліся паміж дзявиох сцэнаў — польскай і расейскай, хоць і намагаліся аперціся на першую зь іх. Іхны час прыйшоў праз паўвеку; тады яны зарана зъявіліся. Забілі ў акупацийнай Вільні ў Францішка Аляхновіча, нягледзячы на тое, што меў ён на сабе арэол вязнія салавецкіх лягераў, якога польскі бок — у пачат-

ку трыццатых гадоў — пераняў у выніку абмену за камунізму Браніслава Тарашкевіча. Даследнікі паказваюць пальцамі на забойцу з асяродзьдзя Армii Краёвай, злучаючы гэты замах з апубліканьнем Аляхновічам у сваёй газэце сьпісаў беларускіх нацыянальных дзеячай зь Лідчыны, якіх масава расстрэльвалі на немцы ды не саветы... Якраз у tym павеце структуры АК глыбока ўкараніліся. Такія пасрэдныя доказы злачынства. А быў жа зыліквідаваны не абы-хто, але выдатны драматург, адна з самых папулярных постасцяў у беларускай культуре.

Ня хто іншы як Тадэвуш Канвіцкі менавіта, пісьменнік родам зь Віленшчыны, дакладна, хоць, магчыма, не зусім съядома, прыкметні ў сваёй творчасці і ў публіцыстыцы новы этап у польска-беларускіх зносінах, вельмі нядобры, пачатак якога ў самай сярэдзіне нямецкай акупацыі. Гістарычна спознененая дамаганыні беларусаў мець свою дзяржаву выклікалі крымінальныя дзеяньні супраць іх як з боку Варшавы, гэтак і Масквы. Незалежнікі рух кваліфікаваўся ў катэгорыю дзяржаўнай зрады, што ва ўмовах фронту раўнялася быць пастаўленым да съяяны. Ад гэтага моманту пачаўся рост колькасці польскіх злачынстваў, на кажучы ўжо пра расейскія, якія дасягнулі астронамічных лічбаў у народазабойстве.

Нацыяналізм ды шавінізм аказаліся непазъбежнымі. У беларускага няма такіх жахлівых ражункаў не таму, што — як некаторыя кажуць — выяўляў ён сябе ў болей чалавечым абліччы, але таму, што меў, звычайна, значна слаўнейшую апору ў грамадзстве, нацыянальна няспелым ды матэрыйльна аслабленым доўгім калінялізмам. Можна сказаць і так: фашызм — як ідэалёгія галоты — мог шырока прыняцца ў зьбяднелай Беларусі, гэтаксама як і камунізм, які вырас на камітэтах вясковой галечы. Час аднак не дазваляў адумацца: Чырвоная Армія наступала, акупанты зъяўрэлі, і не было калі разважаць пра мэтадычную індактрынацыю народу.

Адыход немцаў ды прыход саветаў адбываўся ў настроі стомленасці вайною. Людзі кепска ўспрымалі польскія партызанская группы, бачачы ў іх пагрозу рабункаў і поў-

ную бяссэнсіцу іхнай упартасыці. Калі ў 1920 годзе стаялі насупраць сябе дзьве рэгулярныя арміі, адна зь якіх была польская, то ў 1944 ішлі бai не з палякамі, але зь немца-мі. Iх ход вырашаў усё — у першай чарговасыці — набліжэнне міру.

Камандзіры Арміі Краёвай не пісалі адозваў накшталт адозвы Юзэфа Пілсудскага; яны змагаліся не за нейкую фэдэрацыю, але за ўтрыманье польскіх мяжаў пад Менскам; за Польшчу ў толькі за Польшчу. Які ж беларускі палітык быў бы ўстане салідарызавацца зь імі? Такога не знайшлося, і не магло знайсціся. Вось у чым сутнасьць згаданага новага этапу ў польска-беларускіх узаемінах: быць беларусам значыла цяпер выступаць супраць Польшчы, хочаш — ня хочаш.

35. Водгукі

Існаваўшая ў акупацыю тайная Польская Дзяржава з падпольнымі адміністрацыйнымі ворганамі кадравага характару, а таксама з самай вялікай у паняволенай Эўропе кансьпірацыйнай Арміяй Краёвай, заставалася ізаляванай у сваіх усходніх правінцыях. Сталася так ня ў выніку непрыхильных адносінаў да яе тутэйшага насельніцтва, асабліва ўкраінскага й летувіскага, ці палітыкі Крамля. Вядома, што паразуменыне Польшчы з суседнімі народамі не было ўвогуле магчымым з прычыны перш за ёсё яе тэрытарыяльнай няўступлівасыці. Разам з гэтым бачнай была ейная сіла настолькі ўзладжаным сужыццем зь меншаснымі нацыямі, у першую чаргу з украінцамі й беларусамі, колькі ў палянізацыйным націску на гэтак званыя „Крэсы”. Праз мясцовыя польскія гарады — у сэнсе іх мовы й культуры — вызнавалася канцэпцыя асыміляцыі местачкова-вясковых ашпараў, што зусім перакрэслівала якія-колечы контакты нават з боку палянафілаў. Вядомы доктар Янка Станкевіч, лідэр глыбока засакрэчанай Партыі Беларускіх Нацыяналістаў, спрабаваў быў пайсьці на саюз з польскімі палітыкамі ў пытаннях паваеннага эўрапейскага ладу, зыходзячы з цалкам яснай, як здавалася, канстататацыі, што мяжа па Стоўпцы ёсьць неактуальнай, і таму самая хада падзеяў ставіць на парадак дня праблему будучыні арэалу Беларусі. Ідучы на гэта ён не прадугледзеў аднак, што лёнданскі ўрад Польшчы адпадзе зь міжнародных калькуляцыяў альянтаў у выніку катэгарычнага вэта Сталі-

Вільгельм Кубэ

на як галоўнага партнэра ваен-
нага Захаду: Англіі й Амэрыкі.
Станкевічавыя стараныні суст-
рэліся зь некаторай падтрым-
кай у штабістай АК, якія разь-
лічвалі на пашырэнье ўзбро-
еных акцыяў у заходнебелару-
скіх акругах, але не прынеслы
ніякага пазытыўнага водгуку
з урадавых колаў.

Неўзабаве, пасля Сталін-
градзкага бою й баталіі на Кур-
скай дузе ўлетку 1943 году, вар-
тасыць тae польскае карты пача-
ла хутка падаць. Адначасна

съмяротны замах у верасьні на жыцьцё Вільгельма Кубэ,
генэральнага камісара Беларусі, які выношваў у сабе ідэю
сфармаваныня пад сваім кіраўніцтвам нечага накшталт
пратэктарату, і пасльейшае забойства — ужо ў сінегні
— Вацлава Іваноўскага, выбілі з палітычнай арбіты кар-
дынальныя беларускія праблемы; лічыліся толькі баналь-
ныя патрэбы фронту.

У паваеннай Беларусі польскае насельніцтва, даволі
нечакана яму, апнулася ў грамадzkім становішчы нацы-
янальнай меншасыці. Зьведаўшы савецкую систэму ў га-
дох 1939-1941, яно сквапна пакарысталася дазволенай
рэпатрыяцыяй у Польшчу; ня ўсё вясковае, але амаль поў-
насыцю гарадзкое. Раптам, на працягу некалькіх месяцаў,
заціхла польская мова на вуліцах Горадні, Ліды, Берась-
ця, Баранавічаў, Слоніма. Нават на схіле нямецкай акупа-
цыі ніхто не спадзяваўся такога высяленья, месцамі па-
добнага да ўцёкаў. Гэта радыкальна зъмяніла этнічную
структуру тэрыторыі. Задзейнічаў закон контррэакцыі:
нядайняя пагроза асабістаму лёсу ад публічнага кары-
станыя беларускай мовай перайшла на пальшчызу, ад-
мёушы яе ў хатнюю прыватнасць. Але вярнуўся расей-
скі шавініст пад выглядам бальшавіцкага чыноўніка, які
ў фінальныя пяцідзесятагоддзі ўзяўся наводзіць свае па-
радкі ў сапраўды царскім стылі.

Так прапалі адно й другое — палянізацыя й перамага-
ючая яе беларусізацыя.

Кардон быў зачынены наглуха.

Польска-беларускую калатню суцішыў нехта трэці. Ня
толькі палітычная, але й культурная Варшава паступова
забывала пра істотнасць Менску. Зыдзейснілася як быц-
цам прапоцтва нацыяналістаў над Віслаю, што акрамя
Масквы ніякі іншы цэнтар у тым баку сьвету ня варты ўва-
гі. Адкрыўся этап гульні палякаў з камунізмам, нагадваю-
чай у сваіх кардынальных парамэтрах часы імператара
Мікалая I і падпарадкаванага яму Польскага Каралеўства
(якому было дадзена ўсё неабходнае дзеля дзяржаўнага
функцыянованыня, уключна з немалым войскам, апра-
ча вонкавай незалежнасці).

Усё ж не да канца загубілася цікавасць беларусаў да
палякаў і палякаў да беларусаў. Абмежаваная да сферы
літаратуры й тэатру, нарастала ў хрушчоўскую адлігу
ды потым: быў перакладзены раман Якуба Коласа *Упа-
лескай глушы*; паставлены польскі спектакаль на падста-
ве п'есы Кандрата Крапівы *Пляюць жаваранкі*; на турнэ
быў запрошаны ў Беласток Купалаўскі тэатар; наладжана
імпарт кніжак і часопісаў ды, што знамянальнае,
у творчых асяродзьдзях Варшавы, Лодзі, Познані, Гдан-
ска, Любліна зъявіліся маладыя пісьменнікі зь белару-

Пятрусь Броўка, Якуб Колас, Кандрат Крапіва
і Аркадзь Куляшоў. 1947 год

скім радаводам, якія ў паэзіі і ў прозе апявалі краіну свайго дзяцінства — Панямоныне й Падзьвінне. Рушылі яны як быццам съядамі Адама Міцкевіча, Элаізы Ажэшкі, Уладыслава Сыракомлі, ці Мэльхіёра Ваньковіча. Іх прозвішчы — Ян Гушча, Яўген Паўкшта, Эмілія Кунавіч, Яўген Кабац, Збігнеў Жакевіч, Тадэвуш Канвіцкі, Аляксандар Рымкевіч, Тадэвуш Хрусыцялеўскі, Юзэф Кананович, і цэлы шэраг менш значных. Прыгадваю іх таму, што да творчасці некоторых вернемся як да важных культурных фактаў, якія ў наступныя дзесяцігодзьдзі створаць новую якасць — працягнуць польскія сымпаты да нас, беларусаў.

Паступова ў псыхіцы палякаў новых пакаленіяў адбудзецца зъмена ў настроі адносінаў да беларусаў і Беларусі. Найкараецей можна ахарактарызаваць яе эвангельскую фразай: „*Прабачаем і просім прабачэння*”. Ёсць узаемныя рахункі крыўдаў, але не яны павінны вызначаць далейшае жыццё.

36. Мяртвота

Калі глядзець на паваенны пэрыяд у беларуска-польскіх палітычных адносінах, то ўсё было быццам мёртвае... Палякам забаранялася заўважаць даваенныя ўсходнія тэрыторыі, а які-колечы голас беларусаў захлынуўся пад маскоўскім ботам. У той магільнай цішыні, створанай камуністамі, цікава прыгледзецца да праграмных пачынанняў падпольных структураў па абедвух бакох кардону. Польскія адрозніваліся ад беларускіх ня толькі сваёй шматлікасцю й лепшай канспірацыяй, але й востра палітычным характарам, рагучым антыкамунізмам. У іх не было гаворкі пра тое, што рабіць, каб палякі засталіся палякамі ў нацыянальным значэнні, бо ў Польскай Дзяржаве, хоць і падкамуністычнай, аднак усё было польскае, уключна са школай і паліцыяй. Нікому не прыходзіла ў галаву, што можа працасці родная мова, дух народу.

Беларускія ж падпольнікі выглядалі нашмат съцілей. Заснаваныя ў гадох 1945-1947 Саюз Беларускіх Патрыётаў на Віленічыне ці арганізацыя „Чайка” ў Слоніме характарызаваліся адсутнасцю ў іх кадравых правадыроў; дзейнічалі яны па-аматарску наўнона. Маладыя людзі, пераважна вучні старэйшых клясаў і студэнты, клапаціліся не пра ўзброенныя акцыі альбо антысавецкую дывэрсію, але якраз па-фільмацку дэбатавалі аб tym, якія дзеянні прадпрыніяць, каб хоць крыху супраціўца татальнай русыфікацыі. Сытуацыя была тыпова калинільная: амаль усё мясцовае ўышэйшае начальства было прывезенае з Рәсей. Саветы не давяралі нават тутэйшым актывістам

з былое Кампартыі Заходнай Беларусі, большасць якіх, зрэшты, была вывезеная на „белыя мядзьведзі”. Але ж і пасыля, ужо ў сямідзесятых гады, з кожных чатырох намэнклятурных начальнікаў трах аказваліся расейскімі. Такія асаблівасці навейвалі палітыканцкае надвор’е ў Беларусі, асабліва ў яе заходніх акругах, пашыраючы паўсюдны недавер да Польшчы, як краіны загледжанай на Захад, нягледзячы на ейную чырвонасыцяжнасць. У драматычным становішчы апынулася польская нацыянальная меншасць, пазбаўленая прынамсі сымбалічных магчымасцяў на ўласнае духоўнае жыцьцё (акрамя лічаных касыцёлаў).

Здавалася, што фінал у сужыцьці двух братніх народаў будзе такім: беларусы ўвогуле зьнікнутць зь гісторычнай арэны, пераўтворацца ў нейкі падгатунак расейцаў, а палякі змарнеюць да пэрыфэрыйнай народнасці на абсягах непераможнае імпэрыі. Гэтакі лёс тым болей бачыўся рэальным, бо не відаць было дабрабыту, а беднаму, як вядома, нацыянальны гонар ня ёсць нечым важным (яго думкі занятытым, як наесціся й мець у чым зіму прахадзіць).

Беларусаў душылі бальшавікі ня горш за гітлерайцаў. На Гарадзеншчыне яшчэ жывуць съведкі савецкіх аблываў на вялікія вёскі, у якіх энкавэдысты лавілі хлопцаў і дзяўчатаў дзеля гэтак званых камсамольскіх пущёвак на новабудоўлі ў Сыбіры, што нагадвала колішнія паляванні гандляроў рабамі ў афрыканскіх інтэртарторыях. Нацыю пазбаўлялі маладога ды інтэлігентнага элемэнту, зводзячы яе маральны ўзоровень да выкананчай адукаванасці. Гітлерайцу быў патрэбны беларускі няволнік, які разумеў бы нямецкую каманду ды ўмееў бы лічыць да

Янка Брыль

аднае тысячи. Камуніст жа, змагаючыся гэтаксама з цэлым съветам, павысіў запатрабаваныні да інжынернасці, але такое, каб той інжынер, акрамя вузкай спэцыяльнасці, у іншых проблемах быўцца ў яўляю сабою дэбіла. Месца вынішчанай інтэлігенцыі, якая ўмела незалежна думаць і разумець съвет ды служыць узорам народу, было запоўнена дыплямантамі з душамі функцыяnerаў, фактычна, вышкаленымі чыноўнікамі. Яны смачна елі й прыгожа апраналіся ды вялі сябе па-сабачы верна, як у прымаўцы часоў паншчыны: „*Мая справа — паеў і ў хлеў*”.

У сталінскай лядоўні нішто жывое, як толькі мёртва-афіцыйнае, не магло прабіцца на паверхню. Але ў пасылясталінскую замаразы, папярэджаную хрушчоўскай адлігаю, сёе-тое, больш-менш людзкое, адбывалася ва ўзаемных кантаکтах, напрыклад, згаданыя пераклады твораў, тэатральныя спэктаклі, гасцінныя прыезды пісьменнікаў зь Беларусі (між іншым, Янкі Брыля, Піліпа Пестрака, Пятра Глебкі). У шасцідзесятых гадох сфермавалася група польскіх перакладчыкаў беларускай літаратуры, значэньне якой у туу ненармальную эпоху проста немагчыма перабольшиць. Выбар аўтараў і твораў, натуральна, не вынікаў выключна зь літаратурных густаў; хочаш-ня хочаш, выяўлялася тут і шырэйшая грамадзка-палітычная прыхільнасць. Здарылася дагэтуль нечуванае ў адносінах польскіх элітаў да беларускіх. Карыстаючыся фактам узмоцненага агляду польскай кніжнай прадукцыі ў заходнезўрапейскіх інтэлектуальных колах

В. Быкаў, У. Каараткевіч,
М. Аўрамчык

з прычыны парадаўчай ліберальнасці ўладаў самой Польшчы, выдатная беларуская літаратурная творчасць досыць хутка стала вядомай у съвеце; ня столькі цераз Москву, колькі праз Варшаву якраз. Дайшло перадусім да адкрыцця вялікага таленту Васіля Быкава, чарговыя творы якога перакладаліся ў варшаўскіх выдавецтвах амаль што пажарным парадкам! Аб'явіўся замежнаму чытачу й незабыўны Ўладзімір Караткевіч, і поўны беларускай годнасці Янка Брыль.

Беларусь, выцергая з палітычнай мапы як дзяржава, мацавалася ў міжнароднай съвядомасці як арыгінальная й жывучая культура. А пра культуру даўно сказана, што яна заўсёды перамагае, які б ня выпаў на яе долю чорны лёс. Нейкі дзіўна сёньня канстатаваць, што Беларусь прывялі да незалежнасці ня ўзброенны па зубы батальёны й дывізіі, але кніга, быццам у адной біблейскай мудрасці, якая кажа: „*Спачатку было Слова*”.

37. Глуш

Польская апазыцыя ў часы „Салідарнасці” ня мела палітычнай праграмы адносінда заходнесавецкіх рэспублік. Зрэшты, самі гэты рух з выразнай клерыкальна-каталіцкай афарбоўкай насыцярожваў нават летувісаў, зь якімі, здавалася б, павінна было атрымацца цалкам добрае ўзаесмаразуменне з увагі на супольнае веравызнанье. У дачыненіях зь Беларуссій справа наогул не існавала; там не было з кім гаварыць. Гэты арэал, практычна, уяўляў сабою белую пляму ў тыповай съвядомасці паляка, які ведаў пра Ўкраіну й Летуву, але думаў, што ў Берасці й Горадні стаіць Расея — у прасыцтвікім працягу ад Масквы й Смаленска, безь ніякага рэспубліканскага фіктыўнага пасярэдніцтва.

Апубліканыне ў часопісах Варшавы ці Кракава энцыкляпэдычна банальнай інфармацыі пра беларускі народ выклікала сэнсацыю, быццам бы здарылася адкрыццё нейкага невядомага індзейскага племя ў Амazonіі. Асаблівае зъдзіўленыне праяўляла маладое пакаленіне; старэйшае, памятаточы даваенныя часы, крыху наслухалася было пра заходнебеларусаў і таму мела сякое-такое паняцьце.

Надалей дзеянічаў стэрэатып: беларус — камуніст, беларус — вораг Польшчы, беларус — балшавік з выскalenымі зубелямі! Да гэтага люду няма чаго й набліжацца, бо ўкусіць, сконці за горла... У канцы восьмідзесятых гадоў толькі ў адной Беларусі ня чулася нават нясымелага піску супроць са-

вецкага рэжыму; нешта даходзіла сюды, у Польшчу, пра Ларысу Геніош, але настолькі няясна ды няпэўна, што аж ня вевралася ў яе сапраўднае існаваньне.

У 1987 годзе ў Варшаве была афіцыйна выдадзеная кніжка *Беларусь, Беларусь*, якая расказвала перш за ўсё пра гісторыю польска-беларускага сужыцця на працягу многіх стагодзьдзяў. І хаця асьвечаны чытач нічога новага ў ёй не знаходзіў, публіка нарабіла шуму. Можна сказаць, што ў Польшчы выбухнула беларускае пытаньне. Адны занялі прыхільныя яму бок, іншыя — рашуча варожы. У той момант не было вельмі важным тое, колькі было прыхільнікаў, а колькі праціўнікаў. Сутнасцю палітычнага, у прынцыпе, скандалу сталася прышэсцце Беларусі быццам бы з таго съвету.

Ажывіліся літаратурныя контакты. Саюз Польскіх Літаратаў адрганізоўваў прыезд шэрагу творчых дэлегацый ў Менску. Асабліва арозынівалася тут Лодзь, у якой усталівалася найбольшае ў Польшчы інтэлектуальнае асяроддзе, звязанае менавіта пачуццямі сымпатыі зь беларускай старонкай як краіны сваіх народзінаў і маладосці. Лодзінскае выдавецтва вырашыла спэцыялізавацца ў пашырэнні беларускай літаратуры й выпусыціла каштоўныя кнігі, а на сам пачатак — анталёгіі паэзіі прозы. Нямала было зроблена ў гэтым напрамку й варшаўскімі выдавецтвамі.

На жаль, намаганыні перадавых палякаў не сустраліся з належным водгукам з боку культурнай Беларусі. Трэба скazaць мацней: Менск маўчаў, і толькі некаторыя асобы ў ім давалі прыватны сыгнал, скажам, дружбы й любові. З чаго гэта

Białoruś, Białoruś

Sokrat Janowicz

Iskry

Кніга С. Яновіча „Беларусь,
Беларусь”

вынікала? Прычына, як заўсёды, і ў гэты раз аказалася надзвычай простай: Москва цярпець не магла якога-колечы росквіту беларускай культуры. Даходзіла да дыпламатычных умешаныняў наконт нібыта заляшніяй цікавасці польскіх творцаў беларускімі. Трэба на плюс палічыць тагачасным уладам у Варшаве, што не прыдавалі яны значэння ўсім дэмаршам крамлёўскіх шавіністаў. Не было б такога яшчэ ў шасцідзесятага альбо і ў палове сямідзесятых гадоў. У восьмідзесятага ж камунізм памалу сышаўся, бы тая старая тынкоўка, і, пакуль што нябачна простаму чалавеку, хіліўся да ўпадку. Таталітарызм мае дзівосную візуальную ўласцівасць, а менавіта — абваляваеца раптоўна, бы той высокі бераг, які ўчора здаваўся непарушным, а сённяня, бачыш, устаўшы раніцою, што ўжо няма яго, панесла з бурлівай вадою.

Кнігі аднак чытае далёка ня кожны чалавек. Часыцей людзі бяруць у рукі часопісы. А ў іх жа, гэтых воблаках пагоды, надта рэдка з'яўлялася нейкае слова пра Беларусь. І гэтак жа нечакана часта пачало яно гасыціваць на іхных сторонках у той сымяротны скрыпат у падрубах Савецкай Імперыі, у гарбачоўскую „перабудову”. У польскіх умовах чырвоны фашызм раней страціў манаполію на друкаване слова; разраслася цэлая вялізная сетка непадцэнзурных, падпольных выданьняў; заснавалася адзінаццаць выдавецтвіх фірмаў і каля некалькіх сотняў усякіх часопісаў, газэтаў і газетак, бюлетэняў і іншай журналісцкай драбніцы (адны хутка падалі, уступаючы месца іншым; другія трymаліся, выстаўшы выпрабаваныне кансыпрацыяй). У саракамільённай краіне, спазнаўшай смак свабоды, рэпрэсіўны апарат з адных палякаў ня мог быць эфектыўным, tym болей, што ён сам перастаў верыць у слушнасць сваіх дзеяньняў.

Беларусь непасрэдна не пакарысталася гэтым. Усё адбывалася на лініі Варшава — Москва, якія паслалі на пэнсію вартаўнікоў існуючага ладу, а новых не прыслалі, і Менск аднойчы не павернуў сваім вачам, што ўжо быццам і ніхто над ім не стаіць зь бізуном...

38. Час

Мы, беларусы, столькі стагодзьдзяў сумесна з палякамі праходзім ў адной дзяржаве, даўняй Рэчы Паспалітай Абодвух Народаў, маючы й пасъля падобны лёс, каб пры канцы дваццацівetcha зусім адасобіцца — псыхалягічна й культурна. Выдатны публіцыст „салідарніцкай” арыентациі Багдан Скарадзінскі напіша:

Вокладка кнігкі Багдана Скарадзінскага (Казімежа Падляскага)

„Як жывеца людзям у маляўніча-пагоркавай Летуве, у Беларусі, зі яе лугамі й бярэзянікамі, ці на чафназёмнай Украіне? I што іх там хвалюе? Столькі ведаем, што нічога. Напэўна гафугоць-бядуюць, і пэўна сум точыць чафвяком іхныя сэрцы ад нейкае тугі, каб, урэшице, па-людзку жыць, у сябе й на сваім. I, відаць, не да канца згасла ў іх памяць пра вялікія надзеі ды пра яничэ большыя расчараванні, прыніжэнні, няўдачы й драмы. I што мы, палякі, займаем у іхнай памяці ды пачуцьцях цалкам сваё зусім не апошнюю месца.

Вымушаны яны глядзець у наш бок — на захад — хочу чы таго, ці не, у сенікія съядомыя беларусы, летувісы, украйніцы. Ці глядзяць яны з адною толькі надзеяй і добразычлівасцю, я сумняюся. Вялізныя ляжыць там цяжар гістарычных канфліктаў, жаляў і крыўды, і нішто не ўдалося — ні нам, ні ім — каб тыя равішчы поўныя ад узаемных прэтэнзіяў хадзяць бярэзіну пазавальваць. Магчыма, адно бегкі час прасушиць раны і спавольна паявіца на іх гаючыя струпы. (...) Некалі ў будучыні надыдзе такі час нармальнага сужыцця зь Беларусяй, зь Летувою, з Украінай. Важнае нават і ня тое, калі ж ён будзе. Куды істотней тое якраз, якімі мы тады суседзямі будзем. I ў якой меры супольнымі намаганьнямі прысьпешым хаду гісторыі, каб прыдоць ёй нейкі рытм. Каб потым жыць, як і ўсе ў съвеце; як Бэльгія каля Нідэрляндаў, як Швэцыя каля Нарвэгіі”.

Мары гэтага выдатнага паляка не зьяўляюцца нечым новым, нават і не знакам нашага невыразнага стагодзьдзя. Яны былі і ў даваеннага Тадэвуша Галоўкі, і ў дарэвалюцыйнага Леана Васілеўскага; а раней — у Алізы Ажэшкі, у Адама Міцкевіча, і ў магутным родзе Радзівілаў. Як прыгожае пераўтварыць у рэальнае? — адвечная дылема.

Аж па гарбачоўскую пару палякі абсолютна не арыентаваліся ў маштабах спусташэння беларускага нацыянальнага духу. Ім і не падумалася, што ўсяго нешматлікі адсотак насельніцтва Беларусі носіць у сабе адчуваньне асабістасці дастойнасці ды гонару за свой род; рэшта, бальшыня была ўзгадаваная ў паклонстве перад уладаю, у рабскім самааплёнванні. Як Рымская Імперыя была імперыяй аднаго горада Рым, так Савецкая — была імперыяй аднае Масквы, у якую съцякаліся адусюль усе важнейшыя справы. Бяз згоды Крамля не магло нічога значнага адбыцца на неабдымнай тэрыторыі ад Берасьця па Ўладзівосток. Паасткі самастойнасці ў каго-колечы зрэваліся хутка, бязылітасна й пад корань. Палякам, як больш менш нармальному эўрапейскому народу, немагчыма было растлумачыць, што, напрыклад, беларусы ненавідзяць самі сябе. Гэтая агульнаародная псыхічная хварoba на-

**Зянон Пазняк,
першы старшыня БНФ**

зывалася савецкім патрыятызмам, патрыятызмам нявольніка да пана. Таму супрацоўніцтва паміж так адрознымі нацыямі канчаткова перастала быць рэальным. Толькі час ад часу мела яно месца паміж элітарнымі коламі ды паддрабязным кантролем вярхоў.

Ваеннае становішча ў Польшчы на кароткі пэрыяд стабілізавала ўнутраную ситуацыю ў ёй, але адначасна наглуха ізалявала яе, быццам якую заразную, на ўсходній мяжы. Даю гэта фатальныя вынікі ў сфэры беларускіх сувязяў. Высока як ніколі ўз্যнялася съцяна недаверу, перш за ўсё з тae прычыны, што па абодвух бакох кардону дайшлі да голасу крайняя погляды: тэрытарыяльны рэвізіянізм з боку вялікапаліакаў і расейскае мэсіянства ў Белай Русі, трактаванай накшталт стратэгічнага „балкона“ над заходнім памежжам паміж няпэўнай, бо да тла не зрусыфікаванай Украінай, і непадатлівой Прыбалтыкай (летувіская Кампартыя пад кірауніцтвам Альгірдаса Бразаўскага скінула зь сябе маскоўскі хамут ды адрэзала лейцы).

І вось на схіле восьмідзесятых гадоў узьнік у Менску Беларускі Народны Фронт „Адраджэннне“. Гаварылася пры гэтым аб польскіх інспірацыях у ім, але, калі яны й прайвіліся, дык у надта агульным пляне. Канкрэтнікі не магло быць, бо „Салідарнасць“ тым часам арыштавалі тайныя службы і ўсё ў ёй жывое сядзела ўжо па вязь-

ніцах ды лягерах інтэрнацыі. Яна, гэта ўсенародная арганізацыя, і ў свой апагей не наладзіла контактаў зь беларускімі апазыцыйнымі асяродзьдзямі з тae простае прычыны, што яны ў якім-небудзь арганізаваным стане, звычайна, не існавалі.

Аднак жа было, было ў беларусаў нешта з Эўропы, бо не дарэшты захлынуліся яны азіяцкім сэрвілізмам. Уcaleў інстынкт працы й спадзяваньне на самога сябе; не апусціліся ў поўную падлегласць каманднай систэме. Чакае свайго дасыледніка й польская нацыянальная меншасць у Беларусі, значная ў заходніх яе акругах, якая, без сумневаў, адыграла пазытыўную ролю ва ўтрыманьні ў грамадзтве настрою прыватнай незалежнасці ад націскавой бескампраміснай адміністрацыі. Польска-каталіцкі індывідуалізм потым выкарысталі часткова правакатары тайной паліцыі, але гэта ўжо іншая гісторыя.

39. Плынь

Некалі ў антычныя часы гаварылі, што ніхто два разы не ўваходзіць у такую самую раку. У гэтай філязофскай заўвазе сказана вельмі многа, і на яе тэму можна доўга разважаць. А так наогул — у чым тут справа? Па-першае, час не стаіць, а безупынна плыве, кожная мінулая сэкунда належыць ужо гісторыі. Па-другое, разам з часам усенька наўкола зъмяняеца, чаго мы не прыкмячаем у штодзённасці, а толькі праз гады й эпохі. Гэта самы надзеіны інтэллектуальны занятак у роздумах наконт будучыні польска-беларускага сужыцця. Бо не бывала так, каб суседнія народы маглі на вякі вечныя заставацца ў несыціханай варожасці ды ўзаемнай ізаляванасці.

Палякаў і беларусаў прымусіць пайсьці насустрач адзін аднаму, перш за ўсё, самое жыццё. Беларусь уяўляе сабою найкарацейшы й цалкам цывілізаваны шлях на неабсяжны гаспадарчы ўсход, на Маскву, Урал і Сыбір (а там глядзіш, і Кітай зь Японіяй побач). Такая фантасмагорыя прышлых гадоў, рэальная аднак толькі пры той умове, калі Рэспубліка Беларусь умацуеца як самастойная дзяржава, а суседзі перастануць успрымаць яе як часовую зьяву на палітычнай мапе Эўропы. Пакуль што маєм дачыненъне з адміністрацыяй і ўрадам у ёй тыпова каляніальнымі, якія хварэюць з-за распаду Маскоўскай Імпэрыі, і ў выпадку спробаў аднаўлення яе гатовыя стацца ейным пляцдармам, свайго роду Вандэяй (славутай у Французскую рэвалюцыю правінцыяй, якая дала апору каралеўскай контрреволюцыі).

Развіціцё падзеяў усё ж прадказвае прыход да ўлады ў Беларусі патрыятычна настроенага маладога пакаленія, якое не дазволіць падзяліць краіну паміж суседзяў, не сустрэне яе лёс сумнавядомай постюгаслаўскай Босьніі Герцагавіны, якую расьцягвалі Сэрбія і Харватыя. Тады Рэспубліцы Беларусь акажацца бліжэй у Эўропу цераз польскія порты на Балтыцы ды прысутнасцю сваіх тавараў на гэтым рынке, які ўжо інтэгруеца паступова з Захадам. Выехаць у шырокі сьвет на плячах палякаў...? У гэтай стылістычнай фігуры зь іранічнай афарбоўкай знаходзім зерне праўды: самая беларуская культура ў выразнай меры прабівалася са сваёй замкнутасці часцей менавіта праз варшаўскую пасярэдніцтва, у чым лёгка дашукацца абумоўленасці гістарычнай мінуўшчыны.

Зьменіцца мэнталітэт беларуска-польскага суіснавання. Адыход пакаленіяў з душою, прастрэмленай адвечнымі крыўдамі на сябе — у выніку пражывання значайнай часткі польскага народу ў заходнебеларускай правінцыі — здыме з парадку дня „к्रэсавы” шавінізм як вялікую перашкоду ў ліквідацыі двухбаковай закамплексаванасці. Адначасна з гэтым зацікаўленыне беларускай культурай набудзе болей аб'ектыўныя падставы, без аспэкту польскіх элемэнтаў у ёй, што так прыцягвалі, напрыклад, згаданых творцаў з Лодзі. Зынкне тып паляка, які глядзіць на Беларусь як на колішнюю ўскрайну Польшчы. Тая Рэч Паспалітая Абодвух Народаў канчаткова аддаліцца ў нябыт і стане далёкім съведкам двухбаковой гісторыі.

Ускладніць пэрспэктывы можа няспеласць саміх беларусаў дзеля абароны ўласнай незалежнасці. Гэта самы праўдападобны варыянт няшчасція, якое не павінна з'здейсніцца... Калі ж дойдзе да яго, значыць яно дэргадаць Беларускай Дзяржавы да ролі падрасейскай аўтаноміі ды ўзынкненне няўхільнага фактара працяглай барацьбы патомных за ейную поўную эманcіпацыю. Лепей, каб ня здарылася тая стагадовая ціхая вайна супроты дамінацыі Расеі, якая зруйнует — духоўна найперш, але й матэрыяльна — край ды замарозіць вырастанье нацыі ў сусветную нармальнасць. Ірляндзкая аналегія тут

прадачыць добраахвотную русыфікацыю, як добраахвотна англізаваліся самі ірляндцы пасъля адрыву ад Англіі, але й прынясе з сабою тое самадрачэньне — гэтак жа шалёную нянявісьць беларусаў да расейцаў, выбухі тэрарыстычных бомбаў менчукоў у Москве... Не дапусьці Божа мець рацыю ў гэтым прадоцтве!

Эўропа спалоханая югаслаўскім крывысам, плебэйскай, а нават сялянскай вайною ў ёй, якая ў сваёй дзікасці можа раўняцца з азэрбайджанска-армянскім народазабойчым канфліктом у Карабаху, ці зь менш крывавым азяцтвам у Абхазіі. Значыць, усё магчымае. І гэта наганяе трывогу ў сэрца ды неспакой у разум. Што будзе зь Беларусяй, калі верх у ёй возьме дурань?

Застаецца спадзявацца на памяркоўнасць у самім нацыянальным характары беларусаў і на разбуялы ў палякаў інстынкт не пакідаць уядзе слабога, якога аблуплівае моцны. Трэба быць наіўным, каб думаць, што расейская валадары лёгка выпусцяць з рук такую падатлівую ім здабычу, як Беларусь, і што адназначна заступіцца за ёю Польшча, для якой аднак заўсёды больш карысці ад згоды з Москвою... Палітычныя прағнозы рэдка пацвярджаюцца, але трэба іх мець, каб глыбей ацэніваць учарашняе, сёньняшняе ды тое, што наступіць заўтра ў пасълязайтра. І, як ні дзіўна, пра ўсё вырашае культура, яе сіла ўзьдзеяння на съядомасць адзінкі й супольнасці. Присутнасць беларускай культуры ў духоўнасці паляка грунтоўнай схіляе яго да Беларусі, таксама як і польскі кампанэнт у асобе беларуса вяжа яго безыліччу нітак сымпаты і з Польшчай. У рэзультате фармуеца сяброўства, сужыццё, больш чалавечны лёс.

40. *Finita*

Надышла пара на генэральныя высновы наконт беларуска-польскага й польска-беларускага сужыцця на працягу амаль цэлай гісторыі абодвух народаў.

Самае непазбыўнае адчуванье, дык гэта такое, што кожны народ найглыбей шчаслівым бывае толькі ва ўмовах незалежнага існаванья, калі ня вымушаны кланяцца чужому за ласку. Гэта аксіёма, праўда па-за ўсякай дыскусіяй. Зразумелі яе палякі, зразумелі — урэшце — і беларусы.

Паўтысячагадовае супольніцтва Польшчы й Беларусі дае багаты матэрыйял дзеля раздумаў над складанасцю — і нават рызыкай — гэтага, як і кожнага іншага, сужыцця. Быць асобна можа абы-дурань, калі яму на тое дазваляюць. Але дзеля таго, каб быць не аднаму, а разам з кімсці, патрэбная ўжо мудрасць. Яна была ў польска-беларускія эпохі, і мы яе цяпер даволі лёгка знаходзім ды выяўляем на паверхні.

Найпершай умоваю даўгавечнага сяброўства зьяўляецца неабходнасць ва ўзаемінах, патрэбнасць аднаго аднаму. Гэтага аднак, акказваецца, далёка недастатковая, хоць бы й таму, што ніколі не здарыўца ідэальна роўныя патэнцыялы — матэрыйяльныя й духоўныя. Значыць, большая маральная адказнасць падае на мацнейшы бок. Знакаміта прасочваецца гэта ў факце зынікнення беларускай фэадальнай высокай культуры ў карысць польскай. Ведаем, што не адбыўся тут крывавы прымус, але, хутчэй за ўсё, універсальная загледжанасць прасыцейшага

ў больш разывітага. Аналягічна асыміляцыя праходзіла на захадзе Рэчы Паспалітай, на Ўзмор’і ды ў Сылезіі, дзе спакваля разылівалася моўная й мэнтальная нямеччына. Неабсяжная хвала росквіту кацілася на славянскі ўсход ад колішніх рымскіх правінцыяў Італіі, Галіі й Брытаніі, і нічога не магло супрацьстаяць ёй. Маскоўскі ізоляцыянізм, выкліканы аб’ектыўнымі й суб’ектыўнымі прычынамі, лёг на пасълішшую Расею страшэнным ценем адсталасьці, зь якое ня выйшла яна й па сёньняшні дзень. Беларусь апынулася ў неблагой сітуацыі самага крайняга рубяжа культурнай Эўропы, аж да пярэдадня ўзынікнення ў ёй індустрыйнай цывілізацыі.

Да згаданага сужыцця даходзіць не па інтынкце за-
каханаасыці, як назіраем гэта паміжлюдзьмі, але пад ціскам вонкавых акалічнаасыцяў. Іначай кажучы: адзін аднаго ратуе, каб выратавацца абодвум. У беларускім — і ня толькі — выпадку адразу прыгадваюцца нам назвы-сымбалі для ілюстрацыі такіх словаў: будзь гэта Грунвальд, які для заходнеэўрапейскай гісторычнай памяці ня болей значыць, як ледзь прыкметны эпізод усяго, але для нас — зваротны момант у выжыванні; ці будзь гэта Палацак, у якім у 1563 годзе засеў Іван Грозны і, каб не Люблінская вунія, расстрос бы ўшчэнт Вялікае Княства Літоўскае, нашую Прайчыну.

Абодва народы йшлі крок у крок. Аднак заўсёды адзін зь іх спатыкаўся й пачынаў падаць. Ад таго, як падхопліваў яго другі, можна меркаваць пра шчырасыць суадносінаў. Беларусы ўспамагалі мячом ды пагоняю палякаў. Палякі не пакідалі ў бядзе нас. Можна сказаць, усе мелі ў тым інтэрас. І добра. І так павінна быць. Калі той інтэрас пра-
паў, напрыклад, у 1920 годзе, дык гісторыя тыцнула нам пад нос Рыскі трактат і падзел Беларусі.

За ўсё трэба плаціць. Каштуе дабро, але яшчэ большай цаною трэба пакрываць зло. Пра гэта ведаюць інтэлігентныя палітыкі. Вельмі рэдка разумее гэта, на жаль, прости чалавек.

Саюз моцнага са слабым падвойна рызыкоўны таму другому. Атрымоўваючы апору, ён ніколі ня можа быць упэйненым у тым, што не закончыцца яна ўдушлівым за-

ціскам. Ставіць сябе, такім чынам, у залежнасць, але выратавальную ў дадзеную гісторычную хвілю. Хоць цяжка пазбыцца яе ў будучым. А што адбываецца са слабейшымі бокам, калі валіцца мацнейшы? Вядома, руйнуюцца абодва. Вяласыць саксонскай Польшчы пахіліла да самюткае зямлі Літву. Сумна канстатаваць тое, але адначасна трэба не забываць, што Масква даўно глынула б з патрахамі Белую Русь, калі б ня польскае плячо. Несумненна, рацыю мецьме ў той, хто адкажа, што няўстойка Літвы пагражала самым крыявым чынам інтэрэсам той жа Польшчы. Усё звязана, нішто не адбываецца ў вакууме.

І ўрэшце, адраджэнне наважытнае Беларусі. Ці пачалося б яно без захавання пачуцця адрознасці ў дачыненінях з прышлым сюды расейцам? Рытарычнае пытаныне. Ёсьць арэалы аднае мовы, на якіх бачым па некалькі нацыяў ды дзяржаваў: Швэйцарыя, Нямеччына, Аўстрыя; Францыя й Бельгія; Англія, Шатляндыя, Уэльс ды Ірляндыя, ня кажучы ўжо пра Злучаныя Штаты Амерыкі, Канаду, Аўстралію і іншыя. Аб чым гэта съведчыць? Нацыянальную съядомасць будзе перш за ўсё ўласны гісторычны лёс, асобная мінуўшчына. Такою зьявілася, невідочная на першы погляд, прычына палянізацыі: прагрэс у працэсе жыццёвага яднання з палякамі. Але ж гэтая прычына прадвырашыла сфармаванье беларусаў у народ. Наўрад, ці выраслыі б мы ў поўны рост, падпаўшы пад кулак цароў і каратаючы свой быт у якасці імпэрскай правінцыі... Як быццам эксперыментальная пераканаліся ў гэтым зусім сувязкім часам. Што засталося б, менавіта, ад беларусаў, калі б савецкая імпэрскаясць пасядзела ў іх душах яшчэ адно-два пакаленыні?

Гісторыя, можа быць, як рэдка якому іншаму народу, дала нам усе магчымыя адказы на якія хочаш варыянты свайго лёсу. Маєм цяпер усе шанцы не памыліцца ў асноўным для нас. І нельга дапусціць таго, што мы іх не зразумеем. Хай ня маюць рацый тყя, хто цвердзіць, што мінулае на вучыць.

Проблемы беларускага правапісу

У беларускай мове сусінуюць дзіве правапісныя нормы, якія ўмоўна называюцца: тарашкевіцай — ад прозвішча аўтара першай *Беларускай граматыкі для школ* Браніслава Тарашкевіча, выдадзенай у 1918 годзе, і наркамаўкай — ад Савета Народных Камісараў БССР, які ў 1933 годзе прыняў пастанову *Аб зменах і спрашчэнні беларускага правапісу*.

Пастанова Савета Народных Камісараў БССР датычыла напісаныя галосных і зычных гукаў, лексыкі іншамоўнага паходжаньня, уласных імёнаў, прозвішчаў і геаграфічных назваў, а таксама ўстанаўлівала канчаткі ўскосных склонаў у розных часцыніах мовы.

Якія ж зьмены адбыліся ў парадунаныні з пастановамі *Акадэмічнай Конфэрэнцыі па рэформе беларускага правапісу і азбуки* з 1926 году?

У правапісе галосных рэкамэндавалася, між іншым: абмежаваць яканьне толькі да першага пераднаціскнога складу ды не адлюстроўваць яго ў часцыцы **не** й прынаўніку **без**, калі яны стаяць асобна.

У правапісе зычных найбольшую шкоду прынесла пастанова, згодна з якою выкідваўся **в** (мяккі знак) з напісаныня паміж мяккімі зычнымі, напрыклад: *свет* замест *съвет*; **в** захоўваўся толькі ў тых словам, у якіх ён пішацца й перад цьвёрдымі зычнымі, напрыклад: *пісьмо — у письме*; **в** ліквідаваўся таксама паміж падоўжанымі зычнымі: *насенне* замест *насеныне*, *гальле* замест *гальлө*, і гэтак далей. Гэта пастанова прычынілася да зьмены беларускага вы-

маўленыня, якое, згодна правілу „чытай як пішацца”, становілася больш цьвёрдым, не беларускім.

Шмат зьменаў рэформа 1933 году ўвяла ў напісаныне лексыкі іншамоўнага паходжаньня. Прапанавалася, між іншым: іншамоўнае **э** пасыля зычных перадаваць праз **е**, за выключэннем выпадкаў пасыля **д** і **т**, напрыклад: *методыка* замест *мэтадыка*, але *дэлегат*, *тэатр*. Была адменена перадача эўрапейскага **л** у іншамоўных словам выключна праз **л** мяккае, у выніку чаго зынешняя форма цэлага шэрагу запазычаных словаў наблізілася да адпаведных словаў расейскай мовы: *блок*, *дыпламат*, *клуб*, замест *блёк*, *дыплямат*, *клуб*. Згодна з новым правапісам іншамоўных словаў толькі пасыля **д**, **т** і зацьвярдзельных зычных трэба пісаць **ы**, а пасыля ўсіх апошніх — **и**, значыць, уводзілася напісаныне тыпу: *сістэма*, *фізіка*, *універсітэт* замест *сystэма*, *фізыка*, *унівэрсытэт*. Іншамоўнае **т** і грэцкае **φіта** пачало перадавацца праз **ф**, а не праз **т**, напрыклад: *арыфметыка*, *міф*, *кафедра*, але *метад*, *тэзіс*.

Рэформа 1933 году выкідвала зь беларускай мовы каля 30 тыпова беларускіх асаблівасцяў і мэханічна замяняла іх асаблівасцямі чыста расейскімі, раней невядомымі беларускай мове. Зьмененія прыніцілы правапісу прычынілося да скажэння беларускага вымаўленыня.

Таму аддаем у руکі Шаноўнага Чытача книгу ў клясычным варыянце правапісу.

Ніна Барычэўская

KAMUNIKAT.org

РАДЫЁ ПАЛЁНЯ

Праграма для Замежжа Польскага Радыё

частка грамадзкага радыё. Нашая задача – даваць слухачом аб'ектыўную і ўсебаковую інфармацыю пра Польшчу й польскі пункт погляду на падзеі ў рэгіёне й съвеце. Нашыя перадачы паказваюць жыцьцё польскага грамадзтва, ягоныя навуковыя й культурныя дасягненіні.

Мы сочым таксама за тым, што адбываеца ў Беларусі, і стараемся ўважана, без эмоцый казаць пра тое, пра што беларускія мэдыі часта маўчаць.

Радыё Палёнія перадае штодня 11 гадзін прэм'ерных перадачаў на 7 мовах: па-беларуску, -польску, -ангельску, -нямецку, -расейску, -украінску й эспрэнта.

У праграме:

- выпускі навінаў,
 - агляды прэсы,
 - камэнтары,
 - замежныя карэспандэнцыі,
 - інтэрвю й дыскусіі,
 - літаратурныя й музычныя выпускі.

БЕЛАРУСКАЯ СЛУЖБА РАДЫЁ ПАЛЁНІЯ

запрашае сваіх слухачоў узяць удзел у чарговым конкурсе, прысьвечаным зъменам, якія адбываюцца ў Польшчы ў сувязі з уступленьнем краіны ў склад Эўрапейскага Звязу.

Беларуская Служба Радыё Палёнія

00-977 Варшава
P. O. Box 46

Менск-126
a/c 5
сем pl

Перадачы Беларускай Службы Радыё Палёнія

- на коротких хвалах 41 і 49 м, а 16:30 і 19:30*
 - па стадарожніку Eutelsat**, а 7:30, 16:30, 19:30 і 23:30,
 - у рэтрансляцыях на хвалах Radio znad Wilii 103,8 FM і Baltic Waves на сярэдніх хвалах
 - у сістэме RealAudio і Windows Media

* час менскі

**** EUTELSAT II F-6 Hit Bird - 13° усходнай даўжыні, на частаце 11.474 GHz, гарызантальная паліяризация, нясучая гуку 7.38 MHz. На тэрыторыі Эўропы рэкамэндуем карыстацца талеркай дыямэтрам у 80 см. У іншых частках сьвету рэкамэндаваны дыямэтар талеркі – 180 см.**